

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

AFGANİSTAN'DA ŞİİLİK TARİHİ VE HAZARALAR

YÜKSEK LİSANS

GUL MOHAMMAD SULTANOGLHI

BURSA - 2018

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

AFGANİSTAN'DA ŞİİLİK TARİHİ VE HAZARALAR

(YÜKSEK LİSANS)

GUL MOHAMMAD SULTANOGLI

**Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇELENK**

BURSA - 2018

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim, İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı öğrencisi 701523056 numaralı Gul Mohammad SULTANOGHLI'nın hazırladığı “ Afganistan’da Şîlik Tarihi ve Hazaralar ” konulu Yüksek Lisans çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 29/06./2018 Cuma günü 11:00-12:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının..... başarılı olduğuna ..... (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı)
Dr.Öğr. Üyesi Mehmet ÇELENK
Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ
Uludağ Üniversitesi

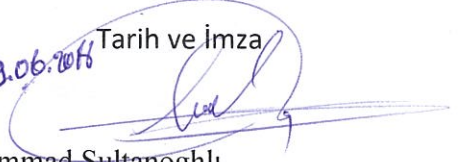
Üye
Yrd. Doç. Dr. Rifat TÜRKEL
Dumlupınar Üniversitesi

Üye

29 / 06 / 2018

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Afganistan’da Şiilik Tarihi ve Hazaralar” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

29.06.2018 Tarih ve imza

Adı Soyadı:	Gul Mohammad Sultanoghli
Öğrenci No:	701523056
Anabilim Dalı:	Temel İslam Bilimleri
Programı:	İslam Mezhepleri Tarihi
Statüsü:	Yüksek Lisan

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 18.06.18

Tez Başlığı / Konusu: Afganistan'da Şiilik Tarihi Ve Hazaralar / Tezimizde, Afganistan'da İslamiyet'in tarihi seyri ve bununla beraber Şiilik mezhebinin nasıl, ne zaman ve hangi dönemlerde yayıldığı ve hangi etnik gruplar üzerinde etkili olduğunu belirtilerek, Hazaraların nasıl ve hangi süreçlerde Şiiliği kabul ettikleri anlatılmıştır.

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 103 sayfalık kısmına ilişkin, 18.06.718 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (*Turnitin*)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 2 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Gul Mohammad Sultanoghli

Öğrenci No: 701523056

Anabilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

Programı: İSLAM MEZHEPLER TARİHİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS

Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇELENK

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Gul Mohammad SULTANOGLI
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: İslam Mezhepleri Tarihi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi / Doktora Tezi
Sayfa Sayısı	: XI+109
Mezuniyet Tarihi	: .... / .... / 2018
Tez Danışman(lar)ı	: Dr.Öğr.Üyesi Mehmet ÇELENK

AFGANİSTAN'DA ŞİİLİK TARİHİ VE HAZARALAR

Afganistan'da Şiilik tarihi ve Hazaralar başlıklı tezimizde, Afganistan'da İslamiyet'in tarihi seyri ve Şiilik mezhebinin burada nasıl, ne zaman ve hangi dönemlerde yayıldığı araştırılmıştır. Bunun yanı sıra Şiiliğin hangi etnik gruplar üzerinde etkili olduğu belirtilerek, Hazaralar'ın nasıl bir süreç içerisinde Şiiliği kabul ettikleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Afganistan jeo-stratejik ve jeopolitik açıdan ciddi bir önem arz ettiği için tarih boyunca pek çok kültürel etnik yapıya ve farklı inançlara ev sahipliği yapmış, diğer yandan da birçok yabancı gücün istilasına ve işgaline maruz kalmıştır.

İslamiyet'in Afganistan'a yayılışı Hz. Ömer döneminden itibaren başlamıştır. Emevîlerin, Hâşimilere ve mevaliye karşı izlediği dışlayıcı politika ve Abbasilerin Ali evladına ve Ehl-i beyte karşı tutum ve politikaları birçok Seyyid ailesi ve Ehl-i Beyt taraftarını Afganistan'a göç etmeye zorlamıştır. Hazaracat sahip olduğu jeo-stratejik konum sebebiyle Ehl-i Beyt taraftarlarının, sonrasında Şiilerin, sığınak merkezi haline gelmiştir. Bu sebeple Hazara toplumu peyderpey Şiiliği kabul etmiş ve zamanla Afgan coğrafyasının ana Şiî unsuru haline gelmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, İslam, Ehl-i Beyt, Şiilik, Hazaralar.

ABSTRACT

Name and Surname : Gul Mohammad SULTANOGHLI
University : Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : Basic Islamic Sciences
Branch : History of Islamic Sects
Degree Awarded : Master
Page Number : XI+109
Degree Date : .... / .... / 2018.
Supervisor (s) : Dr. Mehmet ÇELENK

THE HISTORY OF SHIISM IN AFGHANISTAN AND HAZARAS

In our thesis which is titled “The History of Shi'ism in Afghanistan and Hazaras”, we looked into the history of Islam in Afghanistan, along with how, when and in which periods Shiism spread there. Besides, we attempted to analyze on which ethnicities Shiism was influential and how the Hazaras accepted Shiism. Since Afghanistan is very important in terms of geo-strategic and geo-political aspects, it has been a home to many cultural ethnic structures and beliefs throughout history; on the other hand, it experienced many foreigners’ invasion and occupation.

Expansions of Islam to Afghanistan have started by the time of the Second Caliph Omar. The exclusionary policy of the Umayyads against the Hashemites and Mawali and the oppression and bad attitudes of the Abbasids against the Ahl al-Bayt forced many Sayyid families and their supporters to migrate to Afghanistan. Meanwhile, Hazaracat has become a shelter for the supporters of Ahl al-Bayt and later for Shiites because of its geo-strategic position. Therefore, the Hazaras have gradually accepted the Shiism and become the main Shi’i factor of the Afghan geography.

Key words: Afghanistan, Islam, Ahl al-Bayt, Shiism, Hazaras

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZGÜNLÜK RAPORU	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM AFGANİSTAN TARİHİ

1.1. Afgan Devletine Kısa Bir Bakış.....	4
1.2. Afganistan’da İslam’dan Önceki Dini Durum	7
1.3. Afganistan Coğrafyası.....	8
1.4. Ekonomik Durumu	9
1.5. Afganistan’da Sosyo-Kültürel Yaşam, Etnik Ve Dini Gruplar	11
1.5.1. Etnik ve Dini Gruplar	12
1.5.2. Peştunlar	13
1.5.3. Tacikler	15
1.5.4. Türk Kökenli Gruplar	16
1.5.5. Hazaralar.....	17
1.5.6. Hindular	17
1.5.7. Nuristaniler	18
1.5.8. Beluciler	18
1.5.9. Kızılbaşlar.....	18

İKİNCİ BÖLÜM AFGANİSTAN’DA İSLAMİYETİN YAYILIŞI

2.1. Horasan Bölgesinin Yeniden Fethi	20
---	----

2.2. Afganistan'ın Güney Batısının Fethi	20
2.3. Horasan'da Neden Sünnilik Hâkim oldu?.....	23

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFGANİSTAN'DA ŞİİLİK TARİHİ

3.1. Afganistan'ın Sistan Ve Zabülistan Bölgeleri.....	29
3.2. Herat'ta Şiîliğin Yayılışı	29
3.3. Kandahar (Rahci)'da Şiîliğin Yayılışı.....	32
3.4. Bust Şehr (Hilmend)'inde Şiîlik.....	33
3.5. Gazne'de Şiîlik.....	34
3.6. Kâbil'de Şiîlik	35
3.7. Gur'da Şiîlik Tarihi	36
3.8. Afganistan Kuzyinde Şiîliğin Gelişmesi.....	37
3.8.1. Belh'te Şiîlik.....	37
3.8.2. İmam Ali b. Musa er-Rıza'nın Horasan'a Gelişi ve Belh'in Dini-Mezhebi Yapısı Üzerindeki Etkisi.....	40
3.8.3. Belh'e Seyyid Göçü.....	41
3.9. Toharistan'da Şiîlik.....	42
3.10. Afgan Coğrafyasında Etkili Olan Şiî Gruplar	43
3.11 Afganistan'da İsmâilî Şîa'sı.....	43

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HAZARALAR

4.1. Afganistan Yerli Halkı Diyenler	49
4.2. Moğol Olduklarını Söyleyenler.....	50
4.3. Türk – Moğol Karışımı	51
4.4. Türk Olduklarını Söyleyenler	51
4.5. Hazaracât.....	52
4.6. Hazaracât'ın Coğrafi Yapısı.....	53
4.7. Hazaracât'ta Şiîlik.....	53
4.7.1. İslam'ın İlk Devirleri.....	54
4.7.2. İlhanlılar Dönemi	55

4.7.3. Safeviler Dönemi.....	56
4.8. Hazaraların Dilleri.....	58
4.9. Hazaraların Dini Kimlikleri	59
4.10. Hazara Toplumunun Dini Kurumları (Medrese, Tekke ve Üniversiteler).....	63
4.10.1. Medreseler	63
4.10.2. Medreselerin Eğitim Düzeyi.....	65
4.10.3. Afgan Şîî Ulemasının Kullandığı İlmi Rütbeler.....	66
4.10.4. Şîî Üniversiteler.....	68
4.10.5. Tekyehaneler	69
4.10.6. Şîî Kütüphaneler.....	70
4.11. Hazara Boyları	71
4.12. Kuzeydeki Hazara Boyları	73
4.13. Kızılbaş Hazaraları:.....	74
4.14. Sünni Hazaralar	74
4.15. Tatar Hazaraları:.....	74
4.16. Moğol Hazaraları:	75
4.17. Paktiya Hazaralar	75
4.18. Hazara Toplumunun Sosyo-Politik Yapılanması.....	75
4.18.1. Yirminci Yüz Yıl Öncesi.....	76
4.18.2. Hâkim Tabaka	77
4.18.3. Ruhaniler, Seyyidler, Kerbelâîler ve Züvvârlar	79
4.18.4. Seyyidler:.....	79
4.18.5. Kerbelâîler ve Züvvârlar:	80
4.18.6. Yönetilen Halk.....	80
4.18.7. Çiftçiler:.....	81
4.18.8. Köleler:.....	81
4.18.9. Yirminci Yüz Yıl Sonrası.....	82
4.19. Kızılbaşların Afganistan'a Yerleşmesi	84
4.20. Modern Dönemde Hazara Toplumu (Krallık Dönemi, Rus İşgali Dönemi, Taliban Dönemi ve Günümüzdeki Durumları)	86
4.20.1. Krallık Dönemi	86
4.20.2. Komünist Rejiminde Hazaraların Durumu.....	93

4.20.3. Hazaraların Rus İşgaline Karşı Direnişleri	94
4.20.4. Mücahitler Döneminde Hazaraların Konumu	96
4.20.5. Tâliban Dönemi	97
4.20.6. Hazaraların Günümüzdeki Durumları	98
4.21. Hazaraların Ayin, Erkan ve Merasimleri	99
4.21.1. Muharrem Törenleri	99
4.21.2. Gadîr-i Hum Bayramı.....	101
4.21.3. Ramazan ve Kurban Bayramları	101
4.21.4. Nevruz Bayramı.....	102
4.21.5. Çarşamba-i Suri	102
SONUÇ	103
KAYNAKÇA.....	106

KISALTMALAR

Bibliyografik Bilgiler	Uluslararası	Türkçe
Bakınız	V.	Bkz.:
Türkiye Cumhuriyeti	T.R	T.C
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği	SSRU	SSCB
Aynı eser/yer	Ibid.	a.e.
Adı geçen eser	Op. cit	a.g.e.
Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü	U.S.S.İ	Ü.S.B.E
Diyanet İşleri Andskolopidesi	R.a.a	DİA
vesair	Etc	Vs
Cilt	Vol	C
Sayfa/sayfalar	P. / pp.	S.
Editör/yayına hazırlayan	Ed. by	Ed veya Haz.
Çeviren	Trans. by	Çev.
Hicri	H	H
Hazreti	Hz	Hz
Kameri	Q	K
Milattan Önce	AD	M.Ö
Yüzüncü Yıl	CY	Yy
Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü	NATO	NATO
Milattan sonra	BC	M.S

GİRİŞ

Afganistan uzun tarihi boyunca dışarıdan gelen birçok etnik grubun göç ve saldırılarına maruz kalmıştır. İslamdan önce Zerdüştlüğün, Budizmin önemli merkezlerinden biri iken, İslamiyetin gelişiyle birlikte birçok önemli âlimin yetiştiği ilmi merkezlerden biri haline gelmiştir. Afganistan'da islamiyetin yayılması, Hz. Ömer döneminden itibaren başlayıp Abbasiler zamanına kadar devam etmiştir. Afganistan'da islamiyetin yayılması çok kolay olmamıştır. Müslümanlar bu süreç içerisinde her türlü mücadele, savaş, dinden dönmeler ve anlaşmayı bozanlarla karşı karşıya kalmışlardır. Emevilerin, mevaliye yönelik menfi politikalar benimsemesi, Haşimilerin ve Hz. Ali evlatlarını dışlaması, Horasan halkının tepkisine yol açmıştır. Dolayısıyla Horasan, Haşimiler için bir sığınma merkezi konumuna gelmiştir.

Abbasilerin iş başına geçmesiyle durum Hz. Ali evlâdının aleyhine değişmiştir. Yine aynı şekilde birçok seyyid ailesinin Horasana göçmesine sebep olmuştur. Çalışmamızın önemli başlıklarından birisi olan seyyid göçlerinin ne zaman, nasıl, nerelere ve hangi dönemlerde yerleştiklerini tespit etmek, yerleştikleri yerlerde Şiîliğin hangi şartlar altında yayıldığına bilinmesi açısından oldukça önemlidir. Günümüzde Afganistan'da Şiîliği temsil eden ana gruplar Hazaralar, İsmâîli topluluklar ve bazı Şif Peştun gruplarıdır. Tezimizi hazırlarken akademik makaleler, yabancı kaynaklar ve özellikle Afgan araştırmacılarının hazırladığı kaynaklardan faydalanmaya özen gösterdik. Afganistan'da İslam tarihi ve Şiîlik tarihini ele alırken de güvenilir, sağlam genel İslam tarihi ve muteber Şîa tarihi kaynaklarından istifade etmeğe gayret ettik.

Çalışmamız genel olarak bir giriş olmak üzere dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. İlk bölümde Afganistan genel tarihi, coğrafyası, ekonomisi, sosyo-kültürel, etnik ve dini yapısı ve ikinci bölümde ise konumuzun temelini oluşturan islamiyetin Afganistan'a nasıl, hangi süreçte ve kimler aracılığıyla yayıldığını ele aldık. Üçüncü bölümde ise Afganistan'da Şiîlik tarihini ve Şiîliğin hangi dönemlerde, nasıl ve hangi şartlar altından yayıldığını ele aldık. Şiîliğin tarihsel dokusunu ele aldıktan sonra dördüncü bölümde Afganistan'da, Şîî nüfusun ana bünyesini oluşturan Hazaraları konu

edindik. Hazaraların etnik kimlikleri, tarihsel geçmişleri, sosyal kültürleri ve hangi dönemlerde Şiîliği kabul ettiklerini ele aldık.

Çalışmam boyunca hertürlü yardım ve desteğini esirgemeyen, değerli bilgi, fikir ve düşüncelerinden faydalandığım tez danışmanım çok kıymetli Dr.Öğr. Üyesi Mehmet ÇELENK hocama sonsuz şükranlarımı sunarım. Ayrıca dualarıyla ve manevi yardımlarıyla beni yalnız bırakmayan çok değerli Eşime ve Aileme teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

BİRİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN TARİHİ

Afganistan tarih açısından oldukça zengin bir ülkedir çünkü bu coğrafya birçok imparatorluklara ve çeşitli etnik gruplara ev sahipliği yapmıştır. Asya'nın merkezi, kalbi ve kavşağı konumunda olan Afganistan jeopolitik açıdan da çok önem arz etmektedir. Bundan dolayı Türkler, İranlılar, Yunanlılar, Araplar, Moğollar, İngilizler ve Rusların istilasına uğramıştır. Afganistan'da etnik çeşitliliğin çok yoğun olmasının sebeplerinden biri de bu olsa gerekir.

Afganistan geçmişten günümüze kadar genel olarak üç isimle anılmıştır. Bunları eski çağ, orta çağ ve yeniçağ olarak üç döneme ayırmak mümkündür. Eski çağda Afganistan'ın adı Aryana'dır. Bu isim Afganistan'ın en eski isimlerinden olup Afganistan M.Ö. 1000 sene önce Uyistler döneminden beşinci asra kadar bu isimle anılmıştır. Uyistayi dilindeki söyleyiş şekli İryana'dır. Bu isim bazı kaynaklarda 'yer Ana' şeklinde geçmektedir. Daha sonra bu isim kısaltılarak 'İran'a' dönüşmüştür.. Ortaçağ dediğimiz dönemde İslam'ın Orta Asya'ya yayılmasıyla bu bölgelerin çoğu Horasan ismiyle anılmıştır. Bu sebepten dolayı Afganistan, beşinci asırdan on dokuzuncu asra kadar Horasan ismiyle anılmıştır. On dokuzuncu asırdan sonra, Afganlar idareyi ele aldıkları zaman Ana unsur olan Peştunlar İngiliz ve İranlıların önerisiyle Afganistan ismini vermişlerdir.¹

Tarihi geçmişine baktığımızda Afganistan sık sık komşu imparatorlukların istilasında uğramış ve bazen de komşular arasında paylaşılmıştır. Afgan toprakları Milattan 500 sene önce İranlıların istilasına uğrayarak yaklaşık iki yüz yıl İran hâkimiyeti altında kaldı. Büyük İskenderin(M.Ö. 331), İranlıları yenmesinden sonra, Afganistan tekrar bir yabancı hâkimiyetin ideresine geçer. İskenderin ölümünün ardından kurduğu büyük imparatorluk bölündü ve Afganistan'da(M.Ö. 187)başında Yunan idarecilerin bulunduğu Baktariyan adlı bir devlet kurdular. Baktariyan devleti

---

¹ Mir Gulam Muhammed Gubar, *Afganistan der Mesir Tarih*, İntişarat Muhsin, 2012 s. 9; Mir Muhammed Siddik Ferhang, *Afganistan der Penç Ahir*, Aryana Afist Parentez, Peşavur: 1988, s. 3.

milattan sonra (M.S. 50-125) kuzeyden gelen İskit Türklerinin egemenliği altına girmiştir. İskitlerden sonra yine başka bir Türk kavminin saldırısına uğrar ve bu kez Ak Hunlar olarak da bilinen Halaç Türkleri, Afganistan'ı ele geçirirler.²

İslamiyet'in gelişiyle Müslüman olan Afganistan halkı, bir süre halifenin tayin ettiği valiler tarafından yönetildi. Hicri dördüncü yüz yılda, İslam'ın yayılmasının ardından ilk kurulan devlet, Sâ mânî devletidir. Sâ mânîoğulları, ardından Gazne'de kurulan devlet ise Gazne devletidir. Türk asıllı olan bu devlet, Türklerin Afganistan ve civarına yerleşmesine vesile olmuştur. Gaznelilerin zayıflamasının ardından, Afganistan'ın bir kısmı Selçukluların himayesine girer. Gaznelilerin zayıflamasından faydalanan Gur Hâkimi, Gaznelileri bozguna uğratarak bütün Afganistan topraklarını idaresi altına alır. Çok fazla sürmeyen bu hâkimiyet, Harezmsâhlar tarafından yıkılır. Bu dönemde Afganistan halkı altın çağlarını yaşamıştır ama bu dönem çok uzun ömürlü olmamıştır. Kuzeyden gelen Moğolların, Harezmsâhları ortadan kaldırmasının ardından Afganistan yaklaşık bir buçuk asır Moğolların hâkimiyetinde kalır. Moğollar da, Emir Timur tarafından ortadan kaldırıldıktan sonra, bu defa bir kaç asır Timurluların hâkimiyetinde kalır. Timur'un ölümü ardından oğlu Şah Ruh, başkenti Herat'a taşıyarak Afganistana' adeta bir Rönesans dönemi yaşatmıştır. Babürlülerin ardından Afganistan Özbekler, Safeviler ve kısa bir süre de Nadir Afşarlarının hâkimiyetine girmiştir. Nadir Şah'ın, Hindistan dönüşü, yolda aniden vefat etmesi, Afganların devlete hâkim olma avantajını beraberinde getirmiştir. Fırsattan faydalanan Afganlar, meclis oluşturarak Durrani Kolundan Ahmed Şah Durani'yi tahta(1747) çıkarırlar. Böylelikle günümüze kadar devam edecek olan Afgan devletinin temeli atılmış olur.³

1.1. Afgan Devletine Kısa bir Bakış

Ahmed Şah Durani(1747-1772) daha önce Nadir Şah Afşar'ın önde gelen komutanlarından idi. Kısa sürede yetenekleriyle Nadir Şahın gözüne girmeyi başaran Ahmed Şah, kısa süreliğine Mazendaran valiliği de yapmıştır. Ahmed Şah kısa bir zaman diliminde Galzay, Özbek ve Tacikleri himayesi altına alarak Hindistana saferler düzenleyerek büyük başarılar elde etmiştir. Batıda da İran'a karşı zaferler kazanarak

² Mehmet Saray, "Afganistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi(İSAM),: 1988, cilt: 1, s. 404

³ a.g.e., ss. 404-405.

Herat ve Meşhed'i topraklarına katmıştır. Ahmed Şah'ın ölümü ardından oğlu Timur Şah tahta çıkar. Bu dönem birtakım İç karışıklıkların meydana geldiği ve hatta bazı Hint topraklarının elden çıktığı bir dönemdir. Timur Şah'ın yaptığı en önemli şey, Başkenti Kandahardan Kabil'e taşımak olmuştur. Timur Şah'ın ölümünün ardından, çocukları arasında taht kavgaları patlak vermiştir. Babasından sonra tahta çıkan Zaman Şah, yedi yıllık iktidarı sırasında hep kardeşleriyle ve iç çekişmelerle uğraşmıştır. Bu iç karışıklıklar, devlet idaresinin Afgan kökenli başka bir hanedana geçmesini de beraberinde getirmiştir. Bu aşiretin yükselmesine liderlik eden Fetih Han, Mahmut şahın ikinci defa tahta geçtiği sıralarda öldürülmesi Sadozayların iktidara karşı ayaklanmalarına neden olmuştur. Fetih Han'ın öldürülmesinin ardından kardeşi Dost Muhammed Han(1819) Heratt'an, Mahmud Şah'ın üzerine yürüyerek bozguna uğratıp, ortadan kaldırmıştır. Böylelikle ülke, bir başka Afgan aşiretinin eline geçmiştir, yani devlet, Durrânilerden Gılzaylara(Sadozaylar) geçmiştir. Bu sırada fırsattan faydalanan Sihler Peşaveri ele geçirir. Dost Muhammed Han iç karışıklıklarla uğraşırken İngilizler Sihlerle birlikte ülkeyi işgal ederler.⁴

Dost Muhammed'in ölümü(1863) ardından tahta çıkan Emir Ali Şir Han, Rusyaya yakınlaşma politika izlediği için İngilizler tekrar Afganistanı işgal ederler. Ali Şir Han da kaçarak Türkistan'a sığınır. Başsız kalan ülkeyi ele geçirmeyi fırsat bilen Abdurrahman Han, sığındığı Türkistan'dan dönerek İngilizleri ülkeden kovar. İç karışıklıkları kanlı bir şekilde bastıran Abdurrahman Han, ülkenin sınırlarını bu günkü duruma getirmiştir. Babasının ölümünün ardından Habibullah Han(1901-1919) tahta çıkarak, ülkeye birçok değişiklikler getirmiştir. Bir suikaste kurban giden Habibullah Han'dan sonra oğlu Amanullah Han yerine geçer. Rusya'yla yakınlaşmasından rahatsızlık duyan İngilizler tekrar savaş başlatır, ama savaş büyümeden bir anlaşmayla mutabakata varılır ve savaşa son verilerek 1919 ve 8 Ağustosta, Afganistan bağımsızlığını ilan eder. Amanullah Han, ülkeye bir takım yeni reformlar getirir. Batıda oluşan teknolojik ve demokratik reformları getirmek istedi ama halk buna hazır değildi. Batı teknoloji ve demokrasisinden habersiz olan halk, sosyal, kültürel reformlara şiddetle karşı çıkar. Ülkede şeriat kanunlarının uygulanmasını isteyen halk hükümet aleyhinde yoğun bir gösteri ve ayaklanma başlatır. Halkın şiddetli tepkisiyle karşılaşan Şah, mecburen ülkeyi terk etmek zorunda kalır. Bu sırada devlet, isyancıların başı olan

---

⁴ a.g.e., s. 405.

Habibullah Kelekâni başkanlık sarayını ele geçirerek hükümetini ilan eder. Kelekâni hükümeti en fazla dokuz ay devam edebilmiştir. Olayın ve fırsatın farkında olan Nadir Han, kendine bağlı birlik ve taraftarlar oluşturarak Kâbil'i kuşatır. Kelekâni'nin teslim olmaktan başka çaresi kalmaz. Sonunda Kelek'ani ve silah arkadaşları vatan ihanet suçundan idam edilir. Nadir Han, Afgan kökenli olup Dost Muhammed Han'ın torunudur. Dolayısıyla hükümet(1929) tekrar Afganlıların eline geçmiş olur.⁵

Nadir Han ülkeye İslami reformlar getirerek halkı sakinleştirmeyi başarır. Askeri, idari ekonomik ve sosyal alanlarda da büyük düzenlemeler yaparak ülkeyi modernizme etmeye çalışır. 1933'te bir suikast sonucu hayatını kaybetmesinin ardından oğlu Zahir Şah yerine getirildi. Zahir Şah dönemi, ikinci dünya savaşına denk gelmişti. Afganistan savaşa karşı tarafsız bir politika yürütmüştür. 1947 yılında Pakistan'ın kurulması iki devlet arasında anlaşmazlıklara yol açmıştır. Buna karşın İngilizlerin, Pakistan'a yardım etmesi, Afganistan'ın Rusya'ya yakınlaşmasına sebep olmuştur. Bu süreçten itibaren Sovyet nüfuzu gün geçtikçe artmaya başlamıştır. Davud Han başbakanlık görevinden azl edilince, tekrar Rusların yardımını alarak kansız bir darbeye tahtı ele geçirmiştir.⁶

Davud Han döneminde Sovyetlerin etkisi gün geçtikçe çoğalmaktaydı. Özellikle Rusya'da eğitim alan ve Marksist düşünceye sahip olan kesim devletin her kademesinde yerleşmiş durumdaydı. Sovyet yanlılarının çoğalması ve önemli mevkilere gelmesi Şahı korku ve endişeye sevk eder. Şah, bazı şeyleri bahane ederek onları tutuklatmaya teşebbüs ettiyse de bu konu da başarılı olamamıştır. Aksine Marksist subaylar, diğer üst düzey devlet adamlarını etkisiz hale getirterek sarayı ele geçirirler ve Davud Hanı öldürüp ardından da Nur Muhammed Tereki'yi devlet başkanı yaparlar. Böylelikle Afganistan'da ilk komünist parti iktidara gelmiş olur. Sovyet yanlısı hükümet, siyasi ve sosyal faaliyetleriyle halkın aşırı tepkisine neden olur. Hükümet karşıtı örgütler, 1979 yılında yaptıkları darbeye Terekiyi devirerek yerine Hafizullah Emmini devlet başkanı yaparlar. Sovyetlerin planları doğrultusunda hareket etmeyen Emin, doğrudan Sovyetlerin yardımıyla ortadan kaldırılır ve yerine Babrak Karmal getirilir. Ülke de

---

⁵ a.g.e., s. 405.

⁶ a.g.e., s. 406.

Sovyet karşıtı eylemler ve iç çatışmalar patlak verince, 1986 yılında Nacibullah'ı devlet başkan yaparlar.⁷

Bu sırada mücahitler güçlenerek Nacibullah hükümetini devirirler. Bundan sonra mücahitlerden sırasıyla Sebğatullah Müceddedi ve Burhanuddin Rabbani cumhurbaşkanı olur. Daha sonra mücahitlerin kendi aralarındaki iç karışıklık ve savaşıardan faydalanan Taliban, mücahitlere karşı saldırıya geçer. 1996 yıllarından itibaren güçlenmeye başlayan Tâliban, 1998 yılına kadar Afganistan'ın neredeyse tamamını ele geçirir. 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra, ABD müdahalesiyle Tâliban örgütü ortadan kaldırılarak oluşturulan geçici hükümetin başına Hamid Karzaı getirildi. Karzai'in iki dönemlik hükümetinin ardından Eşref Gani Afganistan devletinin seçilmiş cumhurbaşkanı olarak göreve gelmiştir..

1.2. Afganistan'da İslam'dan önceki Dini Durum

İslam'la tanışmadan önce Afganistan Kuşaniler ve Yeftaliler arasından paylaşılmış durumdaydı. Bu asrı Kuşaniler'in beylikler dönemi olarak da adlandırmak mümkündür.

Dinlerine gelince bölgeye göre farklılık göstermekteydi. İran'a yakın batı kesimleri ve Sicistan topraklarında Zerdüştlük hâkim idi. Bu bölgelerde Zerdüştinancının yayılmasının sebebi bölgenin dini, siyasi ve kültürel olarak Sasanilerin etkisi altında kalmış olmasıdır. Afganistan'ın dağlık, orta, kuzey ve güneyden doğu ve sind nehrine kadar olan kısmında ise Kuşani beyleri hüküm sürmekteydi. Din olarak hepsi Budizm ve Brahmanizm'i benimsiyorlardı. İnşa edilmiş ibadethanelere, heykellere, elde edilmiş yazı ve bulgulara baktığımızda, milattan sonraki ilk dönemlerden itibaren Budizmin her tarafa yayılmış olduğu görülmektedir. Afganistan coğrafyasında ortaya çıkan ilk dini hareket da Zerdüştlüktür. Zerdüşt, aslında bu dinin ortaya çıkaran kişinin adıdır. zerdüşt veya Zeratüştra Belhte, milattan önce (M.Ö. 1000) Uyista adında bir kitap ortaya çıkarır. Zerdüştlük bu dönemlerden sonra bölgenin resmi dini haline gelir. Ustayi dili eski dönemlerde kaybolmuştur. Dilden dile şifahi olarak intikal eden Ustayi kitabı, milattan önce altıncı asırda Âryâ'yi dilinde yazılmıştır. Ama daha sonraları bazı nedenlerden dolayı zerdüşt kitabı tahrip edilmiştir. Partlar dönemine gelindiğinde, tekrar toplanarak tedvin edilir. Ama asıl olarak Sasaniler dönemi üçüncü asırda tekrar tedvin

---

⁷ a.g.e., ss. 405- 407.

edilerek pehlevi dilinde yazılır. Bu dilde yazılan Ustayi kitabı günümüze kadar ulaşmıştır. Bu kitap günümüzde Avesta olarak bilinen kitabın prototipi ve öncüsüdür.⁸

Kuzey Afganistanın Bağlan ilinde, Beg Leng (Bağlan) mabedi kuşani İmparatoru Kanişka tarafından(M.S. 125-152) yaptırılmıştır. Ama bu mabedde Kuşani dilinde ateş denilen Yer-Ur'a tapıyorlardı. Dolayısıyla Kuşanilerin bu kolu ateşperest idi. Dolayısıyla Zerdüş ve Budizm mabetleri, ülkenin her tarafında bulunmaktaydı. Ülkenin yarısı Zerdüş inancını ve diğer yarısı da Budizm'i benimsemiş durumdaydılar.⁹

Bu asırlarda Afganistan'ın kuzey ve doğu taraflarında insanlar Brahmanizm, Güneşe tapma, Şivaii gibi bazı yerli tanrılara da tapıyorlardı. İnsanlar hep hurafelerle uğraşarak, akıllarını sürekli boş şeylerle meşgul ediyorlardı. İslamın gelişiyle Müslümanlığı kabul etmişlerdir. İslam dininin kitlesel anlamda kabul görmesinin sebebi çok tanrıcı hayattan tek tanrıcı hayata geçme çabası olmuştur.¹⁰

13. Afganistan Coğrafyası

Afganistan komşu ülkeleriyle kuzeyden 1700 km Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan ile batıdan İran, güney doğudan Pakistan ve kuzey doğudan 74 km Doğu Türkistan ile sınırlıdır. Afganistan coğrafi olarak denize kıyısı olmayan bir ülkedir. Yüz ölçümü 650000, ama bazı kaynaklarda 652.225, km'dir.¹¹ Bunun nedeni sınır ihlalleri ve hareketli nüfusun fazlalığıdır. Pakistan sınırının eski Afgan toprağı olması da bu belirsizliği etkileyen başka bir sebeptir.

Ülkenin orta kısımları tamamen dağlarla kaplıdır. Bu dağların uzantısı Himalayalara kadar varır. Doğudan Pamir yaylasından başlayan bu yüksek dağ kütlesi farklı isimlerle anılmaktadır. Ülkenin kuzeydoğusunda 7697 m. yükseklikte Hindukuş dağları Kabilin kuzeyinden itibaren batıya doğru uzanmakta ve uzandıkça bölgelere göre değişik isimlerle anılmaktadırlar. Dolayısıyla Kâbil'in kuzeyinden batıya doğru gittikçe Kuhibaba, Sefidkuh, Bendibeyân ve Güneye uzanan dağa, Süleyman ve Kuzeye uzanan dağlar ise Bendi Türkistan adlarıyla anılmaktadır. Bu dağlar genel olarak Afganistan'ı ikiye bölmektedir. Şerit biçimde gözükmelerinden dolayı "Vahan Koridoru" olarak adlandırılır. Ülkenin güneybatısı büyük çöllerden oluşur. Afganistan

⁸ Abdulhay Habibi, *Tarihi Afganistan Ba'd Az İslam*, Dünya-i Kitap, Tahran, 1367 s. 36.

⁹ a.g.e., ss. 2-3.

¹⁰ a.g.e., s. 10.

¹¹ Ferhang, a.g.e., s. 1.

akarsular açısından oldukça zengindir. Ama bu akarsular ekonomik anlamda değerlendirilememektedir. Kuzeyde Amuderya nehri, gökçe ve Kunduz nehirleriyle birleştirilerek 600 km uzanarak Aral Gölüne akmaktadır. Ülke akarsularının çoğu komşu ülkelere akmaktadır. Bir diğer nehirde 960 km uzunluğundaki Hilmend nehridir. Bu nehir ise İran doğru akmaktadır.¹²

İklim yükseklik ve dağlık bölgelere göre değişiklik göstermektedir. Batı kesimleri hint topraklarına yakın olması sebebiyle daha yeşil ve ormanlarla kaplıdır. Ülkenin diğer taraflarına orman açısından zengin değildir. Hava şartları genellikle kışın kuru soğuk ve yazın çok sıcak geçer. Kışın bazı bölgeler bazen yağışlar nedeniyle haftalar ve aylar boyunca kapalı kalır. Hava Amuderya bölgelerinde yumuşak geçer. Yazın sıcaklık 45 dereceye kadar çıkabiliyor. Sonbaharlarda hava genel olarak ılık geçer.¹³ İdari yapı olarak 34 ilden oluşmaktadır. Ülkenin Büyük şehirleri başkent Kabil başta olmak üzere Kandahar, Herat ve Mezar- Şerif(Belh)tir.

1.4. Ekonomik Durumu

Afganistan ekonomisi hayvancılık, tarım, ticaret, endüstri ve madencilik gibi alanlardan oluşmaktadır. Afganistan bir İslam ülkesi olarak, 1960'lı yıllarda kalkınmaya ve yeni modern dünyaya ayak uydurmaya çalışmıştır. Afganistan yer altı kaynakları yönüyle çok zengin bir ülkedir. Hindukuş dağlarının kuzey yamaçlarında kömür havzaları, Şibirgan ve Sarpul illerinde doğal gaz bulunmaktadır. Sovyetler döneminde açılan bu kuyular, boru hattıyla Sovyetlere taşınmıştır. Ayrıca demir, çinko, kurşun, petrol bulunmaktadır. Güney batısında zengin berilyum ve yakut kaynakları yer almaktadır. Endüstri alanında İngilizler, Ruslar, Amerikan ve Almanya'nın yardımıyla tekstil, deri, ayakkabı, plastik, bisiklet, çimento, şeker, gıda maddeleri, cam ve şişe fabrikaları birçok büyük şehirde kurulmuştur.¹⁴

Genel olarak çalışabilir nüfusu 15 milyon üzeri olarak tahmin edilmekte olup, İşgücü sektörlere göre dağılımında tarım %80, endüstri %10, hizmet sektöründe ise %10'luk oranda bir statüye sahiptir. Ülke ekonomisinin temelini oluşturan tarım ve hayvancılık, modern ve teknik usüllerden uzak bir şekilde eski yöntemler kullanılarak yürütülmektedir. Sanayi bakımından çok geride olan Afganistan, küçük çapta da olsa

---

¹² a.yer.

¹³ Ferhang, a.g.e., ss. 1-2; Saray, a.g.e., s. 402.

¹⁴ Saray, a.g.e., ss. 403-405.

tekstil, sabun, mobilya, ayakkabı, gübre, el yapımı halılar, doğal gaz, yağ, bakır, mermer işletmelerinde belli bir mesafe kat etmiştir. Doğal kaynaklar açısından oldukça zengin olan Afganistan, petrol, doğalgaz, kömür, bakır, demir, altın, tur, klinker, kireç taşı, kil ve mermer gibi kaynaklara sahiptir. 2013 yılında yurt içi Gayri Safi hâsılası %1,9 ve 2014 yılında ise %2,0 oranında artış göstermiştir.¹⁵

2002 yılından sonra Koalisyon güçleri tarafından çeşitli konferanslar düzenlenerek, Afganistan'ın ulusal kalkınma stratejisini kabul edilmiş ve bu çerçevede çeşitli yardımlarda bulunulmuştur. Örneğin 2008 yılında yapılan Paris Konferansında 20 milyar dolarlık bir finansman destek sağlanmıştır. Beş yıllık bir dönemi kapsayan bu yardım; Altyapı, yönetim, sosyal ve ekonomik kalkınma, özel sektörün güçlenmesi, güvenlik, kamu idareleri, adalet, dini hizmetler, Enerji, Su Kaynakları, Taşımacılık, Kentsel kalkınma, Eğitim, Sağlık, Medya ve Tarım gibi sektörlerde yatırıma yönlendirilmiştir.¹⁶

Tarım sektörü, ülkenin en önemli ve başta gelen geçim kaynağıdır. Ülkenin %30'luk gelirini oluşturan tarımsal üretim, halkın %85'inin geçimini sağlamaktadır. Tarımsal üretim, tamamen dağlardan eriyip gelen sulara ve bahar yağmurlarına bağlıdır. Diğer taraftan ne kadar üretim ve bolluk olsa da, Afganistan kendine yeterli tarımsal üretimi elde edememektedir ve bunları karşılamak için dışardan gıda ithal edilmesi gerekmektedir. Tarımsal üretim, genel olarak ilkel koşullarla yapılmaktadır. Bunların sebebi ise 1979 yılında yapılan Rus- Afgan savaşı ve daha sonra yaşanan iç çatışmalar ve Taliban savaşlarının yol açtığı zararlı sonuçlardır. Savaşların etkisi o kadar fazla olmuştur ki, ülke 1978 yılından beri tarımsal üretim açısından %60 oranında bir düşüş yaşamıştır. Çünkü savaşlar sırasında insanların çoğu İran, Pakistan gibi komşu ülkelere ve başka illere göç ederek yerlerinden olmuşlardır. Bu süreç içerisinde Afganistan tahıl, sebze, meyve konusunda kendine yeterli olmayan ithalatçı bir ülke haline gelmiştir. Taliban dönemi sonrası, buğdayla birlikte pirinç, mısır, arpa, bakliyat, patates, soğan, karpuz, kavun, nar, üzüm gibi meyve sebzeleri yurt dışına ihraç etmektedir. Kuru yemiş açısından oldukça zengin olan Afganistan, esas olarak fıstık, kuru kayısı, kuru üzüm,

---

¹⁵ T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, *Afganistan Ülke Raporu*, 2017, s. 4.

¹⁶ a.g.e., s. 5.

ceviz ve bademden oluşan kuru yemişlerinden dolayı yabancı döviz kaynaklarında önemli yere sahiptir. Ülkenin yaş meyve ve sebze ürünlerinin ihracatı % 6 oranındadır.¹⁷

Tarım ve sanayi sektöründe geri kalmışlığın sebebi şöyle özetleyebiliriz: Otuz beş yıl süren savaşlar, kuraklıklar, Taliban'ın çekilmesi ve ardında bıraktığı ekonomik çöküntüler, neredeyse ülkeyi harabeye çevirmiştir.

1.5. Afganistan'da Sosyo-Kültürel Yaşam, Etnik Ve Dini Gruplar

Afganistan coğrafi konumundan dolayı birçok etnik yapıya ev sahipliği yapmıştır. Bundan dolayı birçok kültüre ait zengin kalıntılar yer altında keşfedilmeyi beklemektedir. Halk arasında son derece renkli ve farklı kültürler müşahade etmek mümkündür. Bazı yerlerde kültürel yapı bölgeye göre değişiklik göstermektedir. Zerdüştlüğün doğduğu ve yayıldığı topraklarda hala bazı inançların devam ettiğini görebiliyoruz. Türkler, Persler ve Yunanlıların bölgeye gelmesi ve daha sonra İslam'la tanışarak İslam kültürü ve diğer etnik kimliklerin kültürüyle ortaya zengin bir medeniyet çıkmıştır. Yine de genel olarak her etnik grup, kendilerine özgü sosyal bir yapıya ve dokuya sahiptir. Afganistan diğer toplumlara kıyasla muhafazakâr yaşam tarzıyla tanınmaktadır. Aile reisine saygı herşeyden öndedir, onun sözleri ve kuralları geçerlidir. Aile bağları son derece güçlüdür. Bu bakımdan ailenin şeref ve onuru her kesin sahip çıkması gereken bir kuraldır. Aile tipleri genel olarak büyük ve küçük olarak ikiye ayrılmaktadır. Köylerde yaşayanlar geniş ve büyük aile tipine ve şehirlerde yaşayanlar ise küçük aile tarzında hayatlarına devam etmektedirler. Akrabalık bağları Afgan toplumunda oldukça güçlüdür. Baba genel olarak çocuğun her alanda destekleyicisidir. Eğitiminden evlendirilmesine kadar herşeyini üstlenir. Çocukların çoğu baba yardımı olmadan evlenemezler. Bunun sebebi ise başlık parasının çok ağır olması, bir diğeri de evlenme yaşının oldukça küçük olmasıdır. Genel olarak kız çocukları 18 ve erkekler ise 20 yaşlarına geldiğinde evlendirilir. Bu kadar erken evlendirilmelerinin sebebi de bir an önce çocuk sahibi olmaları ve ahlaki yönden olumsuz etkilenmemeleridir.¹⁸

Aile yapıları genellikle geniş aile tipi formundadır. Ata erkil aile tipinde, ev kuralları geleneksel olarak hep baba tarafından uygulanır ve onun izni olmadan

---

¹⁷ a.g.e., ss. 7-8.

¹⁸ <https://gezimanya.com/asya/afganistanda-sosyal-yasam> (23.04.2017).

küçükler hiçbir şey yapamazlar. Ama bu durum günümüzde şehirleşme ve modernleşmeye bağlı olarak gittikçe zayıflamaktadır. Kız alıp verme genellikle akrabalar arasında gerçekleşmektedir. Ama bu durum da üniversite okuyan kesimlerde azalmaya doğru gitmektedir. Bazı etnik gruplar arasında başlık parası dudak uçurtacak kadar yüksek olabiliyor. Özbek ve Türkmenler arasında Kalın denilen başlık parası çok yüksektir. Diğer etnik gruplarda bu kadar yüksek değildir. Ama başlık parası da bazı uzak yerlerde, bölgeye göre değişiklik göstermektedir. Bazı ailelerde kendi aralarında anlaşarak, az miktarda başlık parası (süt hakkı) vererek her şeyi, iki taraf kendileri hazırlayarak düğünü yaparlar. Tabi bunların hepsi bölgenin ve halkın yaşadığı ve sahip olduğu kültür ile ilgilidir. Bu açıdan Afgan toplumunun büyük oranda modern öncesi dönemi yaşadığını söylemek mümkündür.

Büyük şehirlerde başta kabil olmak üzere Kandahar, Herat, Belh gibi illerde şehirleşme oranı %41-69oranda değişmektedir. Güncel durum itibarıyla 2014 yılı rakamlarına göre şehirde yaşayanların oranı % 24, gelecek 2050 yılına kadar ise %50 oranında şehirleşme beklenmektedir.¹⁹

Afganistan dünya ölçeğinde en genç nüfusa sahip ülkeler arasında yer almaktadır. Ülke nüfusunun %79'u 35 yaşın altında olup, bunun %67 oranını ise 25 yaşın altında gençler oluşturmaktadır.²⁰

Rus- Afgan savaşı ve iç çatışmalardan veya bazı sıkıntılardan dolayı Pakistan ve İran gibi ülkelere sığınan Afgan muhacirlerden, 2001 yılından itibaren 5,8 milyon göçmen geri dönmüştür. İstatistiklere göre 3,8 milyon göçmen Pakistan, 1,6 milyon ise İran'dan gelmiştir. Göçmenlerin %49 oranı şehirlere yerleştirilmiştir.²¹ Afganistan, genellikle dağlık bölgelerden oluşmaktadır ve bu şehirleşme meselesini ciddi oranda etkilemektedir. Çünkü ülkenin yüzde %75 oranını dağlık alan kapsamaktadır.

1.5.1. Etnik ve Dini Gruplar

Afganistan geçmişte farklı milletlere ve imparatorluklara ev sahipliği yaptığı için birçok ırka mensup insan yaşamaktadır: Peştunlar, Tacikler, Türkler, Hazaralar, Aymaklar, Nuristaniler, Peşseiler, Hindular, Sihler, Brehuiler, Beluçlar, Araplar, Kuhistaniler, Gocerler ve Cetler gibi grupları sayabiliriz. Otuz beş yıl süren savaşlar

¹⁹ Davlat-ı Cumhuri İslami Afganistan, *Vazi'yeti Şehir Ha-i Afganistan*, Kâbil: 2015, s. 12.

²⁰ a.g.e., s. 13.

²¹ a.g.e., s. 15.

nedeniyle yaklaşık iki milyon insan hayatını kaybetmiş ve yaklaşık beş altı milyon insan da Pakistan, İran başta olmak üzere birçok ülkeye göç etmek mecburiyetinde kalmışlardır.

Afganistan nüfus sayımı, en son 1979 yılında tahmini olarak yapılmıştır. Sayımda çıkan oran 15,5 milyon olarak kaydedilmektedir. Daha sonra Rus işgali ve iç karışıklıklardan dolayı güncel nüfus sayımı yapılamamıştır. 2014 yılında 31milyon, 2015'te verilen tahmini rakamlar 32 milyon ve 2017 yılında belirtilen sayılar 34.147.473 milyonu göstermektedir. 31 milyon üzerinden hareket ederek etnik grupları şöyle ayırabiliriz: Peştunlar %42, Tacikler %27, Hazaralar %9, Özbekler %9, Aymaklar %4 Türkmenler %3, Beluçiler %2 ve diğer kalan etnikler gruplar %4 oranını oluşturmaktadır. Halkın 99% müslümandır. Yine aynı şekilde Sünni nüfus 80-89% ve Şii nüfus 10-19% oranında gösterilmektedir.²²

Burada etnik gruplardan bahsederken ülkede etkin bir nüfusa sahip olan ve azınlık açısından diğerlerine göre daha çok olan bazı gruplardan bahsedeceğiz. Değineceğimiz ve bahsedeceğimiz bu ana etnik gruplar: Peştunlar, Türkler, Tacikler, Hazaralar ve Nuristaniler, Hindular, Beluçiler, Kızılbaşlardan kısa bir şekilde bahsedeceğiz. Bu bu gruplardan bahsederken, ülkede sağlıklı bir nüfus sayımı yapılmamış olduğu için, net bilgiler vermek mümkün değildir. Son yapılan seçimler ülkede azınlık sayılan bazı grupların, aslında azınlık durumunda olmadığını gösterdi. Bu durumun baskıcı politikalar sebebiyle, özellikle de baskın etnik grup olan Peştunların siyaseti ve beklentileri sebebiyle, ortaya çıktığı anlaşılmıştır.

1.5.2. Peştunlar

Peştunlar, onuncu asırdan itibaren Afgan olarak anılmaya başlamışlardır. Bazı araştırmacılar Afgan kelimesini sadece Kandahar ve Herat sınırları içerisinde yaşayanlar için kullanmışlar ve Peştun kelimesini ise Afganistan ve Pakistan sınırının dağlık bölgelerinde yaşayanlar için kullanmışlardır. Ama bazı Afgan yazarlar, Peştun lafzını genel anlamda kullanmışlardır. Farmlar, Afgan ve Hindular ise daha ziyade Pathan kelimesini kullanmışlardır. Bu üç kelime, on altıncı asırdan itibaren birbirinin yerine kullanılmaya başlanmıştır. Diğer taraftan Araplar onlara, Süleyman dağları etrafında yaşadıkları için Süleymaniler demişlerdir. Büyük ihtimalle Peştunların ana vatani

---

²² <http://worldpopulationreview.com/countries/afghanistan-population> (27.4.2017).

burasıdır. Hintliler de aynı şekilde dağlılar anlamına gelen Ruhile kelimesini kullanmaktadır. Peştunların kökenleri konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bazılarına göre soyları İsrailoğullarına ulaşmaktadır. Hz Davud zamanında Afgane adında, Peştunların bir dedesi vardı. Daha sonra Yahudilerin yeryüzüne dağılmasıyla Afgane kendi ailesiyle birlikte Gur dağlarına yerleşir. Bu görüş yazarlar ve araştırmacılar tarafından reddelmektedir. Çünkü Peştunların dil ve kültür açısından onlarla hiç bir alakası yoktur. Dil bakımından Hint Avrupa dil ailesine mensupturlar.²³

Bu milletin oluşumu Hint, Türk, Tacik ve Arapların birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Yunan Tarihçisi Herodot, milattan önce Paktiyu adında bir kavmin Sind Nehri kıyılarında yaşadığını belirtmiştir. Ama bu kavmin Peştunlar olup olmadığı tartışmalıdır. Peštu kelimesi on yedinci asırdan itibaren kullanılmaya başlandığı için daha eski ve köklü bilgiler mevcut değildir. Afgan kelimesi de genel olarak Farslar tarafından verilmiş bir isimdir. Birçok tarihçinin vardığı sonuca göre, Peştunların asıl vatani Süleyman dağları ve Sint nehrinin kıyılarıdır.²⁴

Peştunlar, Moğol istilasına kadar Gazneliler ve Gurlulara köle ve asker statüsünde hizmet vermişlerdir. Bu dönemlerde peyderpey devletin üst kademelerinde yer almaya başlamışlardır. Gur devletinin çöküşünün ardından Hindistan'da(1290. M) Halaç devletini kurmuşlardır. O dönem halaç kelimesi Türk kelimesiyle aynı anlamda kullanılmaktaydı. Dolayısıyla bu devleti bir Türk devleti saymak mümkündür. Halaç devletinin yıkılmasıyla birlikte bu kavim Peştunların önemli bir kolu haline gelir. Tarihçiler şu sonuca varmışlardır: Hintteki Halaçlarla Afgan Halaçları aynıdır. Bunlar zamanla Peştun dil ve kültürünü benimseyerek Afganlaşmışlardır. Ama köken olarak Türktürler. Peştunların kendi aralarında yaygın olan bir rivayete göre, bir Şehzade Halaç Türkü, Peştunların önde gelen birinin Bibi Metu adındaki kızına âşık olarak gizli bir ilişki yaşamışlar ve bu ilişki sonucunda Halaçlar(Gılzaylar) ortaya çıkmıştır. O yüzden onlara Gayri meşru babanın çocukları da denilmektedir.²⁵

Soy açısından bakıldığında İki kola ayrıldıkları görülmektedir: Gılzaylar ve Durraniiler. Gılzaylar kuzeyden gelen Ak Hunların karışımıyla ortaya çıkmışlardır. O yüzden bunlara Halaç Türkleri de denilmektedir. Durraniiler ise güneyden gelerek

---

²³ Ferhang, a.g.e., ss. 23-24.

²⁴ a.g.e., s. 24.

²⁵ a.g.e., s. 25.

komşuları Hintlilerle karışarak peştunları oluşturmuşlardır. Bu millet Âryan ırkına mensupturlar. Bugün modern Afgan Devletinin iki resmi dilinden biri de Peştucadır. Tarihi geçmişine baktığımızda 18 yüz yıllardan sonra ortaya çıkmaya başlamışlardır. Gılzaylar 1725 yıllarında Kandahar'da kısa sürede devlet kurup, bağımsızlıklarını ilan ederek İrani ele geçirmişlerdir. 1747'den sonra kurulan Afgan devleti genel olarak bu iki peştun ailesinin yönetiminde kalmıştır. 1825 yıllarına kadar Durrani hanedanı ve bundan sonra Gılzaylar iktidarı elde tutmuşlardır. Yoğun olarak güney bölgeleri, Kandahar, Nengarhar, Helmend, Paktiya, Host, Farah ve Herat gibi şehirlerde yaşamaktadırlar. Genel olarak buralara yerleşmeleri Babür döneminde hız kazanmıştır. Babür'ün siyasetiyle Peşaver, Kandahar, Herat ve güney ve dünyey doğuya yerleştirilmişlerdir.²⁶ Kuzey ve orta kısımlara yerleşmeleri ise Abdurrahman Hanın katliamları sonrasında gerçekleşmiş ve Hazaracat ve kuzey taraflara göçebe yaşayan peştunlar yerleştirilmişlerdir. Sonraki devlet başkanları da ülkeyi peştunlaştırmak amacıyla kuzey tarafa peştunları yerleştirmişlerdir. Hazaracatta uygulanan göç politikasını buna örnek gösterebiliriz mezhebi olarak %99 hanefi diğer kalan kısmı ise imamiyye şia'sına mensupturlar.

1.5.3. Tacikler

Tacikler ülkenin ikinci kalabalık nüfusunu oluşturmaktadırlar. Farsçanın bir lehçesi olan Deri Farsçasını konuşmaktadırlar. Ülkenin kuzey, kuzeydoğu ve batısında yaşayan Tacikler, Dağ Tacikleri ve Farsivanlar olarak ikiye ayrılırlar. Dağlık bölge olan Bedahşah ve Vahan koridorunda yaşamalarından dolayı Dağ Tacikleri olarak adlandırılmaktadır. Farsivanlar her ne kadar ülkenin tamamına yayılmış olsalar da genel olarak Kabil, Bağlan, Tahhar, Kunduz, Penşir, Herat, Farah ve Kunduz gibi illerden yaşamaktadırlar. Genellikle ticaret ve tarımla uğraşan Tacikler, son zamanlarda devlet idaresinde de önemli konumlara gelmişlerdir. Tacikler diğer etnik gruplara nispetle kabile tarzı yaşam formunu daha erken dönemde terketmişlerdir. Daha önceleri bazı yerlerde Tacik kavime mensup olmak veya Tacikçe konuşmak insanların daha medeni olduğunu göstermekteydi. Herkesin konuşup anlaşabildiği için farsça ikinci resmi dil olarak kabul edilmiştir. Bir zamanlar Farsçayı fasih bir dille konuşmak insanları daha modern göstermekteydi. Bazı diğer etnik aileler çocuklarını daha fasih konuşmayı

---

²⁶ Saray, a.g.e., s. 405.

öğrensinler diye kendi ailelerine farsçayı sokmuşlardır.²⁷ Bu yüzden birçok Türk, peştun ve diğer birçok etnik aile asimile olup kendi dillerini kaybederek farsivan konumuna gelmişlerdir.

Taciklerin soyları hakkında farklı görüşler vardır. Bazı kaynaklara göre; Taciklerin İran asıllı olduğu, buralara çok eskiden gelerek yerleştikleri söylenir. Bir diğer bilgiye göre Tac veya Taz kelimesi Arapçada, Araplarla evlilik yoluyla ortaya çıkan bir kavim olarak nitelendirilir.²⁸ Dolayısıyla Arap karışımından ortaya çıkmışlardır.

Tacikler, Afganistan'ın siyasi tarih boyunca iki kez iktidarı ele geçirme fırsatı bulmuşlardır. Birincisi bir çete reisi olan Habibullah Kelekani (Beçe-i Sakav) 1929'de bir darbeyle sarayı ele geçirerek dokuz ay iktidarda kalabilmiştir. İkinci iktidar tecrübeleri ise 1992 yılında mücahitler döneminde Burhaneddin Rabbaninin yalnızca iki ay cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmiş olmasıdır. Mezhep olarak yüzde doksan dokuz Hanefi, diğer kalan kısmı ise İsmailidir.²⁹

1.5.4. Türk Kökenli Gruplar

Afganistan nüfusunun bir diğer kalabalık grubunu Türkler oluşturmaktadır. Bunların da en kalabalık nüfusa sahip olanı da Özbeklerdir. Genellikle ticaret, tarım, hayvancılıkla uğraşırlar ve Afganistan'ın Türkistan denilen bölgesinde yaşamaktadırlar. İkinci kalabalık grup da Türkmenlerdir. Afganistan'da yaşayan diğer Türk grupları ise Pamir dağlarında yaşayan Kırgızlar, Kazaklar, Kıpçaklar, Karluklar ve doğu da yaşayan Karakalpaklardır.³⁰

Bazı araştırmacıların iddialarına göre Afganistan'da Peştunlardan sonra en kalabalık grup Türklerdir. Ülkenin doğusundan batısı, Herata varana kadar Türkistan olarak adlandırılmaktadır. Bu gölge Katağan ve Türkistan olarak ikiye ayrılmaktadır. Katağan merkezi Tahhar ve diğer Türkistan merkezi ise Mezar-ı Şeriftir.³¹

²⁷ Aliye Yılmaz, *Afganistan'a Kadının Sosyal Statüsü ve Din Eğitimi*, (Yüksek Lisan Tezi), Isparta: Süleyman Demiral Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 19.

²⁸ Aysultan Hayri, *Türkiye'ye Gelen Afganistanlı Öğrencilere Yabancı Dil olarak Türkçenin Öğretimi Üzerine bir Değerlendirme*, (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2016, s. 31.

²⁹ Özgür, Çınarlı, Afganistanın Etnik Yapısı, *AKsaray Üniversitesi İİBF Dergisi*. Ocak, 2012, Cilt:4 Sayı:1 s. 76.

³⁰ Saray, a.g.e., s. 402.

³¹ Aysultan Hayri, Afganistan'da Dil Politikası, *Türkiye Sosyal Arastirmalar Dergisi*, 2010 s. 49.

Kuzey Afganistan'ın çoğunu Türkler oluşturmaktadırlar. Bunların en kalabalık grubu Özbekler ve ikincisi ise Türkmenlerdir. Yaşadıkları bölgeler ise Tahhar, Samangan, Kunduz, Bağlan, Mezar-ı Şerif, Şıbırgan, Sar-ı Pul, Andkoy, Faryab gibi şehirlerdir. Afganistan Türkleri çok zengin bir geçmişe sahiptirler. Bölgeye yerleşmeleri milattan önce 120 yıllarından itibaren başlamıştır. Daha sonra Kuşanlar ve Ak Hunların gelmesiyle iyice yerleşmişlerdir. İslam'ın gelişi ve Gazneli devletinin kurulmasıyla, Selçuklular, Harizmşahlar, Tirmurlular Özbekler, Safeviler, Avşarlar ve Türkistan beyleri buralarda sırasıyla hüküm sürmüşlerdir.³²

1.5.5. Hazaralar

Bir diğer kalabalık etnik grup ise Hazaralardır. Diğer gruplara göre menşeleri tartışmalı ve oldukça karışıktır. Diğer gruplardan farklı olarak Hazaraların çoğu Şiidir.. O yüzden herkesin dikkatini çekmektedirler. Ağırlıklı olarak Hazaracat denilen bölgede yaşamaktadırlar. Soyları konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bazı kaynaklara göre Moğol, bazısında Türk ve bazı kaynaklarda ise Türk, Moğol ve Tacik karşımı denilmektedir. Bölgeye Kuşanilerin gelmesiyle yerleşmeye başlamışlardır. Bir diğer görüş ise Moğollar ve Timurluların askerlerinin bölgeye yerleşmeleriyle ortaya gelmişlerdir. Araştırma konumuzun en önemli başlığını oluşturduğu için daha sonra geniş bir şekilde bahsedeceğiz..

1.5.6. Hindular

Hinduların Afganistan'da ki varlıkları ve sayısı konusunda, nüfus sayımı sağlam yapılmadığı için, net bir rakam vermek mümkün değildir. Bunların çoğu Otuz beş yıl süren savaşlar sebebiyle komşu ülkelere ve Hindistan'a göç etmiştir. 1928 yılında belirtilen bir sayımına göre yaklaşık otuz bin aile Kandahar, Gazne, Host, Kâbil, Ergün, Jelal Âbad gibi illerde yaşamaktaydılar. Hindular genel olarak Sur, Katri, Biş, Brahman, Edura ve Sika boylarıdır. Genellikle kumaş alım satımı, ticaret, dövüz işleri ve tarım işleri ile meşguldürler. 1961 yıllarının nüfus verilerine göre verildiği Afganistan'ta yirmi bin Hindu Ailesi yaşamaktaydı.³³

---

³² a.g.e., s. 49-50.

³³ Kurban Ali Muhakkık Uruzgani, *Barrasi-i Rişa hâi Tarihi Taşayy'u dar Afganistan*, Âşiyane-i Mihr, Kum: 1391, s. 156.

1.5.7. Nuristaniler

Kaynakların bildirdiğine göre bunlar büyük İskender döneminde buralara yerleşmişlerdir. Dolayısıyla Yunan asıllıdırlar. Genel olarak dört büyük boydan oluşurlar. Bunlar da: Kâmuz, Hellar, Sellâr ve Kamucdur. Ayrıca on altı küçük kola ayrılarak Nuristan başta olmak üzere Lağman, Kâpisa, Nangarhar, Kunar ve Bedahşan illerinde yaşarlar. Yirminci yüzyılların başlarında nüfusları yarım milyon olarak verilmiştir. Müslümanlığı daha sonraları kabul etmişlerdir. Birçoğu Ali İlahi Şifliğine mensupturlar.³⁴

1.5.8. Beluciler

Beluçlar Afganistanın en önemli ve tanınan halklarından biridir. Yıllardır azınlık muamelesi gören bir halk durumundadırlar. Peştunlarla komşulukları nedeniyle, onlar da Peştun olarak sayılmaktadırlar. Genel olarak Kandahar, Kâbil, Nimruz ve İran sınırlarında yaşamaktadırlar.³⁵

1.5.9. Kızılbaşlar

Afganistan'a Safeviler döneminde yerleşen Kızılbaşlar, çeşitli Türk kavimlerinden oluşmaktadırlar: Beyatlar, Karakuyunlular, Akkuyunlular, Teklu, Zulkadr ve Şahsund Türk boylarıdır. Kızılbaşların Nadir Afşar döneminde tekrar yerleştiği görülmektedir. Genel olarak yaşadıkları bölgeler başta Kâbil olmak üzere Herat, Gazne ve Kandahar gibi illerdir.³⁶

---

³⁴ a.g.e., s. 156.

³⁵ a.g.e., s. 157.

³⁶ a.g.e., s. 155.

İKİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'DA İSLAMİYETİN YAYILIŞI

Hz Muhammed (s.a) tarafından Arap yarım adasında kurulan İslam devletinin, hızlı bir şekilde mücavir alanlarda yayılmasıyla güçlü bir devlet haline geldi. Hz Ömer'in İslam'ı yayma ve İslam devletini genişletme politikasıyla Suriye, Mısır, Irak, Kudüs, İran ve Horasan gibi birçok ülke feth edilir. İslam fetihleri boyunca Horasan sınırları içerisinde olan bu günkü Afganistan'ın nasıl feth edildiği ve İslamiyet'in nasıl yayıldığı hususu tezimizin alt yapısı açısından önemlidir.

Kadisiye, Celûlâ savaşları sonucunda Müslümanlar, Sâsânilerin merkezi, Medâin başta olmak üzere İran'ın birçok bölgesini ele geçirirler. Girdiği savaşı kaybeden Üçüncü Yezdigerd, İran'da tutunamadan Merv'e doğru kaçar, ama giderken ilk uğradığı yer Herat'tır. Buradan Merv'e doğru yola çıkar ve buraya yerleşerek yaşamaya devam eder. Peşinden kimsenin gelmeyeceğini düşünen Yezdigerd, İran'daki yandaşlarına gizliden mektuplar göndermeye başlar, bu yazışmalar neticesinde İran'da ayaklanmalar patlak verir, bunu duyun Hz. Ömer, olayın bastırılması ve Yezdigerd'in yakalanması için emir verir. Bu görevi üstlenen Ahnef b. Kays (H.18 veya H. 20) Horasan'a doğru yola çıkar, Tabsin'den geçerek Herat'a vardığında şiddetli bir çatışmayla karşı karşıya kalır, zorlu bir savaştan sonra Herat'ı ele geçirir. Herat'a Sahar b. Bahman Abdi'ni vekil olarak bıraktıktan sonra kendisi Merv yolunu tutar. Olaydan haberdar olan Yezdigerd, bulunduğu yeri terk ederek Belh'e gelir. Ahnef'te bunun üzerine Küfe'den gelen yardımla birlikte Belh'e gelir. Yezdigerd Komşularından destek almak için Türk Hakanlarına ve Çin imparatoruna mektuplar yollar, olumlu bir cevap alamayanca kendisi savaşmak zorunda kalır ve sonunda iki ordu karşılaşır, savaşı kaybeden Yezdigerd, çareyi yine kaçmakta bulur, Âmu derya-i geçip Türk Hakanına sığınır. Bu sırada bazı askerlerin Toharistan'a sığınması, oranın da fethini de beraberinde getirmiştir. Kaçan askerlerin peşine düşen Ahnef, Toharistan'ı da feth ederek Rabii b.

Amir'i vekil bırakarak zaferi Halifeye bildirir. Böylelikle Afganistan'ın kuzey tarafı ilk defa İslam ve İslam kültürüyle tanışmış olur.³⁷

Burada şunu belirtmek gerekir ki Yezdigerin Herat'ı geçerek Merv'e sığınması, Herat'ın fethini ve dolayısıyla Afganistan'ın birçok yerinin feth edilmesini hızlandırmıştır. Eğer Yezidger Merve doğru kaçmasaydı, belki de Afganistan'ın fethi bir kaç sene sonraya ertelenmiş olabilirdi.

2.1. Horasan Bölgesinin Yeniden Fethi

Fetihlerin genişlemesi sırasında, Hz. Ömer'in İranlı bir köle tarafından şehit edilmesi, Müslümanları çok üzmüştür. Fırsattan faydalanan Horasan halkı anlaşmayı bozarak Müslümanlara karşı başkaldırmışlardır. Ayaklanmayı bastırmak için, Basra valisi Abdullah b. Amr yerine vekil bırakarak Horasan'a doğru yola çıkar. İran'da başkaldıran isyanları bastırarak Kuhistan üzerinden Herat'a geldiğinde, şiddetli bir karşılaşmadan sonra, halk teslim olarak bir milyon dirhem fidye ödemek zorunda kalır. Herat fethinin ardından, İbn Amir, kuzey Afganistan Fatihisi olan Ahnef b. Kays'i tekrar kuzeyi feth etmek için gönderir. Ahnef'in gelişinden haberdar olan Faryab, Cüzcan, Tâlkân ve Toharistan halkı bir araya gelerek büyük bir ordu hazırlarlar. Büyük bir mücadeleden sonra zafer Müslümanların olur ve düşman ordusunun bir kısmı Cüzcana kaçır, bunları yakalamak için el Akra b. Habis et-Temimi gönderilir. Böylelikle büyük gayretler ve çabalar sonucunda Afganistan'ın Kuzey tarafları tekrardan feth edilir, oranın idaresi ve yönetimine Esid b. el-Müteşemmi getirilir.³⁸

2.2. Afganistan'ın Güney Batısının Fethi

Afganistan'ın orta kısımları ve güney batı tarafları genellikle dağlık bölgelerden oluşur. Muaviye b. Ebu Süfyan hilafete geçince, İbn Amir'i Basra'ya vali olarak tayin eder. O da Abdurrahman b. Semürey'i Sistan'a vali olarak gönderir. Bu zorlu görevi üstlenen Abdurrahman, Kâbili feth etmek üzere yola çıkar. Kâbil'e varana kadar halkı kâfir olan bölgeleri başta Kandahar olmak üzere birçok mıntıkeyi savaşarak, anlaşarak veya barış yoluyla feth ederek Kâbil'e varır. Kâbil Şah'ının ve halkının şiddetli direnişiyle karşılaşır. Bu sebeple Kâbil şehrinin fethi kolay olmamıştır. Şehir muhasara

³⁷ İzziddin İbn Esir, *El Kamil Fit-Tarih*, çev; Seyid Hüseyin Ruhani, İntişarat Esâtir, Tehran: 1370, ss. 1539-1540.

³⁸ İzziddin İbn Esir, *El kâmil Fit-Tarih*, çev; Ahmet Ağırakça, Bahar Yayınları, İstanbul: 1991, cilt: 3 s. 131.

altına alınır ve mancınıklarla dövülür. Bu atışlar sonucunda açılan bir gedikten içeriye giren Müslümanlar şehri ele geçirirler. Böylelikle Kâbil Müslümanlar tarafından ilk defa feth edilmiş olur. Abdurrahman Kâbil etrafındaki bölgeleri de feth eder ve yeniden ortaya çıkan Kâbil isyanlarını da bastırarak Sicistan'a geri döner.³⁹

Kâbil'in ve Zâbülistan'ın idaresi Müslümanlar için kolay olmamıştır. Bu bölgeler o zamanlarda eski Türk kavimlerinden olan Rutbil Şahlar ve Tegin Şahlar tarafından yönetiliyordu. Bölge halkı fetihten kısa bir süre sonra yapılan anlaşmayı Feth bozarak ayaklanmışlardır. Abdurrahman Sicistan'a dönünce; Kâbil Şah, Müslümanlara karşı koymak üzere bir ordu hazırlayarak onları Kâbil'den çıkarır ve Rutbil Şah da Zâbülistan'ı ele geçirerek tekrar hâkimiyetini sağlar. Bunu duyan vali, Ubeydullah b. Ebi Bekre önderliğinde bir ordu gönderir. Savaş sonucunda mağlubiyeti kabul eden Rutbil Şah kendi ülkesi ve Kâbil Şah için bir milyon iki yüz bin dirhem vermek üzere anlaşmayı kabul eder. Yezid b. Muaviye iktidara gelince, Selm b. Ziyad'ı Horasan ve Sicistan'a vali olarak tayin eder. Yezid'in ölümünden kısa süre önce Kâbil halkı anlaşmayı bozarak isyan ederler. Selm b. Ziyad bu isyan bastırmak için kardeşi Yezid b. Ziyad'ı gönderir. Kâbil yakınlarında Cünze denilen yerde iki ordu karşı karşıya gelir. Bu savaşta başta Yezid b. Ziyada olmak üzere birçok kişi hayatını kaybeder ve birçoğu esir düşer. Ağır darbe alan Müslümanlar geri çekilmek zorunda kalırlar. Bunun üzerine esirleri kurtarmak için Selm b Ziyad, Talha b Abdullah'ı görevlendirir, o da buraları tekrar vergiye bağlar.⁴⁰

Kâbil Şahlar ve Rutbil Şahlar, Emevilerin hilafeti boyunca bazen vergi vererek bazen de vermeden karşı gelerek, nadiren de olsa savaşlarda üstünlük elde ederek Müslümanlığı kabul etmemişlerdir.

Bu bölgeler Abbasi halifelerinden Me'mûn(813-833) döneminde tekrar feth edilir. Bundan sonra buranın hükümdarı kendisinin Müslüman İslam dinini kabul ettiğini söyler⁴¹.

Kabil bölgesindeki insanların İslam dinine sempatiyle yaklaşmalarının sebebi muhtemelen Me'mun'un, Horasan hâkimi olarak Merv'e gelerek kuzey Afganistan ve

³⁹ Ahmed b Yahya el Belazurzi, *Fütûhul- Bıldân*, çev; Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 2002, ss. 574-575.

⁴⁰ el Belazurzi, a.g.e., ss. 574-584.

⁴¹ a.g.e., ss. 574-584.

Maverâünnehri ele geçirmesi ve özellikle de etrafında Arap olmayan mevalinin çoğalması ve onlara sıcak bakması ve daha çok önem vermesi olabilir. Yıllarca Emevi ve Abbasi halifelerinden baskı gören Kâbil halkı, bu sebepten dolayı Me'mun'un teklifini ve durumu değerlendirerek Müslüman olmuş olabilirler. Tabii bu durum bölge halkının tamamen İslamı kabul ettiği anlamına gelmez.

Afganistan'ın doğu bölgeleri Müslümanlığı kolay kabul etmemiştir. Emeviler döneminde çok az insan İslamı kabul etse de, başta Kâbil Şah olmak üzere birçoğu kabul etmemişlerdir. Dolayısıyla Müslümanlar, Kâbil'de 871 yılına kadar gerçek anlamda bir hâkimiyet kuramamışlardır. Abbasiler döneminde halife tarafından görevlendirilen Yakub bin Leys, kısa sürede Sicistan'da Saffâri (867) devletini kurarak, Kirman, Şiraz ve Heratı ve 871 yılında da Belh, Bamyân, Gerdiz, Toharistan ve Kâbil'i ele geçirir.⁴² Bu tarihten itibaren Horasanda İslam yavaş yavaş oturmaya başlamıştır. Afgan coğrafyasının islamlaşması diğer islam topluluklarında olduğu gibi Medrese, Tasavvuf vs. kanallarıyla olmuştur. Süreç içerisinde islam Afgan halkının bir bütün olarak, hayatının ayrılmaz bir parçası haline gelmiş ve Afgan halkının mukadderatı islam kültürü üzerinden şekillenmeye başlamıştır.

Hanefî mezhebinin merkezi haline gelen Horasan, birçok Sünnî devletin kurulmasına ve Sünniliğin ciddi bir şekilde yayılmasına şahitlik etmiştir. Tâhiriler döneminde Hanefilik ekolü Herat, Belh, Nişabur gibi ilmi merkezlere yayılmıştır. Horasanda kurulan Sünnî devletler: Tâhiriler, Saffâriiler, Samânoğulları, Ganzeliler, Selcuklular, Harizmşahlar, Timurlular devletidir. Nişabur, Merv, Belh ve Herat gibi şehirler o dönem Horasan'ın en önemli merkezleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hicri yedinci asırdan itibaren Moğol istilasına kadar bu bölge ilmin, ticaretin, sanatın merkezi halindedir. Belh ve Herat gibi şehirler bu dönemlerde çok sayıda mutasavvıf, filozof, âlim ve şair yetiştirmiştir.⁴³

İkinci asrın en önde gelen âlimlerinden, birçok sahabeden ilim tahsil eden zat Yahya b. Ya'mer el-Advani, Merv'de kadılığı sırasında yaptığı ilmi faaliyetler ve Dahhak b. Müzahimin Küfe'den, Merv, Belh gibi önemli ilim merkezlerine gelerek Kur'an kerim ilimlerini öğretmesi sonucunda birçok öğrenci yetiştirmiştir. Bunlar

⁴² Erdoğan Merçil, "Saffariler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi(İSAM), 2008, cilt: 35, s. 40.

⁴³ Osman Çetin, "Horasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi(İSAM), 1988, cilt: 18, s. 238.

arasında Cüveybir b. Süleyman el-Belhi, Ubeydullah b. Süleyman el-Mervizi gibi âlimler vardır. Belh âlimlerinden, Mukatil b. Süleyman tam bir Kur'an tefsiri yapmıştır. Belh muhaddis açısından da oldukça zengindir. Bölgeye gelen sahabi ve tabiun neslinden birçok hadis rivayet etmişlerdir. Horasan fakihlerinin en yoğun yaşadığı bölge Belh olmuş, bu sebepten dolayı Belh fakihlerine meşâihi adını vermişlerdir.⁴⁴

Horasan yedinci yüz yıldan itibaren önemli mutasavvıflar yetiştirmiştir. Sufilerin yetiştiği bir bölge de Belh şehridir. Burada yetişen sufilerin bazıları: İbrahim Ethem, Bişr el-Hafî, Şakik-i Belhi, Ahmed b. Hadraveyh el-Haddad, Muhammed b. Fazl el-Belhi vs. gibi nice sufi yetişmiştir. Horasan Melametiyye tasavvufî anlayışı, İslam dünyasının birçok yerine yayılmaya başlamıştır. Horasan bununla birlikte dil, belağat ve şiire de çok önem vermiştir, bu dönemlerde yetişen özellikle de Afganistan da yetişen şairler, Fars kültüründe çok önem arz etmektedir. Gazneli sarayında Firdevsi, Ferruh Sistani, Ömer Hayyam gibi nice şairler ve âlimler yetişmiştir.⁴⁵

Afganistan Halkı, Emevilerin son zamanları ve Abbasilerin ilk dönemlerinden itibaren, kaybetmiş oldukları güçlerini yeniden kazanmaya başlamışlardır. Burada tezimizden akışı açısından oldukça önemli olan şu temel soruyu sormak gerekmektedir: Horasan halkı Emeviler döneminde Ehli beyte sahip çıkıp onlar adına savaşırken neden takip eden dönemlerde Şîlik değil de Sünnilik bölgenin hâkim inancı haline geldi?

2.3. Horasan'da Neden Sünnilik Hâkim oldu?

Sünnilik, anlam olarak Hz Peygamber ve onun ashbabının yolundan gidenlere için verilmiş bir terimdir. Sözlükte manevi alanda çizilen yolu takip edenlere ehlişünnet denilmiştir. İlk asırlarda cemaat kelimesi de ehlişünnetle eş anlam olarak kullanılmıştır. Ehlişünnet'e bağlı olanlara, doğru ve sağlam inancı benimseyenler anlamında sünni denilmiştir. Bu kelimenin hangi dönemde kullanılmaya başladığı konusunda farklı görüşler vardır: bazılarına göre sünni kavramı dördüncü yüz yılda, bir diğer görüşe göre birinci hicri yılın sonlarına doğru ortaya çıktığı, başka bir delile göre ise ilk defa Hasan el-Basri bu kavramı kullanmıştır.⁴⁶

---

⁴⁴ a.g.e., s. 239.

⁴⁵ a.g.e., s. 240.

⁴⁶ Yusuf Şevki Yavuz, 'Ehl-i Sünnet', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi(İSAM),; 1994, cilt: 10, s. 525.

Hilafetin Emevilere geçmesinin ardından Şîa'ya karşı, ilk dört halifeyi ve ardından Muaviye'nin hilafetinin kabul edenlere Osmanîye denilmiştir, bu kavram, o dönemde ehlisünnet ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Emeviler döneminde, hükümeti meşru sayarak aynı görüşü Hasan Basri de benimsemiştir. Buna göre görüşlerini ortaya koymuştur. Ehlisünneti sistemleştiren ulemadan olan Ebu Hanife, Ehl-i bidata karşı ilahi sıfatları ve kader ve şefaath gibi kavramları ispat etmiştir. Ebu Hanife'den sonra diğer üç mezhep âlimi ve Buhari, Müslim, Ebu Davud gib muhaddisler de aynı yolu devam ettirmişlerdir. Dördüncü yüz yılın başlarından itibaren ehlisünnet kelamcılarının çoğalmasıyla, devlet ve halkın çoğunu mezhebi haline gelmiştir. Kelamcılarının başında ibn Küllab, Ebul Hasan el-Eş'ari, Ebu Mansur el-Maturidi ve bunların talepleri gelmektedir.⁴⁷ Abbasilerde ayn siyasi ve dini faaliyeti yürütmüşlerdir. İktidarı ele geçirdikten sonra ehli beyti kendilerine bir tehdik olarak gören Abbasiler ve Emeviler, ehlisünnet düşüncesini takip etmişlerdir.

Maveraünnehir bölgesi, Ebu Hanife ve onun görüşlerini benimseyen Matüridi mektebi ehlisünnet kelamı ve itikadının yayıldığı en önemli ehlisünnet merkezlerinden biri haline gelmiştir. Ebu Mansur el-Matüridi ve onun yetiştirdiği Hâkim es Semerkandi, el- Pezdevi, En-Nesefi gibi öğrencileri sayesinde sünnilik, halk tarafından kabul edilerek yaygınlaşmıştır. Dördüncü ve beşinci asırdan itibaren sünni kelam akımı Eşariyye ve Matüridiyye ekolü, islam dünyasının iki ana mezhebi haline gelmiştir. Bu sebeple mutezile, Mürcie, Müteşebbihe, Felasife gibi ekollar güçlerini kaybederek zaman içerisinde yok olmuşlardır. Buna karşın paralel olarak şia da yeniden şekillenip canlanmaya başlamıştır.⁴⁸ Ehlisünnet Maverünnehir ve Afganistan bölgesine yayılarak halkın ve hâkim yönetmin resmi dini haline gelmiştir. Hanefilik ve Matüridilik itikadını kabul eden Türkler, bu mezhebin yayılmasında önemli rol oynamışlardır. Dolayısıyla Maverünnehir ve Afganistan bölgesine hâkim olan Türk ve diğer devletler, Sünnilîği benimseyerek bu yolda hizmet etmişlerdir. Bu devletlerin ilki, Sistan'da kurulan Tâhiri, daha sonra Saffâriler ve ardından Afganistandan kurulan Samaniler Gazneliler, Gurlular ve Başkenti Merv olan Selcuklular ve Maverünnehirde Harizmşahlardır. Zikredilen hususlar Horasan bölgesinde neden Şîilîğin değil de Sünnilîğin yayıldığına temel

---

⁴⁷ a.g.e., s. 526.

⁴⁸ a.g.e., s. 527.

sebepleridir. Bu çerçevede sorulması gereken temel bir soru da şudur: Emevi, Abbasi ve sonrasında kurulan devletlerin Sünni düşüncenin inşası üzerindeki etkisi nedir?

Abbasiler döneminde ve onların himayesinde ortaya çıkan ve Sünniliği destekleyen ilk sünni devlet Tahirilerdir. Tahir b. Hüseyin, Harunerreşid döneminde Horasan valiliğine getirilir. Me'mun'un yanında yer alarak Kardeşi Eminin tahtından indirilmesine sebep olur. Bundan dolayı Halife nezdinde itibar kazanınca yüksek makamlara ulaşır. Horasan valiliği sırasında 821 yıllarında devlet kurarak bağımsızlığını ilan eder. Tahirin kendisi ve oğulları bölgede çıkan Harici ve Zeydi isyanlarını bastırmışlardır. Babalarının ölümünün ardından oğulları Abbasi hilafetine hizmet etmişlerdir. tahirilerin zayıflamasıyla bu devlet Saffariler tarafından 873 yılında ortadan kaldırıldı.⁴⁹

Saffari hanedanını kurucusu Ya'kub b. Leys, sistanı merkez edinerek kısa süre de Horasanı ele geçirir. Ya'kubun ölümünün ardından oğulları Halifenin valisi şeklinde yıllık olarak fideye veriyordu. Bazen başkaldırsalar da bu isyanlar Halife tarafından bastırılmıştır. Maveraünnehir bölgesine kadar onları hâkimiyetlerini sağlamışlardır. Ama Belh'te(M.S. 900) Sâmanoğullarına yenilince Horasan'daki hâkimiyetlerini kaybetmişlerdir.⁵⁰

Abbasilerin iktidarı ele geçirdikleri dönemde, Sâmanoğulları Horasan'da saygın bir aile idi, soyları İslamiyet öncesi Belh'te hüküm süren Bermeki hanedanına dayanmaktaydı. Sahip oldukları tecrübelerinden dolayı Halifenin gözüne girmeyi başararak Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde Herat, Belh ve Fergane gibi illerde birçoğu valilik yapar. Üstün başarılarından dolayı Halife Mü'temid-Alellah, hicri 261(874-875) yılında Mâverâünnehiri Sâmanoğullarına verir. 900 yılında Saffâriileri yenen Sâmanoğulları sınırlarını Taberistan ve Deylem'e kadar genişletmişlerdir. Ancak İran topraklarında Ali evlatlarıyla mücadele etmek zorunda kalarak buralarda çıkan Şii isyanları bastırmışlardır. Ayrıca bu dönemlerde Horasan'da beliren İsmailikle uğraşmak mecburiyetinde kalmışlardır. Birinci Nuh iktidare gelince Batinîleri Mâverâünnehir ve Horasan bölgesinden sürmüştür. Taberistan ve Deylem bölgelerinde doğudan gelen Büvehilerle aralarında sürekli çatışmalar, anlaşmazlıklar çıkmıştır. Bu dönemlerde Türk

⁴⁹ Hasan Kurt, "Tâhirîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi(İSAM), 2010, cilt 39, ss. 403-404.

⁵⁰ Merçil, a.g.e., s. 464.

kökenli komutanlar devletin her kademesinde etkili olmaya başlamışlardır. Bunlardan biri de Alp Tegindir. 961 yıllarında Horasan valisi olduğu sırada Gazne’de bir devlet kurarak bir süre Samanilere bağlı yarı bağımsız bir iktidar oluşturmuştur.⁵¹

Gazneli Mahmut, babasının ölümü üzerine(388/998) tahtı ele geçirmesi ardından bağımsızlığını ilan ederek Hutbeyi Abbasi Halifesinin adına okutturur. Gazneli Mahmud’un yapmış olduğu bağlılığından dolayı memnun kalan Halife Kadir- Billâh ona Yeminü’l-Devle ve Eminü’l-Mille lakablarını verir. O dönemde putprestlerin genel olarak yaşadığı bir bölge olan Gur, Gazneli’nin iki sene boyunca islam dinini yayma çabası sonucunda birçoğu Müslüman olur. Hindistan'a on yedi sefer düzenleyerek hint topraklarına islamiyeti yaymıştır. Seferlerinin en önemlisi, islam dünaysı ve özellikle de Sünni kesimin yarasında yankı uyandıran (1025-1026)Somnat seferidir. Bu başarıdan dolayı sünni İslam dünyasının kahramanı olarak nitelendirilmiş ve ayrıca Abbasi halifesi tarafından sultan lakabı kendisine verilmiştir. Sultan Mahmut sınırlarını genişleterek Irakta hâkim olan Büveyhileri yenerek bu toprakları kendi sınırları içerisine dâhil etmiştir.⁵² Neden Horasanda Sünniliği hâkim olduğunu yukarda bahsettiğimiz metin açıkça ortaya koymaktadır. Şöyle kısa bir değerlendirme yapabiliriz: Emeviler ve Abbasiler döneminde mezheplerin şekillenmesiyle birlikte Sünnilik daha güçlü bir konuma gelmiştir. Dolayısıyla iki hilafeti kabul eden bütün bölgeler Sünniliği de kabul etmiş oluyorlardı. Horasan’da kurulan devletlerde aynı yolu benimseyerek ellerinden geldiği kadar Sünniliği yaymaya çalışmışlardır.

---

⁵¹ Aydın Ustan, ‘‘Sâmâniler’’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi(İSAM),: 2009, cilt: 36, ss. 64-65.

⁵² Erdoğan Merçil, ‘‘Gazneliler’’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi(İSAM), 1996, cilt: 13, ss. 481-482.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFGANİSTAN'DA ŞİİLİK TARİHİ

Afganistan da Şiilik tarihini ele alırken konunun aydınlığa kavuşması için öncelikle Şiilik tarihinden ve Şiiliğin nasıl ortaya çıktığından biraz bahsetmek gerekmektedir:

Şîa anlam olarak taraftar, destekleyici, yardımcı anlamlarına gelmektedir. Terim olarak Hz. Peygamberin vefatından sonra Hilafetin Hz. Ali ve onun evladına ait olduğunu savunan bir görüşün etrafında toplanan gruba verilen bir isimdir. Hz. Peygamberin vefatından sonra Hâşimiler hilafetin kendi hakları olduğunu ve bu kutsal vezifeye sadece Hâşim oğullarının sahip olabileceği düşüncesini savunmuşlardır. Hz. Ali, Peygamber efendimiz vefat ettiğinde onun cenazesi ile meşguldü. Beni Sakife gölgeğinde toplananları duyan Hz. Ebu Bekir ve Ömer oraya gelerek hilafetin muhacirinin hakkı olduğunu söyleyerek oybirliğiyle Hz. Ebu Bekir halife seçilmiştir. Olaydan haberdar olan Hz. Ali, bir süre halifeye biat etmeyi geciktirmiştir. Çünkü kendisini diğer sahabelerden daha üstün, hilafete laik ve öz hakkı olarak görüyordu. Daha sonra onların hilafetini kabul etmiş ve Halifelerde bazı konularda Hz. Ali'ye danışarak fikrini almışlardır. Şîa hakları ilk iki halife döneminde eşit bir şekil olduğu için karışıklık çıkmamıştır. Hz. Osman'ın zamanına gelindiğinde işler değişmeye başlamıştır. Hz. Osman'ın kendi yakınlarını devlet idaresine getirmeye başlaması, yerleştirmesi, Haşimiler'in tepkisine yol açmıştır.⁵³

Hz. Ali ile Muaviye b Ebu Süfyan arasındaki çekişmeler, Şîa'nın daha belirgin ve daha spesifik bir hareket haline dönüşmesine neden olmuştur. Hz. Hasan'ın bir anlaşmayla hilafeti Muaviye'ye devretmesi, onun da hilafeti saltanata dönüştürmesi Haşimilerin şiddetli tepkisine yol açmıştır. Bu isyanlar sonucunda Kerbela hadisesinin meydana gelmesi, Şîa'nın münhasır bir mezhep olarak teşekkül sürecine girmesinde en

---

⁵³ Mustafa Öz, “Şîa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi(İSAM), 2010, cilt: 39, ss. 111-112.

önemli faktörlerden birisi olmuştur. Bu olaydan sonra Şîa giderek genelden özele doğru, Hz Ali ve evladına duyulan siyasi taraftarlığın sistemleşmesine ve bambaşka bir güç olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu dönemde Şîa ilk olarak Keysaniyye adı altında ortaya çıkmıştır. Bu grup birtakım nitelemelerle imamlarının Muhammed b el Hanefi olduğunu iddia ediyorlardı. Özellikle Muhtar es-Sakafi öncülük ettiği hareketi onun adına yaptığını iddia etmiştir. Ayrıca Hz. Ali'ye ilahlık nispeti Gulat-1 Şîa'nın iddiasıdır. Bu dönemde Hz. Ali'nin ulûhiyeti gibi Gulat-1 Şîa'ya ait görüşler de belli oranda dile gelmiş ama kısa süre içinde zayıflamıştır. Bu anlayış daha ilk asırlarda tutunamadan tarihe karışmıştır. Kerbela olayında hayatta kalan Ali b. Hüseyin Zeynelâbidin siyasi hareketlerden uzak durarak zahidâne bir hayat yaşamıştır. Onun oğulları Zeyd ve Muhammed el-Bakır, siyasi hareketlerden geri kalmamışlardır. Zeyd b. Ali kendi isminde Zeydiyye mezhebini ve el-Bakır da İsnâaşariyye'nin imamı olmuşlardır. Zeyd, kendi haklarını gasp eden Emevilere karşı ayaklanma başlatarak Kufe'ye gelir. Kufe de bulunduğu sırada peşinden gelen Emevi askerleriyle savaşmak zorunda kalır. Savaşı kaybederek orada öldürülür ve Oğlu Yahya b Ziyad ise kurtuluşu Horasan'a gitmekte bulur. Ama çok geçmeden peşine düşen Emevi ordusu onu bularak öldürür.⁵⁴ Yukarıda da ifade edildiği gibi İslam tarihinde asırlar boyunca Ali evladının politik mücadelesi ve isyanları devam etmiştir.

Horasan halkı İslam ile tanıştığın dönemden itibaren Allah'a ve onun elçisine her daim derin saygı, sevgi duymuşlardır. Şîa'nın özet tarihi ve temel tezlerini ifade ettikten sonra Şimdi Horasanın bir parçası olan Afganistan'da Şiîliğin nasıl, ne zaman ve hangi şartlar altında ve yayıldığı hususuna değinebiliriz.

Muaviye b. Ebi Sufyan'ın, Hz Ali'ye itaat etmeyip ve daha sonra Hilafeti ele geçirip saltanata çevirmesi ve bunun üzerine Kerbelâ olayının meydana gelmesi İslam tarihinde derin yaralar bırakmış, İslam toplumunun ayrışmasına ve bölünmesine yol açmıştır. Olaylar Horasan halkının tepkisine ve Haşimilere karşı sevgi bağının güçlenmesine yol açmıştır. Hz. Ali hilafeti ele aldığı anda, Horasan'ın bazı bölgeleri isyan teşebbüsünde bulunurlar. Hz. Ali Sıffin savaşı dönüşünde olayı bastırmak için kendi öz yeğeni, bilgili ve âlim biri olan Ca'de b. Hübeyr el-Mahzumi'yi vali olarak gönderir.

---

⁵⁴ Öz, a.g.e., ss. 112-114.

Daha sonra Halide b. Kara'yı gönderir, bu da Nişapur ve Merv başta olmak üzere birçok yeri barış veya savaş yoluyla fetheder.⁵⁵

Ca'de Horasan'ın feth edilmemiş bölgelerini de ele geçirerek isyanları bastırır. Savaş sırasında komutanlarına, insanlara hoşgörülü davranmalarını ve onlara karşı samimi olmalarını tavsiye eder. Bu hoşgörü sayesinde henüz Müslüman olamamış Gur halkı ve Gur bölgesinin hâkim olan Suri hanedanının gönlünü kazanır ve Müslüman olurlar. Böylece Ehl-i Beyte yönelik bir sevgi geleneği başlamış olur.⁵⁶

Afganistan'da Şiîliğin yayılmasının, kadim Horasan haritasının iki ayrı bölgesi(Afganistanın Sicistan, Zabülistan ve Kuzey bölgeleri) üzerinden takip etmek konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

3.1. Afganistan'ın Sistan Ve Zabülistan Bölgeleri

İslam'dan önce, büyük bir coğrafyayı kapsayan Sistan bölgesinde Sekizler veya Sekalar denilen Ak Hunlar yaşamaktaydılar. Araplar tarafından Sicistan, Sistan ve Farslar tarafından Segistan ve sistan adlarıyla anılmıştır. İran ve Afganistan coğrafyasının ayrılmasından sonra Sistan ikiye ayrılmıştır. Afganistan'ın güney ve batısında yer alan bu coğrafya Herat, Ferah, Zerang, Bust (Hilmend) Zemin Davar, Kandahar, Gazne ve bazı araştırmacılara göre Kâbil'i de içine almaktadır. Zâbülistan kelimesi bazen Sistan kelimesiyle aynı sayılsa da, genelde ayrı bir bölge olarak nitelendirilir. Bu bölgelere zâvul ve zeval denilen Kuşanilerin yerleşmesiyle, Zâbülistan denilmeye başlanmıştır. İçerdiği bölgeler: Gazne, Câğuri, Bâdğis, Ğarcistan, Bamyân, Mâlistan, Ceristan vs. gibi şehirlerdir.⁵⁷ Dolayısıyla Zabülistan ve Sistan bölgelerinde Şiîliği incelerken her iki alanı da aynı çatı altında değerlendirmemiz gerekmektedir. Zira her iki bölge bütünü bir parçası mahiyetindedir.

3.2. Herat'ta Şiîliğin Yayılışı

Horasanın en eski şehirlerinden olan Herat, İslam medeniyeti, tarih ve kültürünün derin izlerini taşımaktadır. Müslümanların, Afganistan topraklarına ilk adım attıkları ve feth ettikleri şehirdir. Dolayısıyla Herat, Afganistan'ın İslam'a açılan ilk kapısı ve batıdan gelen insanlar için bir köprü niteliği taşımıştır.

⁵⁵ Muhammed b. Cerir Taberi, *Tarih-i Taberi*, çev: Ebu Kasım Pâyende, Esatîr Yayınları, Tahran: 1353, cilt 6, s.2582.

⁵⁶ <http://www.ensani.ir/fa/content/57026/default.aspx> (20.11.2016).

⁵⁷ Davudi, a.g.e., ss. 115-116.

Hz. Ali döneminde ve onun emriyle Ca'de b. Hübeyre vali olarak Herat'a geldiğinde, insanların gönlünü kazanmış ve Ehl-i beyte ve Hz Ali'ye karşı sevgi bağının güçlenmesine vesile olmuştur. Halkın ona inanmasının sebeplerinden biri de onun Peygamber efendimizin sahabelerinden, üstelik yakın akrabalarından biri olmasıdır.⁵⁸

Herat şehri, şii imamların öğrencileri ve taraftarlarının da yoğun olarak yöneldiği bir merkez olmuştur. Şîa'nın beşinci imamı kabul edilen İmam Bakır'ın en önemli arkadaşlarından Samit Bey'a Herevi, Şîi âlimlerin en önde gelenlerindendi. Bu sebepten dolayı Herat şii âlimleri kendilerine Bey'a lakabını vermişlerdir. Yine aynı şekilde sekizinci imam Ca'fer es-Sâdık'ın Herat'ta ki yol arkadaşlarını şöyle sıralayabiliriz: İbrahim b. Meymun Beya' Herevi, Haşimi Beya', Seyf Beya' ve Âiz b. Nebateh Herevi.⁵⁹

Herat'ta Şiiliğin gelişmesine sebep olan etkenlerden bir diğeri de sekizinci imam kabul edilen Ali b. Musa er-Rıza'nın Horasan'a gelmesidir. Daha önceleri Ehl-i Beyt imamlarıyla görüşmek çok zordu, bunun sebebi imamların uzak beldelerde yaşamalarıdır. Horasana geldikten sonra insanlar hiçbir engelle karşılaşmadan imamla görüşebiliyorlardı. Bu görüşmeler neticesinde imamların arkadaşları ve öğrencileri çoğalmış bu da doğal olarak bölgede Şiiliğin gelişmesine neden olmuştur.⁶⁰

Afganistan'ın Şîilik hareketine tanıklık ettiği ilk olay Yahya b. Zeyd'in, Emevi zulmünden kaçarak Herat'a gelmesidir. Yahya babası öldükten sonra kaçarak Nişabur'a oradan da Herat'a gelir. Halk kendisini sıcak karşılar, ama Emevi casusları peşini bırakmazlar. Kısa bir süre kaldıktan sonra Cüzcan tarafına doğru yola çıkar, yolculuk sırasında Herat haklından da bazı kişiler ona eşlik eder.⁶¹ Eşlik etmelerinin sebebi ona ve ehl-i beyte olan sevgileri ve kısa dönemde edindiği yol ve sohbet arkadaşlarıdır.

Şîiliğin Heratta yayılmasında bir diğeri önemli faktör de Abdullah b. Muaviye'nin ayaklanmasıdır. Hz Ali'nin yeğeni olan Abdullah, Kısa sürede küfe'de başlattığı ayaklanma sebebiyle Irak, İran gibi yerlerde bazı bölgeleri ele geçirir. Ama Emevilere karşı yürüttüğü isyan başarısız olunca Sistan'a ve oradan da Herat'a gelir. Bu

---

⁵⁸ Taberi, a.g.e., s.2582.

⁵⁹ Uruzgani, a.g.e., s. 185.

⁶⁰ Davudi, a.g.e s., 247.

⁶¹ a.g.e., s., 248.

sırada, Ebu Müslim Horasani'nin öncülük ettiği hareket de başlamıştı. Ama Ebu Müslim onu Herat'ta olduğunu anlayınca öldürtür.⁶²

Abdullah, Ehl-i beyt'in Heratta ki ilk şehidi idi. Bu imam mezhep olarak zeydi idi ve her ne kadar Hz. Ali'nin, Ağabeyi Hz. Cafer'in oğlu olsa da Şiîliğin yayılmasında önemli rol oynamıştır.⁶³

Abdullah b. Ca'fer'in kabri, Herat'ın kuzey tarafında Masrah diye adlandırılan mezarlıkta ve aynı zamanda Sâdat kabri diye de bilinmektedir. Abdullah'ın babası, Muaviye b. Ebu Sufyan'ın yanında bulunduğu sırada Abdullah dünyaya gelir. Muaviye kendi isminin yaşatılmasını, onun isminde Muaviye olmasını ister, böylelikle ismi Muaviye olur. Abdullah b. Ca'fer ile Abdullah b. Muaviye ve Muhammed b. Ali (Abbasi Halifesi Saffah ve Mansur'un Babası) her ikisi de Muhammed b. Hanefiye öldükten sonra İmamlık iddiasında bulunmuşlardı. O yüzden Emevi halifesi onu öldürmek ister. Durumdan haberdar olan Abdullah b. Ca'fer Horasan'a doğru kaçar.⁶⁴ Metne göre kısa şöyle değerlendirecek olursak: Abdullah'ın öldürülmesinin nedeni, Abbasilerin güçlenmesine engel olacağı ve özellikle de Muhammed b. Hanefi'den sonra imamlık iddiasında bulunduğu için olabilir.

Herat'a hicret eden Alevileri sınıflandırmak istersek beş gruba ayırabiliriz: Hüseyni, Hasani, Musavi, Abbasi(Abbas b. Ali) ve Ömerül Etraf Alevileri... Bunların dışında Hz Ali'nin yeğenleri yani Akil b. Ebi Talip ve Ca'fer b. Ebi Talip ağabeylerinin bazı çocukları da buraya gelip yerleşmişlerdir.⁶⁵

Hüseyni Seyyidleri ise, genellikle İmam Zeynelâbidin neslinden gelmektedirler. Bunlardan biri de Ca'fer b. el Hücceh'tir. Kendisi Herat'tan kuzeye doğru gitmiş ve evlatlarından bazıları buralara yerleşmişlerdir. Hüseyni Seyyidlerinin bir diğer ailesi de Ebu Ali Ubedullah önderliğinde, üçüncü asırda Herat'a yerleşerek Şiîliğin yayılmasında çok önemli gayretleri olmuş, altı kuşakla Hz. Hüseyin'e ulaşmaktadır. Herat'ta, Beşinci asırlarda da Zeydiyye imamlarını görmemiz mümkündür. Ahmed ve Ebu Ca'fer birkaç

---

⁶² a.g.e., s. 249.

⁶³ a.g.e., s. 256.

⁶⁴ Abdulhay Habibi, *Tarih-i Afganistan Ba'd Az İslam*, Tahran: Dünya-i Kitap, 1367, ss. 191-192.

⁶⁵ Davudi, a.g.e., s. 258.

kuşakla Hz. Zeyd'e ulaşmaktadırlar. Bu seyyid çocukları, beşinci asırlarda Herat'ta Zeydî Şîliğin varlığını ve yayıldığını göstermektedir.⁶⁶

Ömerü'l etraf torunlarından, Musa b. Abbas ve Muhammed b. Abbassın oğulları Herat'a yerleşerek hayatlarını buralarda geçirirler. Bu nesil yedi kuşakla Hz Ali'ye ulaşmaktadır. Bir diğer Ömeri seyyidlerinden, Kasım b. Ca'ferin oğullarından Hamza ve İsmail b. Kasım, dördüncü asırlarda Herat'a yerleşmişlerdir. Dördüncü asırlarda yine Ebu Ubeydullah Muhammed b. Nesabe ve Muhammed b. el Kifl gibi Ömeri Alevilerinin varlığına Heratt'a şahitlik ediyoruz. Hz. Hasan neslinden, birkaç kişi hariç çok fazla seyyit bulunmamaktadır. Herat'taki seyyitlerin soyu genellikle Seyyid Ebul Hasan ve tanınan adıyla Eşterden gelmekte ve on iki kuşakla Hz. Hasan'a ulaşmaktadır. Musavi seyyitleri, genellikle üçüncü ve dördüncü asırlarda Herat'a yerleşmişlerdir. Bu seyyitler İmam Musa Kazımın torunlarından Ebu Ali Muhammed ve Altı kuşakla İmam Musaya bağlanmaktadırlar ve Ebu Abdullah el Hüseyindir. Bu seyyitler İbn Hamza olarak tanınmakta.⁶⁷ İşbu mezkûr rivayetler ve senetler gösteriyor ki Herat, bir Seyyidler şehridir.

Herat'ta ve çevresinde Şîliğin yayılmasında önemli gayretleri olan, İmam Rızanın öğrencilerinden Ahmed b. Abdullah Herevi Şeybani ve Muhammed b. Kasım Poşangidir. Bu şahısların özelliği seyyid ailesinden olmamalarıdır.⁶⁸

3. 3. Kandahar (Rahci)'da Şîliğin Yayılışı

Horasan'ın en önemli ve büyük kentlerinden olan Kandahar, Şîliğin yayılması ve Şîfî imamların, âlimlerin sığınabileceği uygun bir mekândı. Abbasilerin tehdidine maruz kalan Ali evlatları, canlarını kurtarmak, taraftar ve siyasi bir güç kazanmak için Horasan'a sığınmışlardır. Bunlardan biri de Abdullah b. Eşter b. Muhammed b. Abdullah b. el-Hüseyin'dir. Abdullah, Abbasi zulmünden kaçarak önce Sicistan'a ve daha sonra Kandahar'a gelerek yerleşir. Burada sakin bir hayat yaşamaya devam eder. Bununla birlikte kendi dini ve siyasi faaliyetlerinden de geri kalmaz. Abdullah'ın ilmi ve siyasi faaliyetleri sonucunda Kandahar'da Şîlik yayılmaya başlar.⁶⁹

⁶⁶ Uruzgani, a.g.e., s. 186; Davudi, a.g.e., s. 259.

⁶⁷ Uruzgani, a.g.e., ss. 186-187; Davudi, a.g.e., ss. 261-263.

⁶⁸ Uruzgani, a.g.e., s. 185.

⁶⁹ Uruzgani, a.g.e., s. 177; Davudi, a.g.e., s. 126.

Bir sonraki dönemin en önemli şahsiyetlerinden ve sekizinci imam zamanında ona tabi olarak faaliyetlerini sürdürenlerden biri de Muhammed b. Fazl Rahci(Kerhi)dir. Şiîliğin Kandahar’da istikrar bulması ve yayılmasında bazı âlim aşiret büyüklerinin de etkisi çok büyüktür. Bu önde gelen aşiret liderleri Abbas b Muhammed Rahci, İbrahim b. Muhammed Rahci’dir. Bu şahıslar aynı şekilde dönemin imamı olan Hüccet b. el-Hasan el Askeri’den, Ali b. Mihziyar aracılığıyla hadis nakletmişlerdir. Beşinci ve Altıncı asırlara gelindiğinde de Ebu Ali Rahci önderliğinde Şiîlik faaliyetlerinin devam ettiğini görmek mümkündür. Bu kişiler sayesinde Kandahar’a Şiîlik yayılmış ve hala günümüzde de varlığını sürdürmektedir.⁷⁰

Kandahar’ın merkezi başta olmak üzere bazı ilçelerinde Hazara, Kızılbaş ve Afgan Şiîleri yaşamaktadırlar. Bu gruplar birlik içerisinde Ayetullah Muhsini önderliğinde faaliyetlerini devam ettirmektedirler.⁷¹ Bu da Kandahar da Şiîliğin yayılması ve gelişmesi için uygun bir ortam olduğunu göstermektedir.

Şahruh Mirza zamanında, Sebzevâr Şiî ve Sufi seyyid muhacirlerinden Baba Hasan Ebdal ve aynı şekilde Seyyid Hasan Zancirpa, Beglerbigi Şah Maksud ve Seyyid Şir Kalandari Hazaracat’ın kuzey batısında yer alan Kandahar yakınlarına yerleşirler. Seyyid Şir Kalandari’nin evlatlarının hepsi Şiî ve Kandahar’da yaşamaktadırlar.⁷²

3.4. Bust Şehr (Hilmend)’inde Şiîlik

Sistan’ın en önemli şehirlerinden olan Bust, tarihte Şiîler için önemli kavşak noktalarından biri konumdaydı. Bust’a uğrayacak insanlar ya burada kalır ya da diğer komşu beldelere gitmek içinde genellikle buradan geçmek durumunda kalırlardı. O yüzden birçok imamzâdenin konaklama yeri olmuştur. Bazıları burada ikamet etmeyi tercih etmiş ve bazıları ise başka şehirlere buradan gitmişlerdir. Bust’a gelen ilk şii kabile, İmam Musa el-Kâzım’ın neslinden, Musavi seyyidlerdir. Soyları dört nesille yedinci imama ulaşan bu nesil, Bust’da Şiîliğin yayılmasında çok etkili olmuşlardır. Bir diğer şii aile ise Ömerü’l Etraf’ın torunlarıdır. Bu nesil belli dönemlerde ve aralıklarla yerleşmişlerdir. Ömeri Alevilerinden gelen ilk aile Harun b. Ca’fer b. Melik ve çocuklarıdır. Daha sonraları yine bir aile Ca’fer b. Ebu Muhammed Hasan, Bust’a gelip hayatını buralarda geçirir. Bir başka Ömerü’l Etraf neslinden Abdurrahman b. Ahmet b.

⁷⁰ Davudi, a.g.e., s. 367.

⁷¹ Urizgani, a.g.e., s. 177.

⁷² Hüseyin Ali Yezdani, *Tarih-i Hazaraha*, Çâbhane-i Mehtab, 1368, s. 48.

Hamza, dokuz kardeşiyle Bust'a gelip yerleşirler. Bu bölgelerde yaşayan Şiiler kendilerine Nakip lakabını benimsiyorlardı, aynı zaman Bust'a komşu olan Rahci Şiileri de bu lakabı kullanmışlardır.⁷³

Üçüncü asırlarda buralara yerleşen bir diğer Şîf kolu ise soyları Hz Hüseyine ulaşan Seyyid Hasan b. Abdullah b. el Muhnâ'dır. Bu zatın nesli Bust ve Rahci'de Şiiliğin yayılmasında çok önemli roller üstlenmiştir. Dördüncü asrın sonu ve beşinci asrın başlarına gelindiğinde, Bust'ta çok önemli Şîf âlimlerinin yetiştiğini görmemiz mümkündür. Bunlardan biri de Ebu'l Kâsım İsmâil b. Ahmed Bust'i(420 H.)'dir. Bu zat Sistan bölgelerini dolaşarak Şiiliği yaymaya gayret etmiştir. Hz. Ali'ye olan sadakat ve muhabbetinden dolayı Fezâil-i Emiru'l Mü'minin diye çok değerli bir eser yazmıştır.⁷⁴ Bu dönemlerde de Şiiliğin aktif bir şekilde faaliyet gösterdiğini görmemiz mümkündür.

3.5. Gazne'de Şiilik

Gazne, konumundan dolayı daima Şiilere kucak açan bir şehir olmuştur. Hilafet merkezine uzaklığı ve coğrafi açıdan uygun bir mekân olduğu için bazı Seyyid aileler buralara gelmişlerdir. Fakat bazı tarihi kaynaklarda Gaznelilerin merkezi olduğu için, Şiilerin varlığından bahsedilmez. Gaznelilerin baskısına rağmen üçüncü asırlarda Ömerü'l Etrafın neslinden yaklaşık yüz kişi, Ebu Ali b. Abdullah b. Ca'fer başkanlığında Gazne'ye yerleşmişlerdir. Şiilerin bir diğer kolu olan Zeydilerden de bazı imamzâdeler Gazne'de ikamet etmişlerdir. Gazne etrafında bulunan Samulan ve Hersas denilen iki köye yerleştikleri tarihi kayıtlarda geçmektedir. Nesilleri altı kuşakla Zeyd b. Zeynelabidin'e ulaşmaktadır. Samulan'da Seyyid Hene b. Yusuf, çocukları ve kardeş Seyyid İsa b. Yusuf ile yerleşir. Yine Zedi Şiilerine mensup Seyyid Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed ve kardeşi çocuklarıyla birlikte Hersas'a yerleşmişlerdir. Bir başka Şîf aile ise Muhammed b. Hanefiye⁷⁵ torunlarının Gazneye gelip yerleşmesidir. İbn Funduk'un rivayetlerine göre Hanefiye neslinden Ebu Muhammed Hasan b. M. Hüseyin ve

⁷³ Davudi, a.g.e., s. 132.

⁷⁴ Davudi, a.g.e., ss. 132-136.

⁷⁵ Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Alî b. Ebî Tâlib el-Hâşimî el-Kureşî (ö. 81/700) Hz. Ali'nin Havle bint Ca'fer el-Hanefiyye isimli hanımından doğan oğlu.16 (637) yılında Medine'de doğdu. Hz. Ali'nin, ileride bir oğlu daha dünyaya gelecek olursa ona adını (Muhammed) ve künyesini (Ebü'l-Kâsım) vermek için Resûl-i Ekrem'den izin aldığı rivayet edilir (İbn Sa'd, V, 91-92). Ancak kaynaklarda daha ziyade Benî Hanîfe esirlerinden olan annesi Havle bint Ca'fer el-Hanefiyye'ye nisbetle Muhammed b. Hanefiyye veya İbnü'l-Hanefiyye diye geçer.(Mustafa Öz, *DİA*, s. 537).

çocukları bu bölgede ikamet etmişlerdir. Özellikle bu seyyid ailesi, Gazneli hükümdarları tarafından maddi ve manevi anlamda destek görmüşlerdir.⁷⁶

Gazneli Mahmut'un (K.H. 401), Gur'a yaptığı saldırılarda birçok alevi yurtlarından olmuştur. Rafizi düşünceye sahip olduklarını iddia ederek onları dinsizlikle suçlamış; Sistan ve Zabülistan Şîflerine büyük darbe vurmuştur. Canlarını tehlikede bulan birçok Şîf, Gazneli Mahmud'un saldırılarından zor kurtulabilmiştir. Gazneli Mahmut, onların camii ve tekyehanelerini Ehl-i Sünnet Camisine çevirmiştir. Lakin bu kadar baskı ve zulüme rağmen bazı önde gelen Şîf âlim ve şairler Gazneli sarayına girmeyi başarmışlardır. Altıncı asırlara baktığımızda bazı ılımlı Şîflerin Gazneli yönetiminde üst makamlara getirildikleri görülmektedir. Bu Şîf nakipler siyasi, sosyal, dini ve dil açısından büyük başarılar elde etmişlerdir. Dördüncü ve beşinci asırlarda Gazneli sarayında yetişen ve eski Farsça edebiyatına önemli katkılarda bulunan Şîf bilim adamları bulunmaktaydı. Bunlardan Ebu'l Meâni Muhammed b. Ni'met Alevi Fakih Belhî'dir ve beşinci asrın en önde gelen âlimleri arasında yer alır. Kendisi ilk eğitimini doğduğu yer olan Belh'te aldıktan sonra, Nişabur ve tahsil hayatını son durağı olan Gazne'de tamamlamış ve daha sonra burada ikamet etmeye devam etmiştir. Ömeri Alevilerinden olan bu şahıs birkaç kuşakla Hz. Ali'ye ulaşmakta ve mezhep olarak İmamiyye Şia'sına mensuptur. Yine aynı şekilde Gazneli sarayında yetişen birçok Şîf âlim ve şairi örnek verebiliriz: Seyyid Cemaliddin Hasan Alevi, Ebu'l Kasım Firdevsi, Vaiz Gaznevi ailesi, Müceddin Senâi Gaznevi..vs gibi alimleri sayabiliriz.⁷⁷

3.6. Kâbil'de Şîflik

Afganistan başkenti olan bu şehir, İslamdan önce Tegin Şahlar tarafından yönetiliyordu ve bölgede din olarak putperestlik yaygındı. Müslüman olmaları biraz zaman almıştır. Yani hepsi birden aynı anda Müslüman olmamışlardır. Hicri dördüncü asrın başlarında bir tarafta Müslüman Mahallesi bulunurken, diğer bir tarafta da putperest veya başka bir inança sahip olan aile oturmaktaydı.⁷⁸

Üçüncü asırlardan itibaren Müslüman olmaya başlayan Kâbil halkı, stratejik konumundan dolayı Şîfler içinde uygun bir mekândı. Şîf imamlarla tanışan ve tebliğ görevi üstlenen bazı Şîf âlimler kendilerine Kâbilî lakabını vermişlerdi. Mesela: Nazir

⁷⁶ Davudi, a.g.e., ss. 138-140.

⁷⁷ a.g.e., ss. 145-150.

⁷⁸ a.g.e., s. 130.

Harun b. Ebi Halid Kâbilî, Verdan Ebu Halid Kâbilî, Şeyh Erdşir b. Ebi Macid b. Ebil Mefahir gibi birçok âlimi sayabiliriz. Şîlikteki temayülleri önceleri Muhammed b. Hanefi'nin imamlığını kabul etmek yönündedir. İlk asırlarda Ebu Halid Kâbilî M. Hanefi'yi imam olarak görürken daha sonra İmam Seccâd'la tanışarak onun imamlığını kabul eder. Bundan sonra İsnâ Aşariyye mezhebi takip edilmiştir. Ebu Halid Sağır, Erdeşir gibi Şîî âlimler İmâm Sâdık'ın arkadaşlarıdır. Üçüncü asırlara geldiğimizde İmam Zaman döneminde de Şîlik faaliyetleri devam etmiştir. Onun en önde gelen arkadaş ve ravilerinden İbn-i İsa Kâbilî'dir. Onun üçüncü asırda ele aldığı en önemli eseri Ennevâ'dır ve kendisi 290 hicri yılında vefat etmiştir.⁷⁹

3.7. Gur'da Şîlik Tarihi

Zengin bir geçmişe sahip olan Gur şehri, jeopolitik ve stratejik konumundan dolayı birçok yabancı gücün saldırısına maruz kalmıştır. Kent genel olarak dağlarla çevrili olduğundan dolayı geçilmesi ve aşılması çok zor bir statüye sahiptir. O yüzden kendi canını kurtarmak ve inançlarını rahat bir şekilde yaşamak isteyen Şîiler için sığınak haline gelmiştir. Bu topraklarda Şîiliğin yaygınlaşması konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bir rivayete göre Gur halkının Şîî olmasının sebeplerinde biri de; Hz. Ali'nin bizzat kendisinin mektup yazarak, Gur hâkimine göndermesi ve onun da tereddüt etmeden İslam'ı kabul etmesidir. Hz. Ali'ye ve onun soyundan devam edecek olan herhangi bir halifeye uymaya ve onun bayrağı altında hareket etmeye söz verirler. Böylelikle onların kalbinde Peygamber ve Ehl-i beyt sevgisi oluşmuş olur. Gur şehri, bir sonraki dönemlerde de Şîilerin ilk yerleşik yeri haline gelir. Gurlular ehl-i beyte olan sevgilerinden dolayı her zaman Emevilerin baskısına maruz kalmışlardır. Gurlular da bu baskıdan kurtulmak ve inançlarına sahip çıkmak için mücadele etmişlerdir. Ebu Müslim el-Horasanî, Emevilere karşı başlattığı isyan sırasında Gur hâkimi Emir Polat Guri, onun yardımına koşmuştur.⁸⁰

Gur devletinin kurucularından Alaaddin Cihansuz, İsmâilî misyonerlerin faaliyette bulunmalarına izin vermiş ve hatta kendisi de kabul etmiştir. Seyfiddin, babasının ölümü üzerine tahta çıktığında Sünniliği seçerek, İsmâilîlere karşı savaş başlatmıştır.

⁷⁹ Uruzgani, a.g.e., ss. 169-171.

⁸⁰ Kadı Minhacus Sirac Cevzicani, *Tabakat-ı Nasiri*, Delhi: 658, ss. 319-324.

Elinden geldiği kadar bölgedeki etkisini ve varlığını yok etmeye çalışmıştır. Oğullarından Giyasiddin de Şafii mezhebinin benimsemiştir.⁸¹

Gur dağlık ve geniş arazisinden dolayı olsa gerek İsmâîlîler yok olsalar da, İmamiyye varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Seyfiddin'in iktidarının çok fazla sürmemesi, bölgede Şiîliğin(imamiyye) aktif haline gelmesini sağlamıştır.⁸²

3.8. Afganistan Kuzyinde Şiîliğin Gelişmesi

3.8.1. Belh'te Şiîlik

Horasan'ın en önemli tarihi şehirlerinden olan Belh, İslam'dan önce de Budizm ve Zerdüştlüğün merkezi halindeydi. Yüz ölçümü olarak, büyük bir coğrafyayı kapsayan Belh; Cüvzcan, Toharistan, Faryab, Ser-i pul, Samangan, Bağlan, Tirmiz, Çağâniyan ve Kubâdiyân bölgelerini içine almaktaydı. Bu şehirlerin çoğu ayrı isimle anılsalar da yine de Belh'e bağlıydılar. Bu tarihi şehir, İslam'la tanıştıktan sonra da ilmin ve medeniyetin merkezi konumu olmayı sürdürmüş, birçok filozof ve ilim adamlarının yetişmesinde başat rol oynamıştır. Bu öneminden ötürü ona şehirlerin anası anlamında Ümmü'l Bilad, Kubbetü'l İslam, Cennetül Arz, Hayrüttürab..vs gibi lakaplar verilmiştir⁸³.

Şehrin tarihi yapısı çok eskilere dayanmakta, bölgeye Ârilerin gelmesiyle birlikte M.Ö. 1000 yıllarına doğru şehirleşme hayatı başlamıştır. Ahameniş imparatorluğu sırasında Belh, zerdüştlüğün merkezi haline gelir. Sonraki dönemlerde de Kuşânilerin gelmesiyle Budizm'in Belh'e yaygın olduğunu görmemiz mümkündür. Nevbahar denilen mabette her sene Çin ve Hint gibi ülkelerden gelen rahipler eşliğinde törenler düzenlenirdi. Budistler için Belh Nevbahar'ı, Ka'be konumundaydı. İslam'dan sonra da Belh aynı şekilde Fıkıh, Hadis, Şiir ve diğer ilimler açısından oldukça gelişmişti, Fakihlerinin güçlü olması hasebiyle dârul fukahâ ve dârul ictihad gibi ünvanlarla anılmıştır.⁸⁴

Belh önemli bir ilim merkezi olmasının yanı sıra, stratejik konumundan dolayı da bu bölgede Şiîliğin yayılması kaçınılmaz olmuştur. Belh halkı imamlarla sürekli

⁸¹ a.g.e., ss. 350-351.

⁸² Abdulmacid Nasiri Davudi, *Teşeyyu Der Horasan Ahdi Timuriyan*, Meşhed: 1378, s. 102.

⁸³ Mehdi Gulâmali, *Tarihi Hadisi Şia der Maverünnehir ve Belh*, Müessiseyi İlmî Ferhengi-i Darül Hadis, Kum: 1391, ss. 237-239.

⁸⁴ a.g.e., ss. 243-244.

irtibat halindeydiler. İlk asırlarda hacca gittiklerinde, haccın farz ve sünnetlerini yerine getirdikten sonra Peygamber Efendimizin mübarek torunlarını ziyaret etmek onların arzularından biriydi. Bu her Müslüman'ın arzu ettiği karşılaşmadır ve o zamanlar şîi veya Sünni olsun bu ziyaretlerin yapılması normal bir durumdu. Belh halkı Ali b. Hüseyin ile görüşükten sonra, sohbet sonucunda edindikleri bilgileri kendi halklarına aktarırlardı. Bu aktarmalar, görüşmeler sonucunda Ehl-i beyt ve Hz Ali taraftarları çoğalmaya başlamıştır.⁸⁵

İmâm Bâkır zamanında da aynı görüşmeler devam eder. Horasanın en önemli şahıslarında Ebu'l Kasım b. Zuhak Belhi, Ali b. Hüseyin'in talebelerinden olup, onun sohbetlerine katılarak hadis rivayet etmiştir. Ebu'l Kasım Afganistan'ın kuzey kentlerini ve Maveraünnehri gezerek insanlara ilim öğretmiştir. Belh'in köyleri başta olmak üzere birçok yerinde medreseler inşa ederek, bu mekteplerde yaklaşık üç bin öğrenci yetiştirmiştir. Bu dönem de bu kadar öğrencinin eğitim alması, yetişmesi Şîiğin Belh'te güçlü bir şekilde hâkim olduğunu göstermektedir. Büyük bir müfessir olan bu şahıs 105 veya 106 yılları arasında vefat etmiştir. Bunun gibi Şîi âlimlerin sayısı beşinci asra kadar yüzü bulmaktadır. Sekizinci imamın son zamanlarına kadar ciddi bir şekilde hadis ravileri faaliyet göstermekteydiler, ama bu ancak hicri beşinci asrın sonlarına doğru yavaşlamaya başlamıştır ve nihayet bölge de iktidar sahibi olan Ehl-i sünnet hâkimlerince ortadan kaldırılmıştır.⁸⁶

Belh bölgesi Şîi muhaddisleri asırlara göre ele alındığında ikinci asırda yaklaşık yirmi iki ravi mevcuttu. On yedisi Belh'in merkezinden, diğerleri başka illerdendi. Bunların birçoğu İmam Sadık'ın arkadaşlarındandı. Bu muhaddis ve âlimleri Ebu Abdullah Belhi, Ömer b. Harun Belhi, Selem b. Salim Belhi, Makatil b. Hayyan, Mukâtil b. Süleyman, İbn Cevalduz Horasani Belhi, İbrahim Ethem, Ziyad b. Süleyman Belhi, Sa'd b. Ebi Sa'd Belhi şeklinde sıralamak mümkündür. Üçüncü asırlarda Belh'te Şîi hadis ravileri otuz dördü bulmaktaydı. Tabii bu ravilerin sadece yirmi dördü Belh'te, diğerleri Belh'in diğer şehirlerindeydi. Bunları şöyle sıraylayabiliriz; İmâm es-Sâdık'ın öğrencilerinden, Ebu Huzeyfe İshak b. Beşir Kahili, Belhi el-Asıl, İmam el-Kâzım'ın öğrencisi Mukâtil b. Mukâtil Belhi, İmam er-Rıza'nın öğrencileri; Muhammed b. Ebi Yakub Belhi, Muhammed b. Halid Belhi, imam Hâdi'nin öğrencisi Muhammed b.

⁸⁵ Davudi, a.g.e., s. 168.

⁸⁶ a.g.e., ss. 169-170.

İsmail Belhi ve İmam Hasan Askerinin öğrencileri: Ebu Sahil Belhi, Muhammed b. Abdulaziz Belhi vs. Dördüncü asır da ise Belh ravileri otuz üç kişi olarak kaydedilir. Belh ve merkezinde yirmi beş muhaddisten söz edilmektedir. Beşinci asırlarda Belh ve etrafında sadece dokuz raviden söz edilmektedir.⁸⁷

Ama şununda altını çizmek gerekir ki yukarıdaki ravilerin bir kısmını Ehl-i Sünnet âlimleri oluşturmaktadır. İbrahim b. Ethem, Hafız Ebu Sekn, Mekki b. Beşr, Hamid b. Muhammed, Hasan b. Şica' Belhi, Halaf b. Muhammed, Şakik b. İbrahim Belhi, Abdurrahman b. Muhammed Gaznevi, Ali b. Hasan Gaznevi, Muhammed b. İsmail, Mukâtil b. Süleyman gibi birçok âlimi bu anlamda zikretmek mümkündür. Bu Muhaddislerin çoğu İmam el-Bakır ve İmam es-Sâdık gibi imamların sohbetlerine katılarak hadis rivayet etmişlerdir.⁸⁸

Zeyd b. Ali, hareketi sırasında Abdullah b. Kesir b. Cürmi ve Hasan b. Sa'd isminde iki kişiyi görevlendirerek Horasan'a gönderir. Bu şahıslar insanları Emevilere karşı başkaldırmaya çağırırlar, halk ile güçlü bir irtibat kurarak halifeye karşı taraftar toplarlar. Belh halkı da her türlü destek ve yardımı esirgemeyeceklerine söz verirler. Yahya b. Zeyd, babası öldükten sonra kaçarak Horasana geldiğinde, buranın halkı ona kapısını açar. Bu yardımlaşmanın sebebi, Belh halkının Şii bir düşünceye sahip olması ve özellikle de ehl-i beyt taraftarı olduklarını göstermektedir. Yahya Herat'ı geçerek Belh'e geldiğinde Hariş b. Ömer b. Davud'un evine gelerek yerleşir. Burada olduğunu öğrenen Horasan valisi Nasr b. Sayyar, Harişi yakalayarak, Yahya'nın gizlendiği yeri söylemesini ister. Hariş nerde olduğunu söylemeyince, ona işkence yapmaya başlar, bu manzraya dayanamayan Harişin oğlu nerde olduğunu söyler.⁸⁹

Gizlendiği yeri öğrenen Nasr, onu yakalayıp haps eder. Hapisten çıkmayı başaran Yahya önce Beyhak, 'a daha sonra Nişabur ve Herat'a gelir, güvende olmadığını hisedince Cüzcan'a geçer. Geldiğinden haberdar olan halk etrafına toplanmaya başlar. Faryab, Cüzcan, Belh, Tâlkân başta olmak üzere yaklaşık yedi yüz kişi toplanır. Nasr, Salim b. Ahvaz önderliğinde büyük bir ordu gönderir. Cüzcan'da düşmanın büyük

⁸⁷ Mahdi, Gulam Ali, Nakşî *Belh Der Neşri Hadis-i Şia*, Danişkede-i Ulum Hadis, Kum: 1391, ss. 185-190.

⁸⁸ a.g.e., ss. 196-197.

⁸⁹ İzziddin İbn Esir, *El kamil Fit-Tarih*, çev; Seyid Hüseyin Ruhani, İntişarat Esâtir, Tehran: 1370, cilt 7, s. 3122.

ordusuyla karşı karşıya gelen Yahya, savaşı kaybederek yakalanır ve orada şehit (125 h) edilir. Cesedi, Ebu Müslim el-Horasani ortaya çıkıncaya kadar, isyancılara ibret olsun diye günlerce asılı kalır, Ebu Müslim, Yahya'nın naaşını kaldırarak cenaze namazını kılıp, defneder. Bu olay Horasan halkını derinden üzmüştür. Ebu Müslim, Yahya'nın yasını tutarak bu olaya müdahil olan herkesi cezalandırır.⁹⁰ Bir karşılaştırma yapacak olursak, bu üzüntülü olayın, Kerbelâ hadisesiyle çok fazla benzerlik teşkil eden yönü bulunmaktadır. Artık Emevi zulmü karşısında son çare olarak savaşmak ve onu ortadan kaldırmak tek hedefleri olacaktır.

İntikam ateşiyle coşan Horasan halkı, Ebu Müslim'in etrafına toplanarak harekete geçmişlerdir. Hilafetin Ehl-i beyt'e ait olduğunu savunan bu halk, tarihçiler tarafından Şîa olarak isimlendirilmişlerdir.⁹¹ Dolayısıyla bu ayaklanmalar, Horasan halkının nasıl bir hissiyat ve düşünceye sahip olduğunu göstermektedir.

3.8.2. İmam Ali b. Musa er-Rıza'nın Horasan'a Gelişi Ve Belh'in Dini-Mezhebi Yapısı Üzerindeki Etkisi

Harun er-Reşid'in ölümünün ardından oğulları arasında taht kavgaları patlak verir. Emin'in halifeliği sırasında kendisinden sonra kardeşi Me'mun'u veliaht tayin etmesi gerekirken, kendi oğlunu tayin eder. Buna şiddetle karşı çıkan Me'mun, Horasan'a gelerek Merv'e yerleşir. Hilafeti ele geçirme planında olan Me'mun, Horasan halkının desteğini sağlamak yani onları kendine bağlamak için İmam er-Rıza'yı yanına çağırır. İmam'ı, kendisinden sonra veliaht tayin edeceğine söz verir ve kızını da onunla evlendirir. Bu anlaşmalar ve evlilik sonucunda Me'mun, Horasan halkını kendisine çekmeyi başararak hilafeti (H. 198) ele geçirir. İmam er-Rıza'nın Horasana gelmesiyle birlikte bölgede Şîilik yayılmaya ve güçlenmeye başlamıştır. İmam bizzat kendisi Belh'a gelme de, halkın çoğu Merv'e giderek onunla görüşmüştür. İmam er-Rıza'nın en yakın arkadaşlarından ve talebelerinden biri de Mukâtil b. Mukâtil Belhi'dir. Onun sohbetlerinde bulunarak hadis rivayet etmiştir.⁹² Yukarıdaki metinden hareket ederek şu soruyu sorabiliriz: Me'mun, neden İmam Rıza'yı çağırdı? Çağırmadan halkı kendisine bağlayamaz mıydı? Bu da gösteriyor ki Horasan halkının çoğu Ehl-i beyt taraftarı ve

⁹⁰ İbn Esir, a.g.e., ss. 3122-3123.

⁹¹ Abdulhay Habibi, *Tarihi Afganistan Ba'd Az İslam*, s. 804.

⁹² a.g.e., s. 371.

çoğunun Şîî temayüllü bir düşünceye sahip olduğu ve hilafetin de Hz. Ali evladına geçmesini istedikleri açıkça ortadadır.

3.8.3. Belh'e Seyyid Göçü

Belh'te Şîîliğin, genellikle seyyidlerin bu topraklara göç etmesiyle güçlendiğini ve yayıldığını görmemiz mümkündür. Bu topraklara yerleşen seyyid kollarını şöyle izah edebiliriz: Belh'e yerleşen seyyidlerden Hz. Hasan torunlarından Muhammed b. Şeş Devîn ailesidir. İki oğlundan birini Belh'e, bir diğerini ise Tâlkân'a gönderir. İbn Funduk'un rivayetine göre Mükri adında bir seyyid ailesi İbrahim, Ca'fer, Kasım ve Hamza adında oğullarıyla buralara yerleşmiştir.⁹³

Belh'e hicret eden bir diğer seyyid ailesi ise Hz. Hüseyin'in torunlarıdır. Altıncı asırlarda en büyük Şîî kitleyi teşkil eden Cafer b. el-Hüccehin ailesidir. Belh şehrine Mezar-ı Şerif ismini kazandıran ise Hüseyini seyyidlerinden Ebu Muhammed el-Hasan b. Ali'dir. Bu zatın ölümünün ardından, bir müridin görmüş olduğu rüyadan dolayı onun kabri Hz. Ali'ye nispet edilmiştir. Bu şahsın adı Ali, soyadı Ebu'l Hasan ve babasının künyesi ise Ebu Talib ve yedi kuşakla İmâm Zeynel Âbidin'e ulaşması hasebiyle birçok cihetle Hz. Ali'ye benzemektedir. Günümüzde Hz. Ali'nin kabri diye meşhur olan bu kabir, aslında Hz. Ali'nin kabri değildir.⁹⁴ Bu kabrin Hz. Ali'ye ait olduğunu iddia etmek, kuvvetle muhtemel, tamamen bir yanlış anlaşılardan kaynaklanmış olabilir. İsim benzerliğinden dolayı belli bir zaman sürecinde gerçekleşmiştir. Hüseyini seyyidlerinden Muhammed b. Ubeydullah b. Hüseyin Esğari adlı bir başka şahıs, Taberistandan gelerek Belh'e yerleşir. Hayatını sonuna kadar Belh'te kalan bu zat, arkasında birçok seyyidzâde bırakmıştır.⁹⁵

Üçüncü asırda İmâm Kâzım neslinden İsmail b. Muhammed b. Ahmed b. Harun b. el-Kazım, Belh'e yerleşir, üç nesil aracılığıyla İmâm Kâzım'a ulaşmaktadır. Bir başka alevî ailesi ise Hamza b. Hamza b. el Kazımdır. Bu şahsında Belh'te olup olmadığı konusunda farklı görüşler mevcuttur, bazılarının göre Belh'e ve bazılarının göre ise Belh etrafına, civar şehir ve köylere yerleşmiştir. Lakin Belh'e yerleştiğini

⁹³ Davudi, a.g.e., s. 209.

⁹⁴ a.g.e., s. 210.

⁹⁵ a.g.e., s. 211.

destekleyen kanıt ise çocuklarının Belh'te bulunması ve İmâmiyye Şîa'sını yayılmasında büyük katkılarının olmasıdır. Yine aynı şekilde Ömeri Alevilerini de Belh'te görmemiz mümkündür. İlk Belh'e gelen Muhammed b. Ömerü'l Etraf'ın oğullarından Ali b. el Hüseyin el-Ensaridir. Dört nesil ile Ömerü'l Etraf'a ulaşmaktadır.⁹⁶

3.9. Toharistan'da Şîilik

Hz. Hüseyin'in torunlarından Muhammed b. Kasım Medine'de yaşadığı dönemlerde, ziyaret amaçlı Medineye gelen, bir grup Horasan halkı ile tanışır. Bu tanışma ve muhabbet sonucunda, gelen grup ona biat ederek Horasan'a gelmesini ve buranın, onun mezhebi ve itikadi faaliyetlerini sürdürmesi için uygun bir yer olduğunu, diğer insanlara göre imamete daha layık olduğunu söyler. Muhammed b. Kasım on yedi arkadaşıyla birlikte (H. 219) Tâlikan şehrine gelerek yerleşir. Burada kendi faaliyetlerini yürütmeye ve daha sonraları topladığı yaklaşık kırk bin taraftarla birlikte devlete başkaldırmaya başlar. Bu sıralarda Muhammed, Merv şehrinin bir köyüne yerleşir. Olaydan haberdar olan Abbasi halifesi Mu'tasım, Abdullah b. Tahiri önderliğinde büyük bir ordu göndererek Muhammed'i yenilgiye uğratar, kendisi de yolda kaçarken yakalanarak hapsedilir. Muhammed'in itikadi ve mezhebi anlayışı Zeydiyye mezhebidir.⁹⁷Anlaşıyor ki bu dönemlerde zeydi mezhebi de Horasan da yaygın, ayrıca Horasan halkının Muhammed'in yanına gelerek ona biat etmesi ve kendisinin diğerlerine karşı daha üstün olduğunu söylemeleri, Horasan halkının birçoğunun Şîi veya Şîi anlayışa meyilli olduğunu göstermektedir.

Toharistan'a gelen bir başka seyyid ise imam Zeynelâbidin neslinden İmam Ali b. Fazl b. Tahir'dir. Soyu on nesil aracılığıyla Hüseyin el-Esğar'a ulaşmaktadır. Üçünü asırlarda Tâlikan şehrine gelir daha sonra Toharistan'ın diğer bölgesi olan Şehristan yani günümüzdeki adıyla İmam Sahib'e taşınır. İmam Ali b. Fazl'ın kabri burada bulunduğu için onun adına nispetle İmam Sahib olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla buradaki seyyidler kendilerine "İmam" lakabını benimsemişlerdir. Bu nesil üçüncü ve daha sonraki yıllara kadar Şîiliği yaymaya gayret etmişlerdir. Bugün Kunduz ilinin en büyük ilçelerinden biridir. O dönemde Kunduz ili de Toharistan bölgelerinden sayılmaktaydı.

⁹⁶ Davudi, a.g.e., s. 215.

⁹⁷ Rasul Ca'feriyan, *Tarih-i Taşayy'u Der İran Tâ Tolu'i Davlati Safavi*, Neşri İlim, Tahran: 1388 ss. 273-274.

Bir diğerk Şîi aile ise İmâm es-Sâdık'ın oğlu Ali el- Arizi'nin torunlarından gelmektedir. Altıncı asırda, Toharistan'ın bir diğerk ilçe ve köylerinden olan Vulvalic denilen yere yerleşirler.⁹⁸

3.10. Afgan Coğrafiyasında Etkili Olan Şîi Gruplar

Afgan coğrafiyasında etkili olan şîi gruplar genel olarak ikiye ayrılır: İmâmiyye ve İsmâîlîktir. Yukarıda geçen rivayetlere baktığımızda Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde Zeyd b. Ali evlatlarının kuzey Afganistan'a gelerek siyasi ve dini faaliyetlerini yürüttüklerine şahit oluyoruz. Bu süreç içerisinde Zeydiyye mezhebi de Horasan'da yaygın hale gelmiştir. Zeydiyye mezhebi imamlarının öldürülmesi ve akebinde de mensuplarının azalmasıyla birlikte tarihe karışarak yerini İsnâaşeriyye ve İsmailiyye'ye bırakmıştır. İsnâaşeriyye mezhebine mensup bir diğerk grup ise Kızılbaşlardır. Safeviler döneminden itibaren Afganistan'a yerleşmeye başlamışlardır.

3.11 Afganistan'da İsmâîlî Şîa'sı

Şîilik tarihini ele alırken, Şîilerin en önemli kolunu oluşturan İsmâîlîlerin tarihinden bahsetmemek Afganistan Şîilik tarihi açısından ciddi bir eksiklik olurdu. Afganistan'da İmamiyye Şîa'sının yanı sıra ikinci Şîi kalabalık grubu oluşturan İsmâîlîler, tarihi seyrine baktığımızda genel olarak üçüncü ve dördüncü asırlardan itibaren yayılmaya başlamıştır. Bu hususta öncelikli olarak cevaplandırılması gereken soru İsmâîlîyye mezhebinin Afganistan'a ilk olarak hangi dönemde geldiği sorusudur. Kimler tarafından ve hangi tarihten itibaren yayılmaya başlamıştır?

İran Karmatileri Halef adlı bir dâî önderliğinde merkezileri Rey'de faaliyetlerini yürütmekteydiler. Halef'in ölümünün ardından başa geçen oğlu Ahmed (903-913) yanındaki başyardımcı ve danışmanı Giyasi'nin Horasan'a gitmesini söyler. Giyas da bu teklifi canı gönülden kabul eder, aslında kendisi de Horasana giderek İsmâîlîği yaymayı çok istiyordu. Giyas faaliyet merkezini Nişabur'dan Merve taşır. Davet merkezinin Merve'de bulunması, mezhepsel faaliyetlerini yürütmeleri için büyük bir avantaj sağlamaktaydı. Nitekim örgütün çabaları sonucunda İsmâîli mezhebi yayılmaya başlar ve neticede Merv'nin önde gelen âlimlerinden Hüseyin b. Ali el-Mervezi'yi kendilerine

---

⁹⁸ Davudi, a.g.e., s. 218.

çekmeyi başarırlar. Daha sonra Mervezi'nin dâilik makamına getirilmesi, bölgede İsmâilîğin yayılmasında önemli rol oynar ve böylece Herat, Meymene, Talikan, Gur, gibi komşu illerde bu mezhep etkin hale gelir.⁹⁹

Aynı zamanda Mervezi, Sâmanoğullarının, Sistan bölge sorumlusu üst düzey komutanlardandı. Bu güçlere dayanarak Samanoğullarına karşı ayaklanma başlatır, ama çok geçmeden yenilgiye uğratılır. Başarısızlığından sonra yerine baş dâi olarak Ahmed el-Nesefî görevlendirir. Bu görevlendirmenin amacı Nesefî'nin bugünkü Özbekistan'da doğmuş olması ve Sâmanoğullarının başkentinin de oralarda bulunmasından kaynaklanmış olabilir. Nesefî, Mervezinin tavsiyesi doğrultusunda Samani yöneticilerini kendilerine çekmek için Merkezlerini Merv'den Buhara'ya taşır. Kısa süre de kendine taraftar toplayarak yanına devlet adamlarının kendine çekmeyi başarmıştır. Bu kişiler sayesinde Sâmani sarayına girmeyi başararak ikinci Nasr ve birçok veziri İsmâilî inancına çekmeyi başarmıştır. Bir müddet sonra Emirin İsmâilî olduğu ortaya çıkınca, halk tarafından devrilir ve yerine oğlu tahta çıkar. Yeni hükümdarın İsmâilîlere karşı yürüttüğü şiddetli baskılar sonucu İsmâilîlerin buralarda faaliyet göstermesi zorlaşmıştır. Bu dönemden itibaren yavaş yavaş Bedahşan'a sığınmaya başlamışlardır.¹⁰⁰

Afganistanda İsmâilîğin yayılması ve güçlü bir hareket haline gelmesi Nâsır Hüsrev(1072-1081) aracılığıyla gerçekleşmiştir. Hüsrev Selçuklular zamanında Çağrı beyin özel kâtiplerinden biri idi. Görevi sırasında yedi yıllık hac görevini yapmak için yolculuğa çıkar. Bu bahaneyle birçok islam beldesini ziyaret etme fırsatı bulur. Ziyareti sırasında Fatimilerin merkezi olan Kahireye giderek bir kaç sene İsmâilî eğitim aldıktan sonra, başarısı sayesinde Mustansır el-Billah tarafından Horasana dâi olarak gönderilmiştir. Nâsır Hüsrev doğduğu Belh şehrine gelerek faaliyetlerine başlar. Bu faaliyet ve davetten rahatsız olan Selçuklu yönetimi, örgütün faaliyetlerini engellemeye ve çökertmeye başlar. Tehlikeyi fark eden Hüsrev, Belhi terk ederek Bedahşan emiri Ali b. Esede sığınır. Esed de İsmâilî inancına mensup bir kişi idi. onun ne zaman İsmâilîği kabul ettiğine dair şöyle bir değerlendirme vardır: Sâmani Emiri Nasr'ın öldürülmesinin ardından oğlunun iş başına geçmesi İsmâilîler için ciddi bir tehdit

⁹⁹ Zahide Ay'Orta Asyada Şiik: Horasan Maveraünnehir Ve Bedahşan'a İsmaililiğin Girişi Ve Gelişimi'', Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, 2012, cilt. 62, s. 276.

¹⁰⁰ a.g.e., ss. 276-277.

oluşturmuştur. O nedenle İsmâîlîler Bedahşan'a sığınmışlardı. O zamanlar, oranın halkı müslüman değildi ve eski inançlarını yaşıyorlardı. Muhtemelen İsmâîlîlerin etkisiyle Müslüman olmuş ve böylelikle İsmâîlî inancının Bedahşan'da canlanmasına öncülük etmişlerdir. Nâsır Hüsrev farsça kaleme aldığı felsefi ve teolojik divanını burada yazmıştır. Nâsır Hüsrev'in İsmâîlîliği yayması bazen Ahmed Yesevi'nin Türk'ler arasında islam'ı yaymasına benzetilmektedir. Halk arasında çok değer verildiği için ona Pir, Şah, Seyyit, Hüccet gibi lakaplar verilmiştir. Zamanla tarihsel kişiliği efsanevi bir anlatıma dönüşmüştür.¹⁰¹

Moğol istilası sırasında 1256 yılında bozguna uğrayan Hasan Sabbah ordusu, Bedahşan Nizariliğine bağlanmıştır. Bedahşan Nizarileri, bölgelerinin dağlık ve aşılması çok zor olması sebebiyle Moğol felaketinden fazla etkilenmemişlerdir. Daha sonraları Bedahşan Nizarileri yerel dâî, Pir ve şeyhler tarafından yönetilmiştir. On yedinci yüzyıla kadar Muhammed Şahlı imamlara bağlı kalmışlar ve ardından Safeviler döneminde İran'daki Nizarilerin başına, Kasım şahlar soyundan gelen imamlar iş başına geçince, Bedahşan Nizarileri de onlara tabi olmuşlardır.¹⁰²

Gur Hâkimi Alaaddin Cihansuz da İsmâîlîliği kabul etmiştir. Babasının ölümünün ardından tahta çıktığında etrafı İsmâîlîlerle doluydu. Tahtının bekası için tehlikeli olduklarını düşünerek hepsini ortadan kaldırmıştır. Bu bölgelere İsmâîlik, Bilal isminde bir dâî tarafından yayılmıştır. Bu sayede Hazaracat'ın bir kaç yerinde Alamut kalesini andıran kaleler inşa ettirirler. Ama kalelerin hepsi Seyfiddin Guri tarafından tahrip edilir. Abbasi halifeleri, İsmâîlîlerden çok nefret ediyorlardı ve nerde bulurlarsa infaz ederlerdi. İsmâîlî inancını kendileri için bir tehdit olarak gören Gazneliler, Samaniler ve Gurlular da, İsmâîlîlere karşı sert bir politika izlemişlerdir. İsmâîlîlerin inanç sistemleri hurafelerle dolu olarak dini olmaktan çıkarak efsanevi bir inanca dönüşmüştür. Buna örnek olarak şunu verebiliriz: “Allah dünyayı yarattı ve onun yetkisini de Hz Aliye bıraktı.” gibi uydurma anlayışları çoktur. İmamlarını tanrı yerine koymaktadırlar. Benzer şekilde dünya malının hepsinin imama ait olduğunu söylerler. Elleri bulunan mal mülk ne varsa bir emanetten ibaret olduğu ve her şeyin Ağa Hana ait olduğunu

---

¹⁰¹ a.g.e., ss. 279-280.

¹⁰² a.g.e., ss. 281-282.

savunurlar. O yüzden Ağa Hanın gelir miktarı dudak uçurtacak kadar çoktur. Ağa Han bu dünyanın en zengin insanları arasından yer almaktadır.¹⁰³

Hz Ali'den günümüze kadar kırk dokuz imam, imamet görevine gelmiştir. Günümüzde soyları Mısır Fatımilerine dayanan Ağa Hanlar, imamet görevini üstlenmiş durumdadırlar. Ağa Hanlar, Kaçarlar döneminden günümüze, İngilizlerle iş birliği içindedirler. Abdurrahman Hanın katliamları ve sürgünleri sonucu Buhara'ya sığınan İsmâilî Hazaralar, her sene zekât ve vergilerini Hindistandaki Ağa Hana göndermektedirler. Afganistan İsmâilîlerin bulunduğu bölgelerin başında Bedahşan gelmektedir. Yukarda da ifade edildiği gibi burası geçmişte Nizari İsmâilîleri için bir sığınma alanıydı. Ağa Han yirminci asrın başlarında, Sebz-i Ali denilen bir Piri dâi olarak Bادهşana gönderir. Kâbil İsmâilîleri, Muhammed Şahi ve Kasım Şahiler döneminde onlara bağlılıklarını ilan etmişlerdi. Daha sonraları Ağa Hanlara tabi oldular. Diğer bölgelerin İsmâilîlerinden ayırt edici özellikleri onlara Ali İlahi denilmesidir.¹⁰⁴

Bamyân İsmâilîleri Şirber, şenbel, Irak ve Derre-i Şikâri denilen bölgelerde yaşamaktadırlar. Ayrıca Meydan verdek, Siyah Seng, Kalu ve Behsud denilen yerlerde de yaşamaktadırlar. Nuristan İsmâilîleri de genel olarak Ali ilahi olarak adlandırılmaktadırlar. Pervan ilindeki İsmâilîlerin çoğu Kâbil'e taşınmışlardı. Buldukları bölgeler Derre- Şeyh Ali ve Surh Parsastır. Bu İsmâilîlerin çoğu köken olarak Hazaradır. Bağlan ili bugünlerde İsmâilîlerin merkezi konumundadır. Çünkü İsmâilîlerin lideri burada yaşamaktadır. Genel olarak yaşadıkları bölgeler: Duşi, Tâle, Berfek, Derre-i Keyan, Kilegi ve Lerhaptır. Derre-i Keyan Afganistan İsmâilîleri için çok önem arz etmektedir. Zira bugün Keyani ailesi İsmâilîlere başkanlık etmektedir. Seyyid Keyandan sonra bugün oğlu Seyyid Mansur Nadiri grubun liderliğini yürütmektedir. Seyyid Mansur, dördüncü Ağa Hanın temsilcisidir. Komünistler ve mücahitler döneminde siyasette önemli roller oynamıştır. Samangan İsmâilîleri Derre-i Suf ve Duab'da yaşamakta ve Zabül İsmâilîlerini de genel olarak Day Çoban Hazaraları oluşturmaktadır. Taliban döneminden sonra İsmâilîler derin bir nefes aldılar. Siyasi, ekonomi ve kültürel açıdan büyük gelişmeler kat ettiler. 2010 yılında dördüncü Ağa

¹⁰³ <http://www.ismailihazara.com/?p=82> (25.03.2017).

¹⁰⁴ <http://www.ismailihazara.com/?p=82> (25.03.2017).

Han Kâbil ve Bedahşan'a gelerek İsmâîlîleri ziyaret etmiştir. Bu dönemden itibaren Ağa Hanın İsmâîlîlere yönelik yardımı sürekli devam etmektedir.¹⁰⁵

---

¹⁰⁵ a. yer.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HAZARALAR

Afganistan'ın kalabalık etnik gruplarından olan Hazaralar, tarih boyunca birçok saldırı, zulüm ve adaletsizliklere maruz kalmışlardır. Her şeye rağmen kimliklerine, kültür ve tarihlerine sahip çıkmışlardır. Baskıcı yönetimlerin asimile etme politikalarına uğrayan Hazaralar, kendi ana dillerini unutarak Farsçayı konuşmaya başlamışlardır. Bölgede yaşayan Taciklerin, Hazaralara etkisi de kaçınılmazdır. En eski yerleşik halkı olan Tacikler, komşuluk, yakınlık, akrabalık sebeplerinden dolayı kültürel ve dil bakımından Hazaraları çok etkilemişlerdir. Hazara Hanları her zaman farsçaya çok önem ve değer vererek Firdevsi'nin Şehnamesi ve Hafız Şirazî ve Sa'di'nin divanlarını yanlarından ayırmadan zevkle okur ve okuturlarmış. Diğer etnik gruplara kıyasla Taciklerle akrabalıkları daha yaygındır.¹⁰⁶ Tabii en önemli faktörlerden biri de, Farsçanın Horasanda bir din dili olmasından kaynaklanmış olabilir.

Hazara kelimesi köken olarak olarak farsçadır. Hazar veya Hazara Farsçada bin anlamına gelmektedir. Bu konuda çeşitli açıklamalar mevcuttur. Afgan dil bilimci Abulhay Habibi, tarihi geçmişe bakarak şöyle değerlendirir: Hazara kelimesi aslında HO-ZA-LA dır. Ho kelimesi iyi ve Zala da kalp anlamını gelmektedir. Dolayısıyla güzel ve iyi kalpli anlamına gelir.¹⁰⁷

Bazı tarihi kaynaklara göre Hazaracat'ta çok güzel ve harika bin pınar olduğu için ya da islamdan önce bin Puthane olduğu ve islamdan sonra ise yerine bin Caminin inşa edilmesiyle burada yaşayan halka Hazara denildiği söylenir. Ayrıca Gur Sultanı, Selçuklu hakanı Sultan Sancar'a haraç olarak verdiği bin at veya Gur Sultanı Şahabuddin'in bin türk ve Moğol kölesine nispetle bu adın kullanıldığından

---

¹⁰⁶ Seyit Asker Musavi, *Hazara Hâ-i Afganistan*, çev: Esadullah Şifahi, İntişarat Müessisei Ferhangi Hüneri Nakşî Simurğ, Tahran: 1379, s. 71.

¹⁰⁷ Abdulhay Habibi, *Âyâ Hazara Kelime-i Kadimter ast, Mecelle-i Aryana*, Kabil: 1341, s. 24.

bahsedilmektedir. Bazıları ise buralarda bin nehir, bin vadi veya bin dağ olduğu için Hacerat denildiğini söylerler.¹⁰⁸

Bazı iddialara göre Hazara terimi göçebe yaşayanlar için kullanılıyordu. Askeri açıdan feodalist bir yapıya hâkim olan göçebeler gerektiği zaman bin savaşçı toplayarak bir ordu oluşturdular. bazende binlerce kişilik askeri birlik oluşturmak zorunda kalırlardı. Bu oluşan birliğe ise Sedacit deniliyordu. Bu kelimesyi ilk defa Hazaracat yerine kullanan kişi İskender Beg Türkmendir. Hazara sözcüğü askeri ve idari bir terim olarak ilk defa on üçüncü asırdan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Bir diğer görüşe göre, Hazara veya Hazaracat terimi on dördüncü asırdan sonra kitaplarda yer almaya başlar. Bu dönemden sonra, komşu kabileler onlara, Hazara demeye başlamışlardır. Dolayısıyla Hazara kelimesi on dördüncü asırdan itibaren ortaya çıkmaya ve böylelikle Afganistan'ın merkezinde yaşayanlar için kullanılmaya başlanmıştır.¹⁰⁹

Hazaraların menşei, tarihi, hangi ırka, millete mensup oldukları on dokuzuncu yüz yıldan itibaren yazılmaya başlanmıştır. Önceki dönemlerde Hazaralarla ilgili pek fazla bilgi ve araştırma bulunmamaktadır. Önceki yılları kapsayan araştırmaların yapılmamasının nedeni de Afganistan'ın siyasi süreciyle yakından ilgilidir. Afganistan kurulmadan önce, Hazaralar feodal ve kabilevi bir şekilde yaşıyorlardı. Afganistan devleti kurulduktan sonra iki güçlü devlet olan İngiliz ve Rusların büyük oyunları arasında kalmıştır. Bu süre zarfında sosyal, kültürel ve siyasi faaliyetleri de sınırlı kalmıştır. Nitekim olaylar sonucunda sosyal, siyasi bir değişim yapılmamıştır. Bu gelişmelerde Afganistan'da yaşayan halklar konusunda araştırmayı kısıtlamıştır.¹¹⁰ Dolayısıyla bu dönemlerde bu konuda araştırma yapan bilim adamları da genellikle Batılılar ve Ruslardır. Ama 19. yy'dan itibaren Afgan bilim adamları da araştırma yapmaya başlamıştır.

4.1. Afganistan Yerli Halkı Diyenler

Fransız araştırmacılarından Cipi Ferir on dokuzuncu asırda ilk defa Hazaraların yerli halk olduğunu, büyük İskender'in Afganistan fethi sırasında onların bu bölgelerde yaşadıklarını söyler. Bu düşüncesine gerekçe olarak İskender'in fetih tarihini yazan

¹⁰⁸ Yezdâni, a.g.e., s. 96.

¹⁰⁹ Timur Hanof, *Tarih-i Milli-i Hazara*, çev: Aziz Tuğyan, Nesli Nev Hazara, Kuvita: 1980, ss. 27-28.

¹¹⁰ Seyit Asker Musavi, *Hazara Hâyi Afganistan*, çev: Esadullah Şifahi, İntişarat Müessisei Ferhangi Hüneri Nakşî Simurğ, Tahran: 1379, ss. 45-46.

Yunan Tarihçisi Kunitus Kurtiyus'un İskenderin Afganistan'ın Merkezine yürüdüğünü ve burada yaşayan halkların bu günkü Hazaraların ataları olduğunu söyler.¹¹¹

Afgan araştırmacılarından Abdulhay Habibi da Hazaraların yerli halklardan olduğunu iddia ederek, bu görüşünü şöyle gerekçelendirir: öncelikle Hazara isminin sadece Afganistan merkezinde yaşayan Hazaralar için kullanılmadığını, Mahubun'dan Haripur, Ebut Âbad, Pahlayi, Kagan ve Keşmir dağlarının etrafında yaşayan insanlara da Hazara denildiğini zikretmektedir. Burada yaşayanların ne kültürü ve ne de kendileri Tatarlara (Hazaralara) benzemektedir. Öyle görünüyor ki onlar Hind ve Âryayı ırkına mensupturlar. Eğer biz onları Cengiz Hanın askerlerinden sayarsak, Cengiz Han, Sind nehrinden asla geçmemiştir. Celaleddin Harezimşah'ı takip ederek Sind nehrine kadar gelmiştir. Lakin hava şartlarının kötü olmasından dolayı geri dönmek zorunda kalmıştır. Çin'in meşhur gezginlerinden Hiun Tsang, Hint seyahetinden sonra Afganistan'a geldiğinde (644. M) Tesu- Ku-ÇA (Arakuza) gelir. İlk başkentlerini ise Hu-Si-Ne(Gazne) ve ikinci başkentlerini ise Hu-Sa- Lah demektedir.¹¹²

4.2. Moğol Olduklarını Söyleyenler

Bazı yazarlar, Hazaraların Cengiz Hanın askerlerinden olduğunu ve ele geçirdikleri bölge(Hazaracat)ye yerleşerek orada yaşamaya başladıklarını söylerler. İşbu görüşü ilk ortaya atan Ekber Şahın tarihçilerinden Ebul Fazıl'dır. Hazara'lar, Cengiz Han'ın saldırılarından sonra bu bölgeye yerleştiler. Meşhur Fransız araştırmacılarından Musyufşah, Hazaralar hakkında şöyle demektedir: Hazara, kelime olarak farsçada bin anlamına gelmektedir. Çünkü Cengiz Han, askerlerini grup olarak bine ayırmaktaydı. Başka araştırmacılar da bundan esinlenerek bu görüşü benimsemişlerdir. Ama Abdulhay Habibi onlara şöyle bir soru yönelterek görüşlerini reddetmektedir; Cengiz Hanın bin askeri, yaşanması çok zor olan dağlık, soğuk bölgelere yerleşerek, nasıl bu kadar çoğalsın?¹¹³ Habibi aslında şunu sormaktadır: Cengiz Hanın askerleri o dönemin en büyük coğrafyasına sahipken nasıl olur da yaşam koşulları çok zor olan bölgelere yerleşir?

---

¹¹¹ a.g.e., s. 46.

¹¹² Abdulhay Habibi, Âyâ Hazara Kelime-i Kadimter ast, *Mecelle-i Aryana*, s. 18.

¹¹³ a.g.e., ss. 19-20.

Yabancı araştırmacılarından bir diğeri de, İ Dabliyu Biliyu'dur. Ona göre Moğol askerleri on nc asırda, Cengiz Han'ın ordusundan ayrılarak Afganistan'ın merkezinde ikamet etmişlerdir. Denildiğine göre Cengiz Han, on grup askeri buraya, dokuz grubu Kâbil'e ve on grubu da Paklî yerleşirmiştir. Farsça konuşan yerli halkın etkisiyle, Farsçayı kabul etmişlerdir.¹¹⁴

Bir diğeri görüşte Hazaraların, İlhanlıların komutanlarından Nikodari önderliğinde Moğol askerlerinin Hazaracat'a yerleşmelerinin ardından ortaya geldiklerini yani onların kalıntıları olduklarını söylemektedirler. Bu düşünceyi savunan araştırmacılar başta Prof. Dr. Petruşfiski olmak üzere Debliyu Bartuld ve Dalinktir.¹¹⁵

4.3. Türk – Moğol Karışımı

Hazaraların menşei hakkında dile getirilen en önemli iddialardan biri de Hazaraların Türk-Moğol karışımı bir halk oldukları şeklindeki iddiadır. Bazı düşünürler şuna inanıyorlar ki Hazaralar, Moğol ve Türk askerlerinin kalıntılarıdır. Değişik dönemlerde Cengiz Han ve Emir Timur'un (askerleri) Afganistan'a gelerek ikamet etmesi sonucunda yeni bir millet Hazara adı altında ortaya çıkmıştır. Klavus Fardinand bu konuda şöyle açıklık getiriyor: Moğol tipli olan bunlar farsça konuşuyorlar ve özel Türkçe Moğolca kelimelerde vardır. Bunlar muhtemelen Moğol ve Türklerin saldırılarından sonra oluşmuştur. Ama 1500 yıllarından sonra bölgede yaşayanlar Hazara adıyla ortaya çıkmıştır.¹¹⁶

Rus bilim adamlarından Evber Mudin, Hazaraların Türk-Moğol karışımından orataya çıktığını söyler. Kökeni saf Moğol olmasada kesinlikle Türk-Moğol karışımı demektedir.¹¹⁷

4.4. Türk olduklarının söyleyenler

Hazaraların türk olduklarını söyleyen birçok görüş ortaya atılmıştır. Câğuri Hazaraları kendilerini, Emir Timur'un askerlerinden ve onların kalıntılarından olduklarını söylerler. Bu bölgeye Timur'un, Butay Buğ'a önderliğinde gelip

¹¹⁴ Musav, a.g.e., s. 50.

¹¹⁵ a.g.e. s., s. 53.

¹¹⁶ a.g.e., s. 54.

¹¹⁷ Habibi, *Áyâ Hazara Kelime-i Kadimter ast*, s. 26.

yerleştiklerini söylerler. Aynı şekilde Şeyh Ali kabilesi de kendilerinin Türk olduklarını iddia etmektedirler. Bunlardan Türkmen adında bir grup, Aksakal denilen liderler tarafından yönetilmektedir. Yine aynı şekilde Halaç ve Karluk Türklerinin de Hazaraların oluşumunda önemli yeri vardır.¹¹⁸

Hazaracat'a Türklerin saldırılarının da etkisi fazladır. Çağuri Hazaraları kendilerini Emir Timur'e dayandırmaktadırlar. Şeyh Ali Hazaraları da kendi soylarını Halaç veya Karluk Türklerine bağlarlar ve hatta Baba Karluk adına bir mezar da inşa etmişlerdir. Karluk babayı ilk ataları olarak bilirler. Türklerin Hazaralar üzerinde etkisi fark edilebilmektedir. Günümüzde de bir sürü Türkçe kelime, terimler ve yaklaşık olarak bütün sebze, ot ve yiyecek isimleri genellikle Türkçedir. Hazaraların ataları, günümüzden 2300 yıl önce orta ve doğu Asyadan gelen Türklerdir. Hazaracat'a yerleşerek Budizm'i yaymışlardır. Bamyanda elde edilen bulgular ve araştırmalara onların Türkçe konuştuklarını ortaya koymuştur.¹¹⁹

İslam'dan önce, Afganistan eski Türk (Ak Hunlar) kavimlerinden Kuşaniler ve Yeftaliler(atlılar) feodal bir yapı içerisinde Kabil şahlar, Ratbil ve Tegin şahlar önderliğinde hüküm sürmektedir. Tegin şahlar, afganistanın Doğusu, kuzey, kuzey batı ve orta kısımlarında; Tohhar, Kunduz, Kabul, Gazne, kandahar ve Hazaracatta hüküm sürmüşlerdir. Bu günkü Hazaralar onların soyundan gelmektedir.¹²⁰

Eski güvenilir tarihi eserler, Hazaraların eski Türk kavimlerinden Ak Hunların (Tokyuha) kalıntıları olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Yedinci asırdan itibaren, merkezleri Kunduz olmak üzere bütün Afganistan'ın Kuzey doğusundan kuzey batı ve merkezlerinde hüküm sürmüşlerdir.¹²¹

4.5. Hazaracât

Hazaracat ismi tarihi seyrinde değişik isimlerle anılmıştır. Belyumi yazdığı kitabında Arsâris olarak geçmektedir. Miladi ikinci asırda Yunan tarihçisi Paropamizus olarak kaydetmiştir. Hazaracatın kuzey ve kuzey batısı, İslam'dan önce Arakuziya idi. Emir Timur zamanına kadar, Afganistan'ın birçok bölgesini kapsayan Zavul ve Zavulistan adı ile anılırdı. Bir diğer en önemli isimlerden biride Ğarcistandır. İslamın

---

¹¹⁸ a.g.e., s. 38.

¹¹⁹ Musavi, a.g.e., ss. 71-73.

¹²⁰ Yezdani, a.g.e., ss. 131-132.

¹²¹ <https://turkistanjenubi.wordpress.com> (02. 02. 2017).

yayılışı ve daha sonraki dönemlerde Hazaracatın kuzey doğusuna verilen bir isim idi. Bazen bütün Hazaracat bu isimle anılıyordu. Bir diğer meşhur isim de Ğur ve Ğuristandır. Abdurrahman Hanın, Hazaracatı ele geçirmesine kadar, Kayıtlarda Hazaristan olarak geçmektedir. Bazı tarihçiler Hazara Âbad ve Hazara ülkesi demektedirler.¹²² Milattan Beş yüz yıl önce(M.Ö. 500) Sitâgıdyâ olarak da anılıyordu.¹²³

4.6. Hazaracat'ın Coğrafi Yapısı

Hazaracatın coğrafi yapısını ele alırken, bugünkü haliyle değil, 1819-1880 yılları arasını göz önünde bulundurmanız gerekmektedir. Çünkü bu tarihten sonra Abdurrahman Han'ın katliamları sonucu, Hazaraların çoğu Afganistanın farklı bölge ve illerine dağıldılar ve hatta Pakistan ve İran gibi komşu ülkelere göç ettiler. Önceden Hazaralar, Hazaracat'ta özgür, feodal şeklinde ve her yerinde yaşamaktaydılar. Hazaracat sınırı Kâbil'in Kuzey batısından Gazne'ye, Kullat Ğilzai, Enderab ve Herat ile sınırlıdır. Doğusundan Belh ile 20 km, Kuzeyden Sar-i Pul, batıdan Faryab ve Badğis ile 20 km sınırlıdır. Hazaristan genellikle dağlarla kaplıdır. Afganistan meşhur dağlarından Kûhî Baba batıdan 200 km uzunlukta Kûhi Safide ve Kuzey taraftanda Tirben Türkistan dağlarına bağlanmaktadır. Afganistan'ın büyük nehirleri bu yüksek dağlardan beslenmektedir. Hazaracat çok sert bir hava iklimine sahiptir. Kış mevsimi tam altı ay sürmektedir.¹²⁴

4.7. Hazaracat'ta Şîilik

Yukarıda Afgan coğrafyasının İslam'la tanışması genel anlamda ele alındığı için bu bölümde Hazara toplumunun yaşadığı yerlerin İslam ve Şîa ile olan teması öncelikli olarak ele alınacaktır. Konumuzun en önemli etken ve başlıklarından biri de Hazaralar ve daha doğrusu Hazaracat halkının ne zaman ve hangi süreç içerisinde Şîiliği kabul ettikleridir. Hazaracat'ta Şîi ideolojisi ve anlayışının yaygınlaşması sürecine bakarak üç periyodik döneme ayırabiliriz:

1. İslamın ilk Devirleri
2. İlhanlılar dönemi
3. Safeviler dönemi

¹²² Yezdâni, a.g.e., ss. 137-139.

¹²³ Gubar, a.g.e., s. 40.

¹²⁴ Hanof, a.g.e., ss. 57-66.

4.7.1. İslam'ın İlk Devirleri

İslamın ilk yayıldığı yıllarda Hz. Ali'nin Harazaracat'ta hüküm sürmekte olan Gur hâkimine mektup göndermesi üzerine, burada bulunan halk Müslümanlığı kabul etmiş ve ona olan bağlılıklarını ilan etmişlerdir. Bir başka rivayete göre ise, Hz Ali'nin kendi yeğeni Ca'de b. Hübeyr el-Mahzumi'yi Horasan'a vali olarak göndermesinden sonra, onun insanlara olan hoşgörü ve sevgisi Gur halkının müslüman olmasına neden olmuştur.(Bkz s.45)

Hicri üçüncü asırda (M. 724) Müslümanların meşhur komutanlarından Esed, Garcistan üzerine yürüyerek savaş başlatır, savaş sonunda bölge Emir'i barışır ve daha sonra müslüman olduğunu açıklar. Ama Gur velayetine yapmış olduğu hamlelerden olumlu sonuç alamamıştır.¹²⁵ Burada şu neticeye ulaşıyoruz ki Gur halkı Hz. Ali zamanında Müslüman oldular. Ama Garcistan'ın diğer kısımları Emeviler zamanında İslamla tanıştılar. Gur Halkının, Emevilere karşı direnmesi ve Esed komutasındaki ordunun çabalarının sonuçsuz kalması, Gur halkı ve hâkiminin Hz. Ali'ye olan sevgileri ve ona vermiş olduğu sözünden kaynaklanmış olabilir.

Gur, Afganistan'ın ilk Şîf merkezidir. Emevi devletinin emriyle Hz. Ali'nin evladına karşı minberlerde hakaret, seb ve kötü sözler söylenmeye başlandığında, Gur Hâkimi ve halkı, işbu uygulamadan uzak durmayı tercih etmişlerdir. Bu karar ve eylemlerinden dolayı, Emevilerin şiddetli baskılarına maruz kalmışlardır. Dinden döndüklerini bahane ederek üzerlerine yürümüşdür. Emevilerin, Gur halkına uyguladıkları saldırı ve baskıları, onların Hz. Ali taraftarı veye bu günkü tabiriyle Şîa olduğunu göstermektedir. Bunu destekleyen diğer bir kanıt ise: Ebu Müslim Horasani Hareketi sırasında Gur Hâkimi Emir Polad Gurinin beş bin kişi ile ona eşlik ettiği söylenmektedir. Fakat Gur halkının hepsi Şîf düşünceye sahip değilerdi. Aralarında Sünni, Zeydi veya İsmâilî olmakla birlikte Ehl-i beytle özel bir bağları bulunmaktaydı. İlk asırlarda Şîfler ve Sünniler arasında bu kadar fark olmaması lazım: Mesela Gur Sultanlarından Ğiyasiddin Şafii, Muizziddin Hanefi ve Allaaddin Cehansuz İsmâilî mezhebini seçmişlerdir. Sonraki dönemlere gelindiğinde ise fikhi ve kelami tartışmalar aralarında bir takım farklılıkların oluşmasına neden olmuştur.¹²⁶

---

¹²⁵ Gubar, a.g.e., s. 71.

¹²⁶ Yezdani, a.g.e., ss. 46-47.

4.7.2. İlhanlılar Dönemi

Bir diğer iddia göre Hazaralar Moğollar döneminde İslamı kabul ederek Şîa mezhebini benimsemişlerdir. Moğollar Hülagü Handan önce putprest idiler. Hülagü Hanın iktidara gelmesi ve İslam'ı kabul etmesiyle, bölgesinde bulunan bütün Moğollar Müslümanlığı kabul eder. İlhanlı hükümdarlarından Sultan Mahmud Gazan Han ve Sultan Muhammed Hudabende Olcaytuyun Şîliği kabul etmesinin ardından, hâkimiyetleri altında bulunan bütün topraklara Şîliğin yayılmasını emretmişlerdir. Olcaytu Han(H.K. 704-716) tahta geçtiği sırada kendi otoritesi altında bulunan İran ve Horasan Camilerinde on iki imam adına hutbe okunmasını, paraların da onların adına bastırılmasını emreder. Bu dönem, Hazaracat'ta Şîliğin yayılması ve istikrarlı olması açısından çok önem arz etmektedir. İlhanlıların yıkılışları ardından Sebzar'da bulunan nice Şîi seyyid ailesi, Şahrüh Mirza zamanında Haracat'a göç etmişlerdir. Gelen misafirleri sevgiyle karşılayan Hazara halkı, ihtiyaçları olan bütün şeyleri karşılamışlardır. Seyyidlerin her bir ailesini, Hazaracatın her köşesine davet ederek ev, toprak, mal ve mülk vermişlerdir. Örneğin Mir Seyit Ali Yahsuzu ailesiyle birlikte Bamyan, şah Kubadı Sangalah vadisine ve kardeşi Şah Seyyid Babanı ise Haracat'ın doğu tarafına yerleştirmişlerdir. Seyyid Yahya Şah kalandar ve kardeşleriyle Vardak'a yerleşirler. Seyyidlerin göçleri(Şîi seyyidler) Babur Mirza zamanına kadar devam etmiştir.¹²⁷ Dolayısıyla Şîilik, Haracat'a seyyidler aracılığıyla da yayılmıştır. Seyyidlerin buraları mesken edinmeleri gösteriyorki Haracat'ta daha önceleri de Şîiler yaşamakta ve çevre halkı da onlara karşı sempati ve hoşgörü göstermektedir. Ama bu algı, sevgi ve Şîi anlayışın ne zaman ve hangi dönemde yayıldığı açıkça tartışma yaratmaktadır.

Moğollar dönemi genel anlamda tasavvufi düşüncesinin geliştiği ve özellikle de Moğollar arasında İslamın yayılmasına sebep olan en önemli faktörlerdendir. Lakin Moğolların İran topraklarına sıldırıları sırasında birçok Şîi tasavvuf âlimi Hazaracat'a sığınmıştır. İşbu sufi âlimlerin faaliyetleri sonucunda nice Hazara halkı ve beyleri Şîliği benimsemişlerdir.¹²⁸

¹²⁷ Yezdani, a.g.e., ss. 47-48.

¹²⁸ Abdali, a.g.e., s. 129.

Gazan Han müslümanlığı kabul ettiğinde Hanefi mezhebini seçmişti, hutbelerde de dört halife adını zikredilmesini ön görmüştür. Bununla birlikte yönetimi altında bulunan Şîilere de iyi davranışlarda bulunmuştu ve hatta Hz Ali başta olmak üzere birçok Şîî imamların kabrini ziyaret etmiştir. Gazan Handan sonra tahta çıkan Olcaytu, Şafii mezhebinden sonra Şîîliği seçmesi İran ve Azerbaycan topraklarında Şîîliğin yayılmasında önemli rol oynamıştır. Gazan Han tüm mezhep taraftarlarına eşit bir şekilde davranmaya önem vermiştir. Tabii bazı görüşlere göre onun bu tutumu, yönetimi altında bulunan bütün Müslümanları kendi safına çekmeye çalışmasıdır.¹²⁹

Olcaytu'nun tahta çıkmasıyla Moğolların müslüman olma manevraları hız kazanmıştır. Olcaytu Han'ın müslüman oluşu maceralı bir geçmişe sahiptir. Annedenden doğduğundan yedi yaşına kadar Budist, Hıristiyan annesi aracılığıyla Hıristiyan ve daha sonra müslüman eşinin teşvikiyle hanefi mezhebini seçmiştir. On iki yıllık sünni yaşantısının ardından, hayatının son yedi yılını Şîî mezhebini seçerek bu dönemden itibaren kalan ömrünü Şîîliğe hizmet için adamıştır. Ahmed Tekder ve Gazan Hanın yaygınlaştırdığı ve takip ettikleri Sünni çizgi terkedilerek Şîî çizgi takip edilmeye başlanmıştır. Olcaytu Hanın mezhebinden dönmesini kabullenemeyen ehli-sünnet taraftarları, eski vermiş oldukları "Hudabende" unvanı yerine "Harbende" yani eşeğin kulu denilen lakabı vermişlerdir.¹³⁰

4.7.3. Safeviler Dönemi

Şah İsmail, İran'da Safevi devletini kurduktan sonra, ülke sınırlarını genişletme politikasını ön planda tutmuştur. Bu eylemi gerçekleştirirken ezeli rakipleri Osmanlı ile Özbeklerle mücadele etmek zorundaydı. İran'da tam otoriteyi sağladıktan sonra, batıda Bağdat başta olmak üzere birçok yeri ele geçirir. Doğuda Özbeklerle savaşarak Horasanı işgal eder. Mamafih doğu sınırlarını korumak o kadar kolay olmamıştır. Özbekler, Horasan'da Safeviler için her zaman tehdit olarak uzun süreli hâkimiyet sağlamalarına engel olmuşlardı.¹³¹

Herat sultanı, Sultan Hüseyin Baykarı'nın ölümü üzerine oğulları arasında çıkan taht kavgaları, Şeybanilerin aradıkları ve çoktan beri bekledikleri değerli fırsatı

¹²⁹ Hanifi Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şîîlik*, (Doktora Tezi), Ankara: Atatürk Ü.S.B.E. Temel İslami Bilimleri Anabilimdalı, 2008, ss. 94-95.

¹³⁰ Şahin, a.g.e., ss. 95-97.

¹³¹ Mehmet Çelenk, *16-17 Yüzyıllarda İran'da Şîîliğin Seyri*, Emin Yayınları, Bursa: 2013. s. 118.

sunmuştur. İşbu fırsattan faydalanan Şeybaniler, Afganistan'ın kuzeyi başta olmak üzere birçok bölgeyi ele geçirirler. Heratı feth eden Şeybani Han, bununla da yetinmeyip istikametini İran'a doğru çevirmiş durumdaydı. Olayın farkında olan Şah İsmail(1510), derhal harekete geçip Özbekleri ağır yenilgiye uğratarak Merve ve kuzey Afganistan'ı hâkimiyeti altına almıştır. İntikam ateşiyle tutuşan Şeybani Han'ın oğulları, tekrar Belh'i ele geçirerek Herat'a kadar olan bölgeleri zapt ederler. Bunun üzerine Şah İsmail (1513) Kâbil'de bulunan Bâbur Şah ile işbirliği içerisinde harekete geçerek Afganistan'ın kuzey doğu taraflarını Bâbur Şah ve kuzey tarafları ise Şah İsmail ele geçirir. Tabii işbu hâkimiyet çok fazla sürmemiştir, Bâbur Şah'a desteğe gelen Safevi askerleri, Tirmiz yakınlarındaki Karşı şehrinde yapmış oldukları katliamlar, Şîî-Sünnî çatışmasını alevlendirmiştir. Bu hâdise, bölge halkının nefretini artmasına ve özellikle de Safeviler- Baburilerin siyasi ve diplomasi işbirliğinin sekteye uğramasına sebep olmuştur. Olayın ardından, Safevi askerleri Buhara yakınlarında, Özbekler tarafından ağır mağlubiyete uğratarak, hayatta kalanları İran'a doğru kaçırmışlardır.¹³²

Şah İsmail'den sonrada durum hiç değişmemiştir. Afganistan kuzeyi, Herat ve Kandahar illeri sürekli Safeviler, Bâbüriiler ve Özbekler arasında elden ele geçmiştir. Safeviler bu bölgelerde bir türlü hâkimiyetlerini sağlayamadılar. Babasının ölümü(1524) ardından tahta çıkan 1.Tahmasb döneminde iç karışıklıklar patlak verir. Fırsattan faydalanan Özbek Han'ı Ubeydullah, Timurluların başkentlerinden olan Herat'ı tekrar ele geçirir. Lakin Şah Tahmasb'ın büyük bir ordu göndermesiyle, Herat'ı terk etmek zorunda kalır. Kandahar ise bir kaç yıl sırasıyla Bâbüriiler ile Safevilerin Hakimiyetine girer. 2. İsmail'in(1577) ölüm haberini alan Özbek Celal Han büyük bir ordu ile İran'ın birçok yerini alarak Meşhede kadar ilerleme kaydeder. 1.Abbas'ın(1596) iş başına geçişiyle birlikte ilk işi kaybetmiş oldukları toprakları geri almak olmuştur. 1598 yılında büyük bir ordu hazırlayarak Özbekler üzerine yürüyerek Meşhed başta olmak üzere Belh'e kadar zapt eder. Mamafih iki yıl aradan sonra Özbek Hanı Baki Muhammed Han safevilere ağır darbe vurarak Belhi geri alır. Safeviler, ağır yenilgi sonrası Herat'a geri çekilmek zorunda kalırlar. Savaş sonrası iki devlet arasında uzun bir barış dönemi gerçekleşir. Şah Safinin(1642) ölümü üzerine oğlu 2.Abbas tahta çıkınca

---

¹³² Mallayef, *Tarihi Edebiyat-ı Türki Özbeki*, çev: Burhanuddin Nâmık Şehrâni, Kabil Üniversitesi, Kabil: 1988, ss. 811-812 .

doğu taraf sınırlarını genişletme amacıyla, Babürilerin elinde olan Kandahar(1653) zapt eder. Babasından sonra oğlu Safi Mirzanın tahta geçmesiyle Safevilerin çöküşü hız kazanmıştır. 1709 yılında Gılzay Afganlıların Kandahar ele geçirmesiyle, Afganistan topraklarında, Safevi Hâkimiyeti tamamen sona ermiş olur, Afganlılar bununla da yetimeyip Meşhed'i zapt ederek, İsfahan yakınlarında safevileri bozguna uğratarak İran'ın hâkimi durumuna gelirler. Böylece safevilerin parlamış ışığı ve hâkimiyeti sona ermiş olur.¹³³

Teokratik siyasi yapıya sahip olan Safeviler zapt ettikleri bölgeleri zorla Şiileştirmeye çalışmışlardır. Şah Abbas Safevi(1587-1629) döneminde daha hızlı stratejik bir yapıya kavuşmuştur. Bu sebepten dolayı Hazaralar bu dönemde Şiiliği kabul etmişlerdir. Bu düşüncüyü ilk kez G.Vambari (1860) ortaya atmıştır. Ona göre Şah Abbas, Hazaraları zorla şiiileştirmiştir. Bu görüşü destekleyen diğer bir Amerikalı araştırmacı, Hazaralar'ın 16. yy'dan sonra, Safeviler tarafından zorla şiiileştirildiğini önce üst kesimin sonra da halk tabanının Şiî olduğunu söylemektedir. Bu görüşü dayanıksız olarak nitelendiren Timur Hanof, şunları söyler: Hazaralar, Safevilerden önce Şiiliği kabul etmişlerdi ve üstelik kendi topraklarını savunmak için Safevilere karşı, Din Muhammed Özbek ile birlikte savaşmışlardır.¹³⁴

Safevilerden önce de Hazaracatta Şiiler yaşıyorlardı. Elbette ki Safeviler İran'da Şiiliğin yayılmasında önemli rol oynamıştır. Fakat Afganistan'da bulunan Şiilere küçük bir hizmette dahi bulunmamışlardır.¹³⁵

4.8. Hazaraların Dilleri

Hazaraların konuştuğu dil Hazaregi olarak geçmektedir. Araştırmalara göre Hazaregi, Farsça, Moğolca ve Türkçenin karışımından meydana gelmiştir. Ama şuan kadar Hazaregi dilinde hiç bir eser yazılmamıştır. Hazara âlim ve araştırmacıları, eserlerini hep Farsça ve Arapça olarak kaleme almışlardır. Hazaregi dili ve lehçesi, oluşumu açısından şöyle kategorize edilmektedir: Yüzde seksen oranında Farsça, yüzde on oranında Türkçe - Moğolca ve yine aynı oranda diğer dillerden müteşekkildir.

¹³³ Tufan Gündüz, "Safeviler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi(İSAM), 2008, cilt: 35, ss. 453-455.

¹³⁴ Hanof, a.g.e., ss. 45-46.

¹³⁵ Yezdani, a.g.e., s. 50.

Hazaregi lehçesinin Farsça'dan ayıran en önemli özelliği Türkçe ve Moğolca'dan çok etkilenmiş olmasıdır.¹³⁶

Afganistan anayasasında devletin resmi dili, Farsça ile Peştunca'dır. Lakin bu dillerin konuşulmadığı yerlerde yani diğer Özbek, Türkmen, Beluç, vs. etnik grupların yaşadıkları bölgelerde üçüncü resmi dil, o halkın konuştuğu kendi dilleridir.¹³⁷

Yukarıdaki metne binaen şöyle bir değerlendirme yapabiliriz: Hazaregi lehçesi bana göre Farsçanın bir nevi başka lehçesidir, bu perspektiften bakmak daha mantıklıdır. Günümüz Hazaraları ve özellikle Hazaracat ve köylerde yaşayan Hazaralar kendi aralarında bu lehçede konuşmaktadırlar. Lakin yeni nesil, entelektüel kesim gün geçtikçe modern Deri lehçesiyle konuşmaya özen göstermektedir. Eğer biz Hazaregi dilinin diğer dillerin karışımı açısından değerlendirmek istersek, hiçbir dil yok ki başka bir dilden etkilenmemiş olsun. Dil canlı bir varlık gibi her zaman değişim süreci içerisinde. Mensubu var olduğu müddetçe değişimlerle yüzleşmek zorundadır. Bu etkileşimlere sebebiyet veren etkenler kültür, din, coğrafi konum, tarihi olaylar ve göçler gibi unsurlar önemli rol oynamaktadır. Eğer farsça üzerinden örnek vermek istersek, Farsçayı güzel ve edebi bir şekilde konuşmak istediğimiz zaman yüzde elli, altmış belkide daha fazla Arapça kelime kullanmak zorunda kalıyoruz. Çünkü bu kelimeler zaman süreci içerisinde Farsçalaşmış Arapça kelimelerdir. Hazaraların geçmiş tarihi bizlere şunu göstermektedirki, Hazaralar, zamanla kendi ana dillerini unutarak onun yerine Farsçayı seçmişlerdir. Dolayısıyla Hazaragi dili, Farsça'nın farklı bir şive ve lehçesidir. Bu bağlam Hazaralara komşu olan diğer etniklerin dil, lehce, şive ve kültürlerinin, Hazaregi dili üzerinde nasıl etki ettiğini anlamak için çok titiz ve kapsamlı bir çalışma gerekmektedir. Ancak bu şekilde Hazaregi lehçesinin ve dilinin nasıl ve hangi şartlar altında ortaya çıktığını anlayabiliriz.

4.9. Dini Kimlikleri

Dini kimlik, birey ve toplumun benliğini, kimliğini ve sosyolojik gerçekliğini tanımlayan ve ortaya koyan en önemli unsurlardandır. Dini kimliğin fonksiyonu ve işleyişi fertlerin büyüdüğü ve yaşadığı aile ve yakın çevresinde, kendi kültürüne münasip biçimde dini kimliğe sahip olması demektir. Lakin modern çağın oluşturduğu şehirleşme, teknoloji, eğitim, iletişim olanakları, eski gelenek ve aile yaşantısını

¹³⁶ Musavi, a.g.e., ss. 119-120.

¹³⁷ Kanûni Esasiy-i Afganistan, s. 10.

temelden zedelemekte, paralel olarak dini kimliğin güçlenmemesine, değiştirilmesine veya reddedilmesine zemin hazırlamaktadır.¹³⁸ Bu bağlamda Hazaraların nasıl bir dini kimliğe sahip olduklarını, elimizde bulunan kaynaklarla değerlendirmeye, tanımlamaya ve özellikle şu sorular üzerinden açıklamaya çalışacağız: Afgan/Hazara Şiîliği münhasır, müstakil bir kimlik midir yoksa İran/Arap Şiîliğinin etkisinde midir? Afgan/Hazara Şiîliği hangi unsurlardan hangi oranda beslenmiştir? Afgan Şiîliğinin temel bileşenleri nelerdir (İslam inancı, Afgan kültürü ve mücavir alandaki Şiî havzalar)?

Afgan Şiîliğinin kültürel, sosyal, dini ve siyasi yaşamları, 1890 öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılmaktadır. Hazara Şiîliği 1890 öncesi kendilerine göre münhasır, müstakil bir dini ve sosyal statüye sahipken, Abdurrahman Han'ın katliamları¹³⁹ sonucu sahip oldukları alt yapı tamamen ortadan kalkmıştır. Darmadağın olan yılların birikimi sosyal yapı, 1970 yılına kadar, nice çileler, zorluklarla beraber ancak toparlanma aşamasına geçmiştir.¹⁴⁰ Afgan Şiîliği bu süreç içerisinde, kendine özgü bir manevra kazanarak mücavir alandaki Arap ve İran Şiîliğinden oldukça etkilenmiştir. Etkileşim sürecinin hızlanması, İran İslam Devrimi'nden sonra başka bir boyuta ulaşmıştır. Necef Şiî âlimleri ve Ayetullah Humeyni'nin teokratik siyasi ideolojisinden etkilenen bazı

¹³⁸ <http://ozgurakademi.com/kavramlar/dinikimlik.html> (27.08.2017).

¹³⁹ Afgan hükümetinin başına geçen Abdurrahman Han(1880), Hazaraları, kendi tahtını bekası için onlar üzerinde otoriteyi sağlayarak feodal sistemi yok etmesi gerekiyordu. Dolayısıyla Hazaracattaki derebeylik yapılanmayı ortadan kaldırmak için Hazaracata askeri üsler kurarak yavaş yavaş yönetime müdahale etmeye başlar. Hazara beylerinin anlaşmazlıklarından faydalanarak beylere ağır vergiler ödetiyor ve böl yönet sistemine dayalı olarak Hazara beyleri arasına nifak ve anlaşmazlıkları sokarak bazılarını kendi safına çekip birleşmelerine asla izin vermiyordu. Hazara beyleri, din adamları, erbap ve malikler denilen kişileri yetki sahibi olmalarını istemiyordu. Bu baskara karşı birkaç ayaklanma olsa da başarısız olmuştur. Mamafih 1892 yılında bir Hazara beyinin idam edilmesi ve hanımı ve ailesine yapılan taciz olayı bölge Hazaralarını ayağa kaldırmıştır. Bu utanç verici olay sonucunda orada bulunan askeri üssü ele geçirerek askerlerin hepsini öldürürler. Olayın yayılması ardından diğer Hazara boyları da devletin askeri kışlalarını basarak bütün silah ve mühimmatları ele geçirirler. Kısa süre içerisinde bütün Hazara boylar ayaklanmaya katılırlar. İsyan sonrası beylerin hepsi bir araya gelerek bir toplantı sonucu Afgan hükümetine karşı savaş ilan ederler. Bkz.: Devlet Âbâdi, 198-201; Timur Hanof, 168-196.

Ayaklanma karşısında şaşkına düşen Abdurrahman Han, savaş stratejisini belirleyerek sinsi bir plan hazırlar. Ülkenin söz sahibi Sünni ulemayı toplayarak Şiîlere karşı cihat fetvası yayımlatır. Böylelikle halkın dini duygularını istismar ederek mezhepsel savaşı da başlatmış olur. Halkı teşvik amaçlı Hazaraların malları hediye, kadınları cariye ve erkekler ve çocukları kölelerinizdir diye genelge yayımlatarak halkı kıskırtır. Günlerce süren savaş ve şiddetli çatışmalar sonrası Hazaracat ele geçirilir. Hazara beyleri ve din adamları esir olarak Kabile getirilir ve bir daha böyle bir isyanın gerçekleşmemesi için isyana sebep olan ve öncülük eden herkes ortadan kaldırılır. Bkz. Emir Abdurrahman Han, *Tarih'ut Tavârih*, Merkez-i Neşeratı Mirend, Peşavur: 1375, 267-268.

¹⁴⁰ Musavi, a.g.e., s. 157.

Afgan Şîf entelektüel kesim, edindikleri bilgiyle ülkelerine dönerek Afganistan Şîflik tarihinde bir devrime imza atmışlardır. Necef'te eğitim alan öğrenciler, Ayetullah Hûyi ve Ayetullah Hâkim gibi âlimlerden etkilenerek 1950 yıllarından itibaren ülkeye dönmeye başlamışlardır. İran İslam Devrimi'nin başarıya ulaşmasıyla, Kum'da eğitim almaya başlayan Afgan Şîf öğrenciler, birleşerek birçok parti kurmayı başarmışlardır. Dolısıyla bu tarihlerde faaliyet gösteren Şîf örgütlenmeler iki kesime ayrılmaktadır. Birincisi Necef Şîflerinden, ikincisi ise İran Şîflerinden etkilenenlerdir. Ancak ülkede faaliyetleri sırasında, Necef'te eğitim alanlar ile Kum'da tahsil görmüş kesim arasında zıtlama, taraflama ve savaş çıkmıştır. İran, aralarındaki anlaşmazlığı durdurmaya ve arabuluculuk yapmaya çalışsa da herhangi bir sonuç alamamıştır. Daha sonra Hazara Şîfleri tek parti(Hizb-i Vahdet- İslami) çatısı altında toplanmışlardır.¹⁴¹

Afgan Şîfleri, diğer Şîf ülkelerle nasıl bir bağ, iletişim kurmaktadırlar? Şîf devlet dediğimizde hemen ilk aklımıza gelen devlet, İran'dır. Zira komşuluk, tarihi geçmiş, din, mezhep ve dil bakımından benzerlik gibi hususlar ilişkilerin seyri açısından oldukça etkili olmuştur. O yüzden Afganistan Şîfleri sosyal ve kültürel bakımdan en çok İran'dan etkilenmiş durumdadırlar. Büyük Şîf âlimlerin hayatına baktığımızda çoğunun İran Medrese ve Üniversitelerinde eğitim aldıkları bilinmektedir. İran'ın yanı sıra Irak'ın en önemli şehirlerinden biri olan Necef de Afgan Şîfliği üzerinde önemli etkileri olan bir şehirdir. Bu kentte de Afgan Şîflerinin önde gelen âlimleri yetişmiştir: başta Ayetullah Hüccet Kâbili olmak üzere Ayetullah Vaiz, Bahr, Misbah, Beheşti ve Ayetullah Efşar, vs. gibi âlimlerin hepsi Necef'te tahsil görmüşlerdir. Afganistan Şîfleri, diğer dünya Şîflerine sevgi, dostluk ve birlik mesajlarıyla bakmaktadırlar. Afgan Şîflerinin eğitim aldıkları ülkeler başta İran olmak üzere Irak ve Lübnan gibi önemli ölçüde Şîf nüfusa sahip devletlerdir. Hizbullah ile İsrail arasında çıkan savaşta, her türlü yardıma hazır olduklarını ilan etmiş ve Lübnan Şîfliğine sosyal medya üzerinden destek vermişlerdir. Bahreyn savaşında da yine aynı düşünce hâkimdi.¹⁴²

İran İslam devriminden önce Afganistan Şîfleri, Pakistan'ın Peşaver ve Kuveyte eyaletlerinde bulunan Hazara ve Şîflerle iletişim halindeydiler. Söz konusu irtibat, mezhepsel olma özelliğinin yanı sıra daha çok Hazara milliyetçiliği etrafında sürdürülmekte idi. Hazaralar, İran Devriminden sonra, Kuveyte ve Peşaver yerine

¹⁴¹ Muhammed Hüseyin Hulusi, *Âşinay-i ba Müslimanan Cihan-ı İslam Şiiyan-i Afganistan*, Müessesesi Mutaliat Endişe Sazan-ı Nur, Tahran: 1390, s. 555.

¹⁴² Müessesesi Mutaliat Endişe Sazan-ı Nur, *Taşayyu Der Afganistan*, Tahran: 1394, ss. 206-207.

Kum'u tercih etmeye başlarlar. Tabii burada sadece farklı ilim merkezleri arasındaki bir tercih değil aynı zamanda etnik Hazara milliyetçiliğinin yerini mezhebi temayüllü bir Şîî milliyetçiliğine bırakmasıdır. Muhacir Afgan Şîî öğrenciler, İran devriminden önce Kerbela ve Necef medreselerinde eğitim alıyorlardı. İran-İslam devriminin başarıya ulaşmasından sonra İran'ın Kum medreseleri ağırlıklı olarak tercih edilmeye başlandı. Eğitim sayesinde edindikleri fikir ve düşüncelerle Afgan Şîî öğrencilerinde birlik, beraberlik ideolojisi hâkim olmaya başlar. İran devrimcilerin esinlenerek, Afganistan'da bazı partiler kurarlar. Kum şehrinde okuyan öğrenciler imam Humayni'nin, İslam mezhepleri birliği düşüncesi üzerine, Afganistan'da Hizb-i Vahdet-i İslami partisini kurarlar. Necef ve Kerbela'da yetişen âlimler ise Ayetullah Huiyî'nin fikirleri etrafında toplanarak partiler kurarlar. Parti kuran liderler arasında, Peştun Şîîlerden ve "Hareketi İslami" partisinin başkanı Ayetullah Muhsini de vardır. Diğeri de, Rehber-i Şuray-ı İttifaki Der Mubarezât bâ Şurevi" partisinin lideri de Ayetullah Seyyid Ali Behiştî'dir. Yine aynı şekilde Ayetullah Muhammed Bakır'ın fikirleri etkisinde 1358(1979) yılında kurulan Hizbi Da'vet-i İslami partisi ve daha sonraları Hizb-i Vahdet-i İslami partisine katılır.¹⁴³ Afgan Şîîler, 1960 yıllarından itibaren İran ve Irak'ta eğitim alan önderler sayesinde birçok parti kurmuşlardır. Mücahitlerin iç savaşı sırasında Şîîlerin birleşmesini sağlamak amacıyla, iki parti etrafında toplanırlar. Biri Peştun Şîîlerin partisi Hareket-i İslami, bir diğeri de Hazaraların Hizb-i Vahdet-i İslami partisidir.

Yurkarıdaki bilgilerden hareketle İran İslam devrimi sonrası, Hazara Şîîliğinde ve daha doğrusu Afgan Şîîliğinde yeni bir döneme girildiğini söylemek mümkündür. Daha önceleri Hazara milliyetçiliği hâkim iken devrim sonrası Şîî milliyetçiliği hâkim olmaya başlanmıştır. Şîî ulemanın liderlik sahnesine çıkmaya başlamasıyla teokratik bir ideoloji ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler Hazaraların sosyal hayatlarında bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Çünkü 1979 yıl önceleri, devlet baskısına rağmen hala eski beylik, mirlik gelenekleri bir nebze olsun hâkim durumdaydı. Devrim sonrası, Şîî ulemanın liderlik ve yönetmenlik konumuna gelmesi, Afgan Şîîliği tarihinde hiç rastlanmadık değişimi gözler önüne sermektedir. Necef, Kum ve Kerbela gibi şehirlerde eğitim alan entellektüel Şîî âlimler, Ayetullah Humeyni'nin, İran'a dönerek bir inkılâp ve devrime öncülük etmesi gibi bu elit kesim de ülkelerine dönerek Afgan Şîîliği tarihinde bir devrim yaratılmasına önderlik etmişlerdir. İran İslam devriminin, Hazara

¹⁴³ [http://didban.ir/fa/news-details/5671/\(02.05.2017\)](http://didban.ir/fa/news-details/5671/(02.05.2017)).

Şîfliği üzerindeki etkisini anlamak için, Hazaraların, İran'a yapmış oldukları hicret, göç tarihlerini ve bu süreçte gerçekleşen vakaları incelemek gerekmektedir. Kanaatimizce bu sürecin temellerini oluşturan ve hızlanmasına vesile olan faktörler, belli bir zaman diliminde yapılan tedrici göçler, bir diğeri de o bölgelerde yetişen Şîî Hazara âlimleridir.

Hazaralar, Afgan devleti kurulmadan önceleri de İran'la iletişim halindeydiler. Birçok Hazara ailesi Nadir Şah Afşar zamanında, İran'ın Horasan bölgesine yerleştirilmişlerdir. Nadir Şahın ordu teşkilatı içerisinde önemli bir yer edinen Hazaralar, Kaçarlar zamanında da mühim vazifelerde hizmet etmişlerdir. 1850 yıllarında yaklaşık iki ile beş bin Hazara ailesi Horasan şehrinde yaşıyorlardı. Bunların bir kısmı Herat'a döndüyse de çoğu İsfereyin, Meşhed gibi şehirlerde yaşamaya devam etmişlerdir. Abdurrahman Hanın katliamları sonucu başlayan göçler sırasında Kâbil, Herat, Gazne ve Hazaracat Hazaraları, meşhed yakınlarında kendilerine yer edinirler. Göç eden bazı aileler, oradan Kuveyte(Pakistan)'ye gelerek yerleşirler. Afganistan'ın durumunun iyileşmesi, Şîîler üzerine uygulanan baskıların azalması ve Hazara köleliğinin ortadan kalkmasıyla birçok aile ülkelerine geri dönmüşlerdir. İran'da bulunan Hazara nüfusu 1955 yılında üç yüz bin olarak geçmekte, günümüze gelindiğinde ise yaklaşık yarım milyonu bulmaktadır.¹⁴⁴

4.10. Hazara Toplumunun Dini Kurumları (medrese, tekke ve üniversiteler)

4.10.1. Medreseler

Afganistan Şîî toplumu/Hazaralar Afgan toplumunun bir parçası olarak eski zamanlardan beri medrese eğitimini dini ve kültürel eğitimlerinin esası olarak kabul etmişlerdir. Modern zamanlarda ise modern okullar, üniversite, eğitim ve araştırma kurumlarının yaygınlaşmasıyla medrese eğitim sisteminde de bazı yeni uygulamalar getirilmiştir.

Şîîler yaşadıkları illerde kendilerine özel olarak dini ilimlerin tahsil edildiği medreseler ve üniversiteler inşa etmişlerdir. Medreseler eskiden birçok ilmin okutulduğu, öğrenildiği bir mekândı. Daha sonraları üniversitelerin ve modern araştırma merkezlerinin çoğalmasıyla, medreselerin de eğitim düzeyi yükselmeye başlamıştır. Şîî

---

¹⁴⁴ Musavi, a.g.e., ss. 199-201.

medreseleri, Abdurrahman Hanın katliamlarıyla yerle yeksan edilmiş ve geri kalanları da camiye dönüştürülmüştür. Yaklaşık doksan sene sonra yani Nadir Şahın ölümünden sonra medreseler tekrar inşa edilmeye başlanmıştır. Medreselerle birlikte camiler, tekyehaneler de başta Kâbil olmak üzere Belh, Herat ve Kandahar gibi şehirlerde inşa edilmeye başlanır. Bu kurumların yapılışına önderlik edenler Afganistan Şîîlerin mücadeleci âlimleri; Ayetullah Seyyid Ali Ahmet Hücet, Ayetullah Seyyid Surur Vaiz, Ayetullah Muhammed Afşar, Seyyid Behiştî ve Ayetullah Asaf Muhsini gibi âlimlerdir. Günümüzde Şîî medreselerin sayısı hakkında şöyle bir değerlendirme vardır: Uruzgan'da 20, Babyan'da 29, Gazne'de 31, Gur'de 17, Meydan ve Parvan'da 38 ve kuzey illerinde 22 medrese vardır.¹⁴⁵

Afgan Şîîliğinin ilmi/entelektüel boyutlarını anlamak açısından ülkede faaliyet gösteren belli başlı ve nüfuzlu medreselerin tanıtılması faydalı olacaktır. Bu medreseleri de Kabil, Herat ve Mezar-ı Şerif medreseleri şeklinde ele almak mümkündür:

- a. **Kâbil medreseleri:** Medrese-i Muhammediye, Camiatü'l İslam, Medinetü'l İlim, Hatemü'n Nebiyin, Mehdeviye ve Risalet Medresesidir.
- b. **Hatamün-Nebiyin Medresesi:** Yüksek İslami eğitim kurumlarından Hatamunnebiyyin eğitim kurumu ve Ayetullah Muhsini önderliğinde, İran İslam devleti yardımıyla Kâbil'de inşa edilmiştir. Modern bir şekilde inşa edilen bu yapı yaklaşık olarak 1500 öğrencinin aynı anda eğitim görebileceği bir kapasiteye sahiptir.
- c. **Medrese-i Muhammediye:** Muhammediye medresesi Kâbil'in batı tarafı, İslam Tepesinde yer almaktadır. Ayetullah Seyyid Surur tarafından yaptırılmıştır. Elli öğrencinin ders görebileceği bir kapasiteye sahiptir. Günümüzde de büyük faaliyetler göstermektedir.
- d. **Medrese-i Câmiatü'l İslam:** Bu medrese Ayetullah Muhakkik Kâbili tarafından 1965 yıllarında Kabil'de yaptırılır. Yüz yirmi öğrenci kapasiteli bu kurum, kendine özgü küçük bir kütüphane, mescit ve misafirhaneye sahiptir.
- e. **Medrese-i Medinetü'l-İlim:** Bu medrese de benzer şekilde 1965 yıllarında Hücetü'l İslam takdisi tarafından yapılır.

---

¹⁴⁵ Abdulkayyum Âyetî, *Tamaddun ve Ferhang-i Şîîyan-i Afganistan*, Merkezi Baynelmîleli-i Tercüme ve Neşrul Mustafa, Kum: 1390, ss. 167-168.

- f. **Medrese-i Risalet:** 1996 yılında Kâbil'in batısı, Pul-i Suhta denilen yerde, Ayetullah Salihi tarafından yapılır. Şîlilerin önde gelen medreselerindendir.
- g. **Mezar-i Şerif Medreseleri:** Sultaniye Medresesi, Caferiye, Emirul Müminin Medrese-i Sultaniye: Şeyh Sultan Muhammed Türkistani tarafından 1960 yıllarda Mezar-ı Şerifte yapılır.
- h. **Herat Medreseleri:** Sadikiye, İmam Hasan, İmam Hüseyin, Hâtamül Enbiya, Bakiyetullah ve İtriye medresesidir. Kandahar da ise Ayetullah Muhsini medresesi vardır.
- i. **Medrese-i Sadikiye:** bu medrese Herattaki Şîlilerin en büyük medreselerindendir. 1960 yıllarında yapılmaya başlamıştır.¹⁴⁶

4.10.2. Medreselerin Eğitim Düzeyi

Afganistan'da çocuklar, genel olarak temel dini eğitimlerini cami ve okul gibi kurumlarda öğrenmeye başlarlar. Çocuğun seviyesi, kabiliyeti ve ilgisi tespit edildikten sonra, ebeveynlerinin isteği üzerine medreseye gönderilir. Bu her anne babanın yapabileceği bir fedakârlık değildir. İşsizlik, ekonomik sıkıntılar ve nice hayat zorluklarına rağmen bir çocuğu medreseye göndermek kolay bir şey değildir. Çünkü medrese talebesini on, yirmi yıl veya daha fazla sürecek bir eğitim hayatı beklemektedir. Medreselerin yapım ve inşası genel olarak halk tarafından karşılanmakta, bu bağlamda hükümetin herhangi bir desteği bulunmamaktadır. Talebelerin eğitim masrafları ve barınma imkânlarının tamamı halkın zekât, sadaka, humus veya İmamın hakkı olarak bilinen yardımlar sayesinde yürütülmektedir. Medreselerde öğrencilere sunulan ders müfredatı uygulamasında tamamen Necef ve Kum havzalarında uygulanan ders programları esas alınmaktadır. Kademelerine göre ders müfredatlarında şu kaynaklar yer almaktadır:

- a. Sarf: Şerh Emsile, Tasrif ve Sarf Mir
- b. Nahiv: Cami'ul Mukaddime, Suyuti, Muğni ve Cami
- c. Mantık: Haşiyey-i Molla Abdullah, Mantık-ı Muzeffer Bahşi ve Mantık-ı Manzumey-i Sebzivari
- d. Belağat: Kitab-ı Mutul, Muhtasar-ı el Meani

¹⁴⁶ Muhammed Aziz Bahtiyari, *Şîfyan-i Afganistan*, Şîa Şinas, Kum: 1385, ss. 246-248.

- e. Fıkıh: Şerai, Minhac'us Salihin, Tahriru'l Vesile, Cildeyn Lemah, Mekasibi Şeyh Ensari
- f. Usul: Meâlimu'l Usûl, Kavaninul Usul-i Mirza-i Kummi, Usulu'l Fıkhi Muzeffer, Resaili Şeyh Ensari ve Cildey Kifayeh-i Ahund Horasani Hirevi
- g. Felsefe: Bidâyetu'l- Hikme, Nihâyetu'l Hikme, Manzumay-ı Molla Hadi Sebzivari
- h. Akâid: Şerh-i Tecrid.¹⁴⁷

Günümüzde modern ilmin ilerlemesi ve gelişmesine bağlı olarak müfredatta bazı dersler değişikliğe uğrarken, dinler tarihi, kelim vs gibi dersler de müfredata eklenmiştir. Afganistan Şîi medreselerinde başarıyla tamamlayan ve maddi imkâna sahip olan öğrenciler, ilmi rütbe ve seviyelerini yükseltmek için Kum, Meşhed ve Necef gibi ilmi havzalara giderler. Medreseler, Afganistan'da kömünist rejimi sonrası mücahitler ve Taliban dönemlerinde faaliyet göstermiyorlardı. Bu dönemde savaş ve iç karışıklıklar nedeniyle okumak isteyen öğrenciler Kum ve Necef gibi şehirlerde eğitimlerine devam etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Taliban döneminin sona ermesi ve İran'da tahsil görmüş entelektüel şahsiyetlerin Afganistan'a dönmesinin ardından medreselerde ciddi bir eğitim faaliyeti başlatılmıştır. Afganistan Şîi medreselerinin en önemli özelliği, devletin himaye ve desteğini almamasıdır. Devlet her ne kadar kontrolü altına almak istese de Ruhaneler (din adamları) mücadele etmemişlerdir. Hocaların maaşları, öğrencilerin ibate/iaşeleri ve öğrencilerin kullandığı kitapların temini genel olarak halkın vermiş olduğu maddi yardımlarla sağlanmaktadır.

4.10.3. Afgan Şîi Ulemasının Kullandığı İlmi Rütbeler

Afgan şii ulemasının kullandığı ilmi rütbeler, İran Şiiilerinin kullandığı rütbelelerle benzerlik taşımaktadır. Afgan Şiiilerinin kullandığı temel ilmi rütbeler şunlardır:

- a. Şeyh ve Talebe: bir öğrenci medreseye ilk adımı attığından itibaren talebe, bir yıllık eğitimin ardından Şeyh olarak nitelendirilmeye başlanır. Şeyh unvanı öğrenci müctehid seviyesine ulaşıncaya kadar devam eder.¹⁴⁸

¹⁴⁷ [http:// aslah. Blog. İr. //1393/11/11\(13.10.2017\)](http://aslah.blog.ir//1393/11/11(13.10.2017)).

¹⁴⁸ a. yer.

- b. Sekhu’ul İslam: İslama güven anlamına gelmektedir. Terim olarak bir öğrenci beş yıllık bir eğitimden sonra bu unvana sahip olur. Yani Şeyh seviyesinden bir sonraki ilmi rütbedir.¹⁴⁹
- c. Hücetü’l İslam: Talebelik döneminden geçerek ders verme seviyesine gelen ve kendi kabiliyetleriyle müctehit seviyesine ulaşan dini önderler için kullanılır.¹⁵⁰
- d. Hücetü’l İslam ve’l Müslimin: Bir öğrencinin belli bir alanda yani tefsi, hadis ve fıkıh vs gibi alanlarda uzmanlık seviyesine ulaşmasından sonra elde ettiği ilmi derecedir. Bu eğitim süresi yaklaşık altı, yedi veya sekiz sene devam eder.¹⁵¹
- e. Ayetullah: bir Şîf âlimin ilmi birikimi, yetenek, kabiliyet ve en önemlisi icthad seviyesine ulaştığından dolayı ona Ayetullah denir.¹⁵²
- f. Âyetullah el-uzmâ: yıllarca süren ilmi araştırma, öğrenim ve öğretim sonucunda ulaşılan ilmi rütbedir. Bu şahıslar merce-i taklit seviyesine ulaşarak kendi başlarına fetva verme derecesini haiz duruma gelirler.¹⁵³
- g. Merci –i Taklid: taklit makamı demek olup Şîf Müslümanların, dini ve dünyevi işlerinde tâbi oldukları Ayetullahi’l Uzma’yı taklid etmek mecburiyetindedirler. Her Ayetullah kendi halkı ve tabisi üzerinde yegâne otorite ve etkiye sahip kişidir.¹⁵⁴ Şîf inancında Müctehit, belirli ilmi birikime ve müctehid özelliklerine sahip olup gaybet zamanında İmamın mutlak naibidir. Yetki, halkı yönetmek ve yönlendirmek açısından tam otoriteye sahip dini önderdir. Çünkü İmam geri dönene kadar selahiyetini elinde bulundurmakla yükümlüdür.¹⁵⁵ Bu ilmi mertebelerin muhtevası hakkında kısa bir bilgilendirme Afgan Şîf ulemasının konumu ve durumu hakkında faydalı olacaktır!

¹⁴⁹ Muhammed Rıza Muzeffer, Kabil Hüseyiniyesi baş imam hatibi.

¹⁵⁰ [http://aslah.blog.ir//1393/11/11\(13.10.2017\)](http://aslah.blog.ir//1393/11/11(13.10.2017)).

¹⁵¹ Muhammed Rıza Muzeffer, Kabil Hüseyiniyesi baş imam hatibi.

¹⁵² a. yer.

¹⁵³ <http://elmi.blogfa.com> (25.08.2017).

¹⁵⁴ Ethem Ruhi Fığlalı, *İmamiyye Şiası*, Kent Basım Evi, İstanbul: 1984, s. 193.

¹⁵⁵ Fığlalı, a.g.e., s. 191.

4.10.4. Şîî Üniversiteler

Afganistan'da Şîî Hazara toplumunun üniversite adı altında faaliyet gösteren herhangi bir eğitim kurumu bulunmamaktadır. İlahiyat fakültelerine baktığımızda ise Şîî-Sünni ideolojisi olduğu için her kesimin eğitim aldığı dini kurumlar farklıdır. Yani Şîî bir Hazara öğrencisi ilahiyat alanında eğitim almak istiyorsa Şîî bir medrese veya fakülteye gider. Şîî bölgelerde yapılan bazı eğitim kurumları şunlardır:

- 1. Bamyân Üniversitesi:** Medreseler açılırken bununla birlikte üniversiteler de yapılmaya başlamıştır. Bunlardan birisi de Bamyân Üniversitesidir. Bu üniversite 1995 yılında Dr. Muhammed Kazım Tura aracılığıyla yapılır. Taliban'ın Bamyânı almasıyla askeri karargâh olarak kullanıldı. Karzai döneminde tekrar faaliyete geçirildi.
- 2. Feyz Muhammed Katib Hazara Üniversitesi:** Bakanlar kurultayı toplantısı oy birliğiyle 2006 yılında Kabilde inşa edildi. Modern dünya ilimlerinden esinlenerek birçok bölüm açılmıştır.
- 3. Özel Sadat Yüksek Öğretim Kurumu:** Bu kurum, Eğitim bakanlığı onay ile Mezar-i Şerifte yapıldı. Eğitim sistemi açısından üniversite düzeyi kaliteli eğitim vermektedir.
- 4. Özel Çırağ Yüksek Eğitim Kurumu:** Bu eğitim kurumu Dr. Çırağ Ali tarafından yaptırılır. Bu kurumda sadece tıbbi ilimler tahsil edilmektedir.
- 5. Bamyân Eğitim Fakültesi (öğretmen Okulu):** 2008 yılında devlet yardımıyla Bamyân merkezinde yapıldı.
- 6. Feyz Muhammed Kâtib Hazara Öğretmen Okulu:** Bu eğitim kurumu hazarcatın Çağuri ilçesinde açılmıştır.¹⁵⁶

Hazaracatta ve Hazaraların oturduğu yerlerdeki yüksekokulları bunlarla sınırlandırmamız mümkün değildir. 2010 yılından beri birçok özel ve devlet okulu yaptırılmıştır. Bir de şunun altını çizmemizde fayda vardır; Afganistan'da pozitif ve birçok sosyal bilimler alanında eğitim ayrımı yapılmaz. Kâbil'de yaşayan Şîî âlimlerinden olan Muhammed Rıza Muzaffer hocamızla konuştuğumuzda, şuan Afganistan'da herhangi bir dini ilimlerin okutulduğu Şîî üniversite veya ilahiyat fakültesi olmadığını bize söyledi.

¹⁵⁶ Âyetî, a.g.e., ss. 169-176.

4.10.5. Tekyehaneler

Tekye, kelime olarak sırtını bir şeye yaslamak, dayamak anlamlarına gelir. Terim olarak derviş, zahit ve sufilerin yaşadığı yerlere denilir. Şii toplum ve kültür açısından ise tekyeler önemli dini günlerde taziye ve yasların tutulduğu, sosyal, kültürel toplantıların yapıldığı mekânlardır. tekye kelimesinin kullanımı, İslam tarihinde oldukça eskilere dayanmaktadır. Genellikle sufilerin ikamet ettiği tekyehaneler, ribat, zaviye, Hankah gibi isimlerle de anılmaktaydılar. Sekizinci yüz yılından itibaren kullanılmaya başlanan bu sözcük, Osmanlılar zamanında daha yaygın hale gelir. İran'da safevilerin öne çıkmasıyla, Tekye kavramı Şîlik düşüncesinde başka bir boyuta ulaşmıştır. Muharrem törenlerinin önemi artıka tekyehanelerin değeri de o kadar artmaya ve kutsanmaya başlanmıştır. Safevilerin son dönemlerinde, muharrem, sefer ve diğer ay ve günlerde yapılan matem, taziye ve Şîf kültürüne has diğer ibadetler sebebiyle tekyehaneler Şîilerin dini ve milli sembolü haline gelmiştir. Kaçarlar dönemine gelindiğinde, sufi, zahit insanların ikametgahi niteliğinden çıkarak bugünkü boyutuna ulaşmıştır.¹⁵⁷

Afganistan'a tekyehanelerin hangi dönemde kurulduğu ve inşa edilmeye başlandığına dair özel bir bilgi mevcut değildir. Büyük ihtimalle Kızılbaşların Afganistan'a gelmesiyle inşa edilmeye başlanmış olabilir. Afganistan uzun bir süre Safevi egemenliğinde kaldı, bu dönemde Kızılbaş kültürünün belli bir etkisi oldu. Nitekim bugün de Afganistan'da Kızılbaş adıyla bilinen bir dini topluluk mevcuttur. Ama dini merasimlerin kutlanması, Sünni hâkim tabakanın baskıları nedeniyle Şii toplum sürekli takiyye yapmaya mecbur bırakılmışlardır. Abdurrahman Han döneminde birçok tekyehane tahrip edilmiş, geri kalanları da camiye dönüştürülerek sünni imam ve müezzinler görevlendirilmiştir. Sonraki dönemlerde Ca'feri mezhebinin resmileşmesiyle birlikte, tekyehaneler özel bir statü ve konuma gelmeye başlamıştır. Ayrıca muharrem ve mâtem törenlerini kutlamak, Afgan Şîileri için kimliklerinin ayrılmaz bir unsuru haline gelmiştir. Hüseyniyeler, günümüzde dini, sosyal, siyasi ve kültürel meselelerin konuşulduğu, problemlerin çözüldüğü önemli bir mekân niteliğine kavuşmuştur. Dolayısıyla Şîf âlim ve liderler dini ve sosyal konuşmalarını yaptıkları için Hüseyiniler Şîf dindarlığı için çok önem arz etmektedir. İlk tekyehanelerin yapılması, Ayetullah Hüccet

¹⁵⁷ Ahmed Câvid Anveri, *Muarrifiy-i Merasim Tekayây-i Şehri Kabul*, Amuziş Âliy-i İmam Humeyni, Kum: 1390. ss.144-146.

gibi âlimlerin gayretiyle mümkün olmuştur. İlk yapılan tekyehane, Tekyehaney-i Umumiyy-i Çendi Evvel adıyla, 1938 yılında Kâbil'de inşa edilmiştir. Kâbil'deki en büyük Hüseyniyeler (tekyehaneler)'in bazıları şunlardır: Kale-i Fethullah, Efşar, Darul Eman ve Musallay-ı Hatemu'l-Enbiya...¹⁵⁸

Tekyehane ile Hüseyniye eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Ama camii ve mescitler tekyehanelerden ayrı tutulmaktadır. Camiler sadece dini ibadetlerin yerine getirildiği kutsal mekânlardır. Bazı yerlerde cami ile tekyehane birleştirilmiş durumdadır. Lakin üzerine iki isimde yazılır. Kâbil'de bulunan bir camide şöyle yazılıdır: Mescid-i Cami ve Hüseyniyye-i Umumi-i İmam Zaman. Hüseyniyeler genellikle şehir, ilçe ve köylerin merkezinde yapılırlar. Camiler genellikle sadedir. Din âlimlerince yönetilen Tekyehaneler, insanları her türlü gelişmeler hakkında bilgilendirmek, uyarmak ve Muharrem törenlerinde, Hz Hüseyin'in şahadetinden nasıl dersler ve ibretler çıkartılması gerektiği yönünde irşatlar ve sohbetler için kullanılır. Tekyehaneler genel ve özel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.¹⁵⁹

4.10.6. Şii Kütüphaneler

Şii mollaların (Ruhaniyyun)denetimi altında birçok İslamî kütüphane mevcuttur. Özellikle bu kütüphaneler, dışarıdan eğitim alarak gelen din âlimleri tarafından kurulmuştur. Kitapların baskıları genellikle İran'dan gelir. Ruhaniler tarafından kurulan kütüphanelerin bazıları şunlardır:

1. **Hatamünnebiyyin Kütüphanesi:** Envanterinde genellikle dini kitaplar barındıran bu kütüphane yaklaşık 60000 kitap ve süreli yayın ile Afganistanın en büyük kütüphaneleri arasında yer almaktadır.
2. **Hatamü'l Enbiya Kütüphanesi:** en önemli Şii âlimlerinden Ayetullah Fazıl tarafından, 1371(1992)yılında Kabil'de inşa edildi.
3. **Darü'l Kuran Kütüphanesi:** Kabil'in merkezinde yer alan bu kütüphane, 1375 yılında inşa edildi. Kitap okumak isteyenler için özel okuma salonu da mevcuttur. Diğer Bu kütüphanenin sair kütüphanelerden ayrı bir özelliği vardır ki o da bünyesinde Kuran-ı Kerim ilimlerinin öğretildiği kursların var olmasıdır.

¹⁵⁸ Anveri, a.g.e., ss. 146-147.

¹⁵⁹ Müsessesei endişe, a.g.e., ss. 135-138.

4. Hz. Hamza Seyyidu's-Şüheda Kütüphanesi: Bu Kütüphane din âlimlerinin önerisiyle Bamyân vilayetinin Pancap ilçesinde inşa edilmiştir. Eğitim alanında ilçe öğrencilerinin her türlü ihtiyaçlarını gidermek için Yedi bin cilt kitap bulunmaktadır. Bunların dışında Herat'taki imam Sadık Kütüphanesi gibi birçok ilde benzer kütüphaneler mevcuttur.¹⁶⁰

4.11. Hazara Boyları

Hazara boylarının tamamının tespiti ve değerlendirilmesi çok ciddi bir çalışma gerektirmektedir. Konuyu ele alan çalışmalarda araştırmacıların çoğu ellerinden geldiği kadar Hazara boylarını saymaya gayret etmişlerdir. Bu çabaya rağmen yine de saymada eksik kalındığını ve bazen bunun mümkün olmadığını veya ciddi bir araştırma gerektirdiğini söylemişlerdir. Çünkü Hazaralar bugün sadece Hazaracatta değil, hemen hemen Afganistanın bütün illerine dağılmış durumdadırlar. Bu dağılım sebeplerini de iki dönem olarak inceleyebiliriz: 1890 yılından önceki ve sonraki dönem yani Abdurrahman Hanın katliamlarından öncesi ve sonrası dönemler olarak sıralayabiliriz. Tabii bu sıralama bazı Hazaralar için geçerlidir, diğerleri için söylenemez, çünkü onlar oranın yerlileridir veya çok eski tarihlerde yerleşmişlerdir. Hazara boylarını genel hatlarıyla şu şekilde açıklamak mümkündür:

- 1. Şeyh Ali kabilesi:** Hazaraların en önemli kollarından Şeyh Ali kabilesi, Bamyânın doğusunda, Darre-i Ğurband, Koh Daman, Daştı Sefid, Pağman, Gerdan Dival ve Behsud gibi bölgelerde yaşamaktadırlar.
- 2. Behsud Kabilesi:** Hazaraların kalabalık boylarından biri olan Behsud hazaraları, Kuzeyden Şeyh Ali, Bamyân Hazaraları, kuzey batıdan Dayzengi ve güneyden Day ve Polad hazaraları ile komşudurlar.
- 3. Dayzengiler (Ğarcistan):** Dayzengi Hazaraları Kûh-i Baba dağları eteklerinden Batıdan Daykundi, kuzeyden Belhâb, ve doğudan Bamyân ile komşudurlar.
- 4. Dayziniyat:** Badğis velayetinin Kale-i Nev ilçesinde yaşayan bu boy, o ilçenin en kalabalık nüfusunu oluşturmaktadır. Bu boy Otuz kola ayrılmaktadır. En önemlileri Kake, Mamake, Surhâb ve Uyğuridir.
- 5. Tatarlar:** Tatar Hazaraları Dayziniyat, Belhab ve Hulûm gibi bölgelerde yaşamaktadırlar.

---

¹⁶⁰ a.g.e., ss. 141-142.

6. **Cağuriler:** Cağur Hazaraları kuzeyden Malıstan, Doğudan Kara Bağ ve batıdan ise Urızgan ve güneyden Arazgan ile sınırlıdır.
7. **Poladi Hazaralar:** Poladilerin yaşadıkları bölge Mâlistan olarak bilinmektedir. Doğudan Gazne ve Güneyden Cağurilerle komşudur.
8. **Dayçoban:** Hazaracatın büyük bir bölümünde yaşayan bu kabile, güney bölgesinin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Dayçoban kabilesi genellikle üç kola ayrılır: Çek, Urası ve Batyan.
9. **Uruzganiler:** Uruzgan Hazaraları kendi isimlerini taşıyan Uruzgan ilinde yaşamaktadırlar. Genel olarak dokuz kola ayrılırlar: Nikroz, Şeyha, Pehlivan, Firuz, Seyit Derviş, Hüseyini, Kadem, Behrud ve Batmıyor.¹⁶¹
10. **Surh ve Parsa Hazaraları:** Pervan vilayetinin batısında bulunan Derre-i Parsa ve Surhta bölgelerinde yaşamaktadırlar. Hazaracata komşu olmalarına rağmen Sünnidirler. Mezhepleri dışında diğer kültürel geleneklerine de sahip çıkmışlardır.
11. **Bağal ve Gadi Hazaraları:** Hazaraların bu kolları Kabilde yaşamaktadırlar. Bağal hazaraları Kâbilin kuzeyinde Kûtal Hayrihanede ve Gadi Hazaraları ise Kabil'in, Kale-i Fethullah, Muradhan, Karğa, Pağman, Begtut, Kale-i Rasul gibi ilçelerinde yaşamaktadırlar.
12. **Lugar Hazaraları:** Afganların içerisinde olmalarına rağmen kendi din v kültürlerine sahip çıkmışlardır. Sahip çıkmalarının sebeplerinden biri de diğer Hazaralarla irtibat halinde olmalarından kayanaklanmış olabilir. Bu hazaralar genellikle üç boydan oluşmaktadır: Kalmud, Muhammed Hoca ve Daymirdaddır.¹⁶²

---

¹⁶¹ a.g.e., ss. 65-72.

¹⁶² Hanof, a.g.e., ss. 198-200.

4.12. Kuzeydeki Hazara Boyları

Afganistan'ın kuzey taraflarına yerleşen ana Hazara boyları şunlardan oluşmaktadır:

1. **Bedahşi Hazaraları:** Hazaracattan uzak bir bölgede yaşayan bu hazaralar Bedahşanın kuzey batısında yaşamaktadır.
2. **Lâçin Hazaraları:** Lâçin Hazaraları, Cengiz hanın ordusuna karşı, Mengu Berdi Harezmsah ile birlikte savaşmışlardır. Buldukları bölgeler Belh, Belhab, Sançaryektir.
3. **Kunduz Hazaraları:** Kunduz hazaraları kalabalık bir nüfusa sahiptirler. Şii olmakla birlikte Sünni olanları da vardır.
4. **Kayâna Hazaraları:** Darre-i Kayan bölgesinde yaşayan bu Hazaralar, Hazaracatın kuzey batısında yer almaktadırlar. Onları diğer Hazaralardan ayıran temel özellikleri İsmâîlî Şiâsına mensup olmalarıdır.
5. **Bağlan Hazaraları:** Bağlan'ın kuzey ve güney kısımlarında birçok Hazara boyuna mensup Hazaralar yaşamaktadır. Bunların bazıları şunlardır: Gargak, Kahkday, Tolay, Dile Paskan, Cuykend, Day Mirak, Kuk Çınar, Kuluğ ve Pulhumri Hazaralarıdır.
6. **Tohhar(tahhâr) Hazaraları:** Tahhar Hazaraları, işkemiş yakınlarında Kara Batur ve Yengi Kale (yeni kale) bölgelerinde yaşamaktadırlar.
7. **Serpul Hazaraları:** Serpul Hazaraları dediğimizde ilk akla gelen Belhâb Hazaralarıdır. Bunun dışında Sançar Yek ilçesinde de Hazaralar yaşamaktadır. Serpul'un Elkâni ilçesinde ise Sünni Hazaralar yaşamaktadır.
8. **Belh Hazaraları:** Belh merkezi başta olmak üzere Çarkent, Şulgara, Puşti Band, Kaşanda, Darre-i Sup ve Çimtal ilçelerinde Şîî Hazaralar bulunmaktadır.
9. **Moğol Hazaraları:** Sarpul ilinde yaşayanlar hariç Moğol Hazaraları genellikle sünnidir. Gur, Ferah, Heratın Oba ilçesi ve Bağlan velayetlerinde yaşamaktadırlar.
10. **Penç Şir Hazaraları:** Penç Şir velayetinde kalabalık bir gruba sahiptirler. Rah ve Hazara vadilerinde yaşamaktadırlar.¹⁶³

---

¹⁶³ Yezdani, a.g.e., ss. 189-192.

4.13. Kızılbaş Hazaraları:

Afganistan'a Safeviler döneminde yerleşen Kızılbaşlar, çeşitli türk kavimlerinden oluşmaktadırlar: Beyatlar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Teklu(Tekelü), Zulkadr ve Şahsund Türk boylarıdır. Kızılbaşların Nadir Afşar döneminde tekrar yerleştiği görülmektedir. Başta Kabil olmak üzere, genel olarak Herat, Gazne ve Kandahar gibi illerde yaşamaktadırlar.¹⁶⁴

4.14. Sünni Hazaralar

Hazaraların büyük bir kısmı Şîidir. Küçük bir kısmı ise sünnidir. Hindukuş dağlarının kuzey tarafında yaşayan Dâyziniyat kabilesinden küçük bir topluluk ve aynı şekilde Şeyh Ali kabilesinden de bir kaç aşiret sünni müslümandır. Day çoban kabilesinden Payende Muhammed ve Şehy Ali küçük bir kesim ismaili mezhebine mensuptur.¹⁶⁵

4.15. Tatar Hazaraları:

Tatar Hazaraları, Badkağ'dan Duaba kadar geniş bir bölge de yaşamaktadırlar. Kendi kültür ve Hazaregi lehcesini unutmayan Tatarların hepsi Hanefidirler. Pulhumri Hazaralarının da birazı Sünnidir. Gur velayetinde Şîi Hazaraların yanı sıra sünni Hazalar da çoktur. Sünni Hazaraların Tiyure ilçesindeki boyları Ğula(kuleh), Siyah Bây, ve Moğol Hazaralarından Şeyha ve Tolak ilçesinde Gudar, Bayboğa, Damerde ve Day koludur. Başka da Zi Hüseyin ve Zi Rıza Sünni Hazaralar, Gur vilayetinde yaşamaktadır.¹⁶⁶

Bir diğer Sünni Hazara ise Badğis Hazaralarıdır. Konuştukları lehcelerinden dolayı onlara Herat veya Horasan Hazarası da denmektedir. Bazen yaşadıkları bölgelere has Kale-i Nev ve Dayziniyat Hazarası da denilmektedir. Zengin bir geçmişe sahip olan Badğis Hazaraları Timuriler, Safeviler, Nadir Şah Afşar ve Ahmed Şah Durani zamanlarında çok etkili görevlere gelmişlerdir.¹⁶⁷

¹⁶⁴ <http://afghantrib.blogspot.com.tr/2016/06/19.html> (22.102017).

¹⁶⁵ Hanof, a.g.e., s. 43.

¹⁶⁶ Yezdani, a.g.e., ss. 191-192.

¹⁶⁷ a.g.e., 192.

4.16. Moğol Hazaraları:

Sarpul ilinde yaşayanlar hariç Moğol Hazaraları genellikle sünnidir. Gur, Ferah, Heratın Oba ilçesi ve Bağlan velayetlerinde yaşamaktadırlar.¹⁶⁸

4.17. Paktiya Hazaralar

Paktiya Hazaraları, Peştunların yoğunlukta yaşadığı bir bölgede yaşamaktadırlar. Paktiya Hazaralarının buralara nasıl geldiklerini şöyle anlatmaktadırlar: Behsud boyuna mensup Maksuk adında bir genç ailesiyle birlikte buralara yerleşir. Komşuları Peştunlardan etkilenerek Sünni olmuşlardır.¹⁶⁹

4.18. Hazara Toplumunun Sosyo-Politik yapılanması

Hazaralar hakkında yaptığımız araştırma boyunca elde ettiğimiz bilgilerden Hazara kültürünün hem tarihsel hem de güncel olarak oldukça zengin ve renkli olduğunu müşahede ettik. Bölgeye yerleştikleri dönemden itibaren komşuları Tacikler'den hem dil hem de kültür bakımından çok etkilenmişler ve hatta dillerini de kaybetmişlerdir. Bölgeye hâkim olan, Türkler, Moğollar ve diğer etnik grupların etkisi her açıdan kendini hissettirmektedir. Hazaralar'ın sosyal hayatlarını ele alırken yirminci yüz yıl öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırmamız gerekmektedir. Çünkü yirminci yüz yıl öncesinde Timuriler, Özbekler ve Safevilerin düşüşünden sonra feodal yönetim düzeninde hareket etmişlerdir. Abdurrahman Hanın (1891-1893)hamlesi, saldırı ve katliamları sonucunda eski düzenleri dağılarak sosyo- kültürel yaşamlarında ciddi bir kırılma yaşanmıştır. Afganistan Şiileri genel olarak üç gruba ayrılmaktadır: 1.Hazaralar 2.Seyyidler 3.Kızılbaşlar. Afganistanda sağlıklı ve güvenilir bir nüfus sayımı tam olarak yapılamamakla beraber Şiilerin ülke nüfusunun yüzde otuzunu oluşturduğu tahmin edilmektedir.¹⁷⁰

Her Hazara beyi, kendi bölgesiyle ilgili meselelerde tek hâkim ve hüküm belirleyici durumdaydı. Lakin söz konusu Hazaracat ve geleceğini tehdit eden meseleler olduğunda diğer Hazara beyleriyle birlikte danışarak hareket etmek durumundaydılar. Kritik durumlarda ve hayati meselelerde Ulus denilen meclis teşkil edilerek bütün beylerden delegeler ve temsilciler katılırdı. Meclis sistemi günümüz parlamento

¹⁶⁸ a.g.e., ss. 195-196.

¹⁶⁹ a.g.e., s. 201.

¹⁷⁰ Faruk Ansari, *Âşina-i Ba Müslümânâni Cehan-ı İslam, Şiiyan-ı Afganistan*, Müessesesi Mutaliat endişe Sazan Nur, Tahran: 1390, s. 257.

sistemiyle benzerlik taşımaktadır. Zira Hazara beyleri Hazaracatı müstakil bir devlet olarak telakki etmekteydiler. En büyük Ulus Meclisi 1839 yılında İngilizlerin saldırılarına karşı gerçekleşmişti. Ulus geleneği günümüzde de Hazaracat ve Hazaralar arasında devam etmektedir.¹⁷¹

Aile, Hazara toplumunu oluşturan değerler sistemi ve sosyal yapılanma içerisinde temel ve en önemli unsurdur. Aile tarzı genel olarak geniş aile şeklinde olup bütün aile fertlerinin bir arada yaşadığı sosyal bir ortamdır. Ataerkil yönetim sistemine sahip olan bu düzen aksakal denilen ailenin en yaşlı ve otoriteri tarafından yönetilir. Bu geniş aile yapılanmasına Hânevade denilir. Aile içerisinde sadece akraba ve çok yakın olan insanlar yer alabilmektedirler. Bir başka aile tipi ise bu sistemden biraz daha büyük olan ve sosyal birlikteliği sağlayan, özellikle de aileden olmayan insanları içeren bu yapıya Hânvar denmektedir. Bu yapıdan daha büyük ve birkaç Hânvarın oluşturduğu bütüne ise Tul denilir ve melik denilen başkanlar tarafından idare edilir. Tulun bir üst derecesine Taife ve son olarak hazara aile sisteminin en büyüğüne ise Kavm denmektedir. Kavm liderleri genel olarak Mir, Beg, Sultan gibi unvanlarla anılmaktadır.¹⁷²

4.18.1. Yirminci Yüz Yıl Öncesi

Hazaracat'ın islamdan önceki adlarından biri de Barbaristandır. Hazaracat kültürel, ekonomik ve ticari ticaret açıdan çok gelişmişti. Bamyân doğudan ve batıdan gelen ticaretin en önemli güzergâhlarından biri halindeydi. Çin, Hint, İran ve diğer ülkelerden gelen kervanlar buraya uğramaktaydılar. Çünkü burası Budizm'in merkezi konumundaydı. Bundan dolayı bölge milattan 200 yıl önceleri en parlak dönemlerini yaşamaktaydı. Müslümanların meşhur komutanlarından Esed tarafından fethedilen Hazaracat bölgesinde Budizm inanç ve kültürü yerini peyderpey İslam kültürüne bıraktı. Barbaristan halkı, din dili olan Farsçayı kendi dillerine tercih ettiler, Farsçanın kendi dilleri yerine tercih edip yerleşmesi, kısa süre de gerçekleşmemiştir. Neredeyse yaklaşık beş asır sürmüştür. Gazneliler ve Gurluların bölgeye hâkim olmasıyla Hazaracat kültürel, sosyal ve ekonomik açıdan gelişimini sürdürmeye devam etmiştir. Moğollar ve Türklerin istilalarıyla birlikte Garcistan'ın sosyal ve ekonomik yapısı darmadağın olmuş

---

¹⁷¹ Abdali, a.g.e., s. 290.

¹⁷² Musavi, a.g.e., s. 78.

ve ardından merkeziyetçi bir devlet kuramayan Hazaralar, feodal yönetim şeklini devam ettirmişlerdir.¹⁷³

Hazaralar on dokuzuncu(1819-1889) yüz yılın sonlarına kadar feodal şekilde Emirler ve Beyler gibi reisler tarafından yönetiliyorlardı. Garcistan'ın her bölgesi, Hazara beyleri tarafından bölünerek aralarında dağıtılmış durumdaydı. Her bey kendine göre bir lakaba sahipti. Lakaplar bazen kendileri veya bazen de komşu halkları tarafından verilmekteydi. Beg, Mir, Sultan, Türk Han gibi lakaplar edinmekteydiler. Beylerden sonra ikinci yetkili ve nüfuzlu grup Din adamları ve Seyyidler sınıfı idi. Dolayısıyla bu dönemde Hazara halkı üç tabakadan oluşmaktadır: 1. Hâkim Tabaka (Beyler, Mirler, Hanlar) 2. Ruhaniler, Seyyidler, Pirlar, Kerbelâîler ve Züvvârlar 3. Yönetilen Halk.¹⁷⁴

4.18.2. Hâkim Tabaka

Kendi bölgesini yöneten her bey sahip olduğu bölgeyi belli bir sistem içerisinde, kendi otoritesi altında yönetmekteydi Halk ile Mir arasında irtibat sağlanmasında önemli vazife gören; Muhtar, Erhap, Reis ve Malik gibi birtakım yetkilere sahip görevliler mevcuttu. Hazaracatta bir devlet sistemi olmadığı için, her Bey kendi iç ve dış işlerinden sorumluydu. Ancak savaş kararları gibi bazı hayati öneme sahip meseleler, kurulan büyük istişare toplantılarından sonra alınırdu. Hazara Beyleri genellikle kendi nüfuz alanları içerisinde bulunan toprakların hepsini kendilerine bağlıyorlardı. Tarıma uygun toprakları ve kırsal alanları zorla işgal ediyorlardı. Bu topraklar nesilden nesile geçmekte, geri kalan topraklar da halkın elinden alınır ve yine aynı şekilde halkın kendisi de bir köle statüsünde çalıştırılırdı. Sadece Muhtar veya Malik denilen birtakım yetkilere sahip görevliler arazi ve tarıma uygun toprakları sahip olabiliyorlardı. Muhtar ve mâlikler kayd-ı hayat şartıyla bu topraklara sahip oluyorlardı ve vefatlarından sonra arazi tekrar mire bağlanıyordu. Bazı Beyler ise tarıma uygun topraklarını kiraya veriyorlardı. Abdurrahman Hanın istilsından sonra bazı Hazara halkı devlete dilekçe vererek, gasp edilen topraklarını geri almışlardır. Mirler, toprakların yanı sıra koyun, İnek ve at sürülerine de sahip idiler. Dışarıdan mal getiren tacirler kırkta bir vergi ödüyorlardı. Hazaracat'ın en önemli özelliklerinden biri de kalelerle çevrili olmasıdır. Her Han kendi idari noktalarını sağlam taştan veya çamurdan kalelerle

¹⁷³ a.g.e., ss. 128-130.

¹⁷⁴ Musavi, a.g.e., s. 78.

çevirmiş durumda idi. Hanların kendileri geniş aileleriyle özel yapılan kalelerde yaşıyorlardı. Umumiyetle yüksek ve muhkem yerlere inşa edilen bu kaleler, gece gündüz Mîrin askerleri tarafından korunmaktaydı. Herhangi bir düşman saldırısı anında, kale kulelerinde çalınan davullarla insanları haberdar ediyorlardı. Savaş sırasında Mirlerin hatunları da, erkek elbiseleri giyerek eşlerinin yanında saf tutarlardı. Mîrler çok eşli olduklarından dolayı oldukça geniş bir aile yapısına sahiptiler. Mirlerin eşlerine "Ağa" deniliyordu.¹⁷⁵

Mirler, giysi giyerken en iyisini ve en güzelini giymeye gayret gösteriyorlardı. Çünkü giysileri ne kadar güzel, değerli, pahalı ve desenli olursa o kadar kendilerini güçlü ve zengin hissediyorlardı. Eşleri de aynı şekilde güzel giyinmeye özen gösteriyorlardı. Eğer Mirin ailesine, biri talip olarak kız almaya gelirse, evvela zengin ve soylu biri olması gerekmekteydi. Çünkü başlık parası fakirlerin kaldıramayacağı miktarda fazlaydı. Başlık altın ve para yanında bin koyun onlarca at ve birçok köleden oluşmaktaydı. Bunların hepsi bir nevi güç ve büyüklük göstergesi idi. Hazara beylerinin Emir ve hükümleri, kabilesinin kanunu mesabesindeydi ve hiç kimsenin bunun dışına çıkma yetkisi yoktu. Kabile fertlerinin hayatı, Emirlerin elindeydi. Emir İstediklerini kabilesi üzerine uygulayabiliyor ve bunun karşısında da kimse ses çıkartamıyordu. Bazıları istibdad ve baskı da Afgan hanlarını bile geçebiliyorlardı. Mesela: Dayzengilerin beyi, M. Rafi Big (beg), ben bütün kabilemin Malikiyim, eğer istersem onların hepsini Özbeklere satabilirim. Onların, benim istek ve emirlerime karşı gelmelerini düşünemiyorum bile, onlar benim kölelerim ve istediklerimi yaparım diyerek insanları ne kadar köleleştirdiğini açıkça ortaya koymaktadır.¹⁷⁶

Suçlular ve cinayet işleyenler Hazara geleneği ve Mirin kanunları doğrultusunda cezalandırılıyordu. Zina ve adam öldürme gibi büyük suçların olması çok nadir ve hatta vukuu imkân dâhilinde değildi. Gerçekleştiği takdirde ise şiddetli bir şekilde cezalandırılıyor veya köle olarak satılıyordu. Böylelikle suçlu hayatının sonuna kadar köle olarak kalır ve satıldığı para da doğrudan Mire teslim edilirdi. Her Beyin kendine özel koruma ve askerleri mevcuttu, gerektiği zaman yüzlerce kişiyi toplayabiliyorlardı. Beyler Askerleri ne kadar çok olursa o kadar etkili ve güç sahibi olarak gözükürlerdi. Örneğin: Behsud Miri Yezdan Bahş her zaman iki bin süvari asker, Dayziniyat Emiri

¹⁷⁵ Abdali, a.g.e., ss. 289-290; Hanof, a.g.e., s. 102; Musavi, a.g.e., ss. 78-79.

¹⁷⁶ Musavi, a.g.e., s. 79.

Muhammed Han bin asker ve Mîr Sadık Big bin yedi yüz asker ve Çağuri Emiri dört yüz hazır asker ve istediği zaman beş bin asker toplayabiliyordu ve her zaman savaşa hazır durumdaydılar.¹⁷⁷

4.18.3. Ruhaniler, Seyyidler, Kerbelâiler ve Züvvârlar

Hazara toplumunda, daha önce de ifade edildiği gibi, Emir ve Beglerin yanı sıra ikinci etkili grup din âlimleri, Seyyidler ve kerbelâiler gibi kişilerden oluşmaktaydı. Hazara toplumunun önemli şahısları olan bu kesim, toplumun her çeşit olay, hadise, düğün, ölüm gibi merasimlerinde belirleyici bir role sahipti.¹⁷⁸

4.18.4. Seyyidler:

Toplumun en etkili insanları arasında yer alan Seyyidler, kendilerini Hz Muhammed(s.a)in soyuna, Ehl- Beyte, nispet ederek diğer halka karşın daha üstün ve saygılı bir kökene sahip olduklarını iddia etmekteydiler. Sınırlı bölgelerde Hazaralarla aynı ortamda ve birlikte yaşamaya devam ediyorlarsa da genellikle kendilerine has özel bölgelerde yaşamaktadırlar. Aynı bir bölgede yaşamalarının nedeni ise soylarını diğer Hazara boylarıyla karışması endişesinden kaynaklanmaktadır. Evlenme konusunda karşı taraftan (Seyyid olmayan kesim) kız alırlar ama vermezlerdi. Seyyidlerin kendi mal varlıkları dışındaki gelir kaynakları genel olarak halktan elde edilmektedir. Çiftçilerin mallarından humus adı altında vergi toplamakta, bu da toplanan mahsulün beşte biri demektir. Ama Seyyidlerin kendileri beylere vergi vermekten muaf durumdadırlar. Seyyidler, vakıf toprağı denilen geniş arazilere ve otlaklara sahiptir. Araziler resmi bir şekilde bizzat Mirlerin onay ve rızası ile verilmekteydi. Bir takım zengin insanlar da sadaka kabilinden ve vakıf niyetiyle seyyidlere arazi hediye etmekteydi. Seyyidlerin bir kesimi, toplumun din adamı olmanın yanısıra aynı şekilde siyasi ve sosyal liderleri konumundaydı.¹⁷⁹ Seyyidler gibi mollalar da Hazara boyları arasında etkin bir güce sahiptiler. Bazı yerlerde hem dini ve hem de siyasi lider konumundaydılar. Örneğin Poladi kabilesinin lideri M. Asker ve oğullar aynı konuma sahiptiler.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Abdali, a.g.e., s. 290; Musavi, a.g.e., s. 79.

¹⁷⁸ Hanof, a.g.e., s. 115.

¹⁷⁹ a.g.e., ss. 116-117.

¹⁸⁰ a.g.e., s. 118.

4.18.5. Kerbelâîler ve Züvvârlar:

Bu kesim de Mirler gibi bir yetkiye sahip ve aynı anda dini, sosyal alanlarda büyük etkiye sahiplerdi. Kerbelâî demek: herhangi bir kişinin ziyaret amacıyla Kerbela'ya giderek Hz Hüseyin kabrini ziyaret etmesinden sonra edindiği unvandır. **Züvvârlar:** Züvvârlar da aynı şekilde kerbelaliler gibi büyük etki ve kişiliğe sahiplerdi. zuvarlar ise İran'da bulunan İmam Rıza kabrini ziyaret ettikten sonra bu unvanı kazanıyorlardı. Kerbelâî ve Züvvâr lakaplarını kazanmak çok kolay değildi. Zira o dönemin şartları düşünüldüğünde sıradan insanların bu beldeleri ziyaret etmesi oldukça zordu. Ancak zenginler ve Mirler bu beldeleri ziyaret edebiliyordu.¹⁸¹

4.18.6. Yönetilen Halk

Yönetilen halkı gruplar ve sosyo/ekonomik katmanlar halinde incelemek söz konusu olduğunda halkın sahip olduğu duruma bakmamız gerekmektedir. Çünkü halkın bir bölümü refah içerisinde yaşarken, bir diğer kesimi yoksulluk, fakirlik içerisinde yaşamaktaydılar. Dolayısıyla bu dönem itibariyle Hazara toplumunu; Hayat standartları yüksek en iyi şekilde yaşayanlar, orta düzeyde hayat sürenler ve zor şartlar içerisinde yaşayan yoksul diyebileceğimiz daha aşağı bir statüye sahip olanlar şeklinde üç kesime ayırabilmek mümkündür. Bu gruplar Nukerler denilen hizmetçiler, Küçük mâlikler, çiftçiler ve kölelerdir. Hizmetçiler, Hazara toplumunun üçüncü statüye sahip kişileri olarak her zaman Emir'in yanında ve hizmetindeydiler. Gece gündüz koruma görevi yapan bu grup vergileri de toplamakta ve bu sebeple sürekli halk ile irtibat halindeydiler. Dışarıdan gelen herhangi bir tehdit anında düşmana karşı savaşmaktaydılar. Nuker denilen bu hizmetçilere bazen, Emirleri tarafından hediye olarak arazi dağıtılıyordu. Hediyeler de iki şekilde idi. Bunlar hizmetçi öldükten sonra, tekrar Mire devredilen topraklar ve miras olarak hizmetçinin yakınlarına geçen topraklardır.¹⁸²

Küçük mâlik denilen bu kesim çiftçilerin ve daha doğrusu normal halkın en zenginleri arasında yer almaktaydılar. Elleri bulundurdukları mal ve tarım arazilerini Mirlerin onayıyla elde etmekteydiler. Böylelikle bütün gelirlerini beyleri tarafından verilen yetkiler sayesinde kazanıyorlar, Mirler de karşılığında onlardan vergi alarak,

---

¹⁸¹ Abdali, a.g.e., s. 291.

¹⁸² a.g.e., s. 121.

onlar aracılığıyla köylü ve çiftçi kesimi sömürgeleştirerek altı ay boyunca çok az miktar ücret karşılığında çalıştırıyorlardı. Çiftçilere arazi ve tarlalardan daha çok malsül elde etmek için Mirler tarafından sürekli baskı uygulanıyordu. Bu sebeple küçük mâlikler de beyleri emirlerini yerine getirmek için işçi ve özellikle çiftçi kesimi çalıştırmak mecburiyetindeydi. Eğer vazifelerini yerine getiremedikleri takdirde ellerinde bulunan bütün mal varlıklarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalırlardı.¹⁸³

4.18.7. Çiftçiler:

Bu ikisi arasında(Mîr, küçük mâlik) ezilen çiftçilerin ise ne toprak ve ne de paraları vardı. Geçimlerini sağlamak için mecburen efendilerinin hizmetinde bulunmak ve çalışmak zorundaydılar. Çalışma şartları ne kadar zor olsa da iş bularak çalışmak çok zordu. Hazaracatta iş bulamayan veya çalışma fırsatı yakalayamayan insanlar, mecburen Kabil, Herat, Kandahar ve Belh gibi büyük şehirlere gidiyorlardı. Oralarda çeşitli işlerde çalışarak geçimlerini sağlıyorlardı. Bazıları İşsizlikten dolayı askerliğe başvurmuşlardı. O dönem şartları ve Hazara-Afgan devleti rekabetlerini göz önünde bulundurarak fırsattan faydalanan Afgan yönetimi durumu memnuniyetle kabul etmiştir.¹⁸⁴

4.18.8. Köleler:

Hazara toplumunda (1819-1880) yılları arası, köle edinmek ve köle alım satımı yapmak geleneksel bir uygulama haline gelmiş durumdaydı. Aslında Afganistan'ın her yerinde durum birbirinden farklı değildi. Ama kölelik sisteminin en yaygın olduğu yer ise Hazaracattı ve en önemlisi kölelerin çoğunu oluşturan kesim de yine Hazaralardı. Bu geleneksel anlayışın altında yatan ve uygulamasına sebebiyet veren etkenlerin başında Hazaracattın yüzleşmek zorunda olduğu ekonomik sıkıntılar, baskı, zorbalık, haksızlıklar ve çeşitli sosyal ve kültürel sıkıntılardı. Mirler ve Beylerin kendi halkını sömürgeleştirmeleri ve her şeyin kendilerine ait olduğu inancının halk arasında yaygın bir şekilde kabul görmesi, hatta canlarının bile onların ellerinde olduğu anlayışının hâkim olması, halkın tümüyle Mirin kölesi olduğunun göstergesidir.¹⁸⁵

Her kabile bulunduğu köyde kendilerine, Aksakal, Oki veya Yaruğa denilen bir kişiyi, sosyal ve ekonomik hayatlarında önderlik etsin diye başkan seçerlerdi ve onların- seçilmesi de Mirlerin emri ve gözetimi altında gerçekleşirdi. Köylerde, bir konu

---

¹⁸³ a.g.e., ss. 123-124.

¹⁸⁴ a.g.e., ss. 126-127.

¹⁸⁵ a.g.e., ss. 134-135.

etrafında tartışmak ve karar almak üzere teşkil olunmuş bir şura veya meclis yoktu, bir mevzu da karar vermek gerekirse Aksakal veya Okiler kendi başlarına karar verirlerdi.¹⁸⁶

4.18.9. Yirminci Yüz Yıl Sonrası

Günümüzde Hazaraların kabilevi iletişimi ve irtibatı eski beylik sistemindeki gibi güçlü değildir. Hazaracatın, Abdurrahman Han tarafından tamamen ele geçirilmesinden sonra, Hazaralar arasındaki eski kabilevi bağları çok zayıflamıştır. On dokuzuncu asrın sonu ve yirminci yılın başlarında Hazara toplumunda ciddi bir değişiklik meydana gelerek eski feodal ve kabilecilik yaşamları sona ermiştir. Yurt dışına ve Afganistan'ın diğer bölgelerine yapmış oldukları göçlerin etkisiyle hem ekonomik ve heme de sosyo- kültürel açıdan büyük değişikliklere uğramışlardır.¹⁸⁷

Hazaralar derebeylik döneminde sistematik bir şekilde bir araya gelerek tek otorite altında hareket etme ve birlik kurma ruhunu sağlayamadıkları için Afganlar karşısında yenilgiye maruz kalmışlardır. Bu süreçten itibaren yaklaşık bir asır sonra yani 1978 yılından itibaren devletten bağımsız bir şekilde hareket etme gücüne sahip olabilmişlerdir. 1978'de gerçekleşen devrimi fırsat bilen bazı Hazara aşiret ve kabileleri eski kabilecilik sistemine geri dönmüşlerdir. Bu sefer mirlik yerine Erbab denilen kabile reisi bütün siyasi ve sosyal otoriteyi elinde bulundurmaktaydı.¹⁸⁸

Afganistan sınırları içinde yaşayan Hazaralar farklı illere yerleşerek, komşuları Tacikler, Özbek ve Peştunlar'dan büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Hazara toplumu bu yeni sosyolojik şartlara, bir anlamda mecbur bırakılmıştır. Eskisi gibi onlar herhangi bir Mir veya bey tarafından yönetilemeyeceklerdi. Hazara toplumunun yüzyüze kaldığı bu yeni yaşam formunda devletin koruması altında ve onun valisi, kaymakamı ve muhtarı tarafından yönlendirileceklerdi. Hayatları bu doğrultuda devam edecekti.

Daha sonraki dönemlerde bu göçler ve değişiklikler sebebiyle sosyal yaşamlarında büyük değişiklik meydana gelmiştir. Rus işgali sırasında ve o dönemlerde Hazaralar genenekselle tutuma sahip Muhafazakâr ve reformcu olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Komünist rejim yanlısı reformcular büyük gelişmeler kat ederek ülke

---

¹⁸⁶ a.g.e., ss. 138-139.

¹⁸⁷ a.g.e., s. 141.

¹⁸⁸ Musavi, a.g.e., s. 79.

dışında bulunan Hazaralarla sürekli irtibat halindeydiler. Pakistan'ın Kuveyte vilayetinde yaşayan Hazaraların kurduğu ‘Yeni Nesil Moğol Hazaraları (Nesl-i Nev-i Hazarayı Moğol) partisiyle iletişim halindeydiler. Bu durum Hazara toplumu bünyesinde milliyetçi duyguların gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bunun etkisi hızla Afganistan'da görülmeye başlar. Muhafazakâr Hazaralar ise mücahitlerle birlikte hareket ediyorlardı.¹⁸⁹ Mücahitlerle birlikte hareket etmelerinin sebebi Rus işgaline karşı Afganistan halkının hep birlikte omuz omuza bir çatı altında toplanmış olmasıydı.

Hazaralar, sadece Pakistan'a göç eden muhacirlerin oluşturduğu gruplar ile değil İran'a göç eden Hazaralar ile de ciddi bir şekilde iletişim halindeydiler. Irak ve İran da eğitim gören Mollalar ve aydın kesim Hazaraların sosyal, ekonomik ve siyasi açıdan bir dönüm noktasını oluşturmuşlardı. İran devrimi ardından Hazara milliyetçiliğiyle birlikte Şîî hareketi ve mücadelesi de başlamıştır.

Hazaralar genellikle güçlü aile bağları etrafında oluşmuş kalabalık aile formunda yaşarlar. Bu yüzden akraba bağları daha güçlüdür. Hazaralar arasında çekirdek aile tipine genellikle büyük şehirlerde rastlanmaktadır. Geniş aile tiplerini ise kasaba, köyler ve ilçelerde görmemiz mümkündür. Geniş aileler, aile reisi olan Aksakallılar tarafından idare edilir. Aile adına yapılacak herhangi bir işte ona müracaat edilmesi ve görüşünün alınması gerekmektedir. Geniş aile formu da bir başka üst düzey aileye bağlıdır ki o da bir kaç ailenin oluşturduğu daha büyük bir yapıdır. Bu büyük aile Melik denilen reis tarafından idare edilir. Bu aile kurumuna Tol veya Tolvarey denilmektedir. Bir kaç Tolu oluşturan geniş aile sonunda bir boyu teşkil etmektedir. Liderleri Beg, Mir, Han gibi isimlerle anılmaktaydı. Bu beylik sistemi 1893 yılından sonra ortadan kalkmıştır.¹⁹⁰

Hazara toplumunun bu günkü sosyal yaşamlarına baktığımızda onların eski Hazaracat kültürüyle yaşamadıkları müşahede edilmektedir. Lakin Hazaracatın çok uzak dağlık bölgelerinde geleneksel kültürün belli bir oranda yaşadığını söylememiz mümkündür. Günümüzde Hazaralar Afganistan'ın her yerine dağılmış durumdadırlar. Dolayısıyla Hazaraların diğer toplumlarla iç içe yaşamları sosyo-kültürel açıdan zenginlik kazandırmıştır.

---

¹⁸⁹ Hasan Abdullah, *Afganistan Kökenli Hazaralar'ın Din Anlayışı*, (Yüksek Lisan Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s. 39.

¹⁹⁰ a.g.e., s. 41.

Hazaralardan farklı etnik ve kültüre sahip İsnâ Aşeriye mezhebine mensup iki Şîî grupta vardır ki bunlar Kızılbaşlar ile Afgan Seyyidleridir. Kızılbaşlar Afganistan'a geldikleri dönemden itibaren hep şehirlerde ve devlet kademelerinde görev yapmışlardır. Bu yüzden diğer Şîî gruplara göre yaşam tarzları çok farklıdır. Seyyidler (sadât) ise Afganlar arasında ve Afgan kültürüyle yaşamaktadırlar. Kendilerini Hz Peygamber soyundan geldiklerini iddia ederler ve ayrıca Peştunca konuşurlar.¹⁹¹

4.19. Kızılbaşların Afganistan'a Yerleşmesi

Kızılbaş kelimesi ve teriminin ortaya çıkması eski Türk tarihine dayanmaktadır. Türklerin yoğun bir biçimde İslam'la tanışmasından itibaren ortaya çıktığı söylenmektedir. İslami anlayış ve inancıyla kendi kültür ve inancını bağdaştıran konargöçer Türkmenler için kullanılmıştır. Fakat bu oymaklar sadece kızıl börk değil de siyah, yeşil börkler de giymişlerdir. Doğal olarak bazı kesimler börk giymeyi belli bir zaman içerisinde terk etseler de bu isimle anılmaktan kurtulamamışlardır. Kızılbaş terimi belirli bir inanca sahip olan kesimi nitelendirmek için hangi dönemde başladığı tartışıla gelmiştir. Mamafih yoğunluk kazanan bir görüşe göre 15. yılından itibaren Safevi devleti kurulmaya başlamasıyla birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Şah İsmail'in babası Şeyh Haydarın, müritlerine on iki imam adına on iki dilimli kırmızı börk girdirmesi sonrası bu grup, Kızılbaş olarak anılmaya başlanmıştır. Kızılbaş deyimini başlangıçta Şeyh Haydarın müritleri için kullanılırken daha sonra Şah İsmail döneminde taraftar kitlesinin çoğalmasıyla bütün mensupları için kullanılmıştır.¹⁹²

İlk etapta siyasi bir düşünce taşıyan Kızılbaş terimi, Safevilerin dini propagandaları neticesinde on iki imama bağlı kalmakla birlikte Tanrının insani suretinde görünmesi, ruh göçü ve Hz. Ali'nin bedenselleşmesi ve bu gücünde Safevi Şahlarında birleşerek aşırı Şîilik ideolojisini ayırıcı nitelik özelliklerini ortaya koyan Türkmen bir Şiiliğin ismi olmuştur. Bütün tarihi kaynaklarda da, Şah İsmail ve taraftarları Kızılbaş adıyla anılmaktadır.¹⁹³

¹⁹¹ Bahtiyari, s. 254.

¹⁹² İlayş Üzüm, "Kızılbaş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi(İSAM); 2002, cilt: 25, s. 47.

¹⁹³ İrene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, çev. Turan Alptekin, Cem Yayınevi, İstanbul: 1994, s.54.

Kızılbaşların Afganistan'a yerleşmeleri tedrici bir şekilde gerçekleşmiştir. Afganistan'a ilk yerleşmeleri Safevilerin Herat ve Kandahar ele geçirmeleriyle başlamıştır. Yine aynı şekilde Nadir Şâhın ordusunun çoğunu oluşturan kızılbaşlar başta Kabil, Kandahar ve Herat gibi şehirlere yerleşmişlerdir. kızılbaşların bu şehirlere yerleşmeleri herhangi bir zorunlu göç veya baskı ile gerçekleşmemiştir. Aksine elde ettikleri bölgeleri yönetmek için buralara yerleşmişlerdir. Nadir Şahın ölümünün ardından Tahta geçen Ahmed Şah Durrani, kızılbaşların yardımıyla devlet idaresini ele geçirmiştir. Daha önceleri devlet yönetme tecrübesi bulunmayan Afganlar, devletin askeri ve idari makamlarına kızılbaşları getirmiştir. Ahmed Şahın ölümünün ardından tahta geçen oğlu Timur Şah döneminde de durum yine aynı şekilde devam etmiştir. Timur Şah, başkenti Kabil'e taşıyınca birçok kızılbaş ailesini de beraberinde götürmüştür. Bundan önce Nadir Şâh döneminde yaklaşık üç yüz Celayir kızılbaş ailesi Kâbil'in Murad Hani mahallesinde yaşamaktaydılar.¹⁹⁴

Bazı kızılbaş ailelerin Hazaracata yerleşmesi ise bazı Hazara ailelerin isteği ve daveti üzerine gerçekleşmiştir. kızılbaşlar diğer şiiilere göre daha medeni bir kültür düzeyine sahiptiler ve umumiyetle şehirlerde yaşamaktaydılar. Afganların yönetimi boyunca genel olarak devlet idarelerinin üst kademelerinde görev yapmışlardır. Hatta Abdurrahman Han döneminde de devlet idarelerinde çalışmaktaydılar. Bu sebeple Kızılbaşlar Abdurrahman Hanın katliamlarından en az zarar gören Şiî gruptur. Bu dönem her ne kadar sünni olmaya zorlansalar da çok azı hariç, inançlarından vazgeçmemişlerdir. Günümüzde kızılbaşların yaşadığı bölgeler Herat, Kandahar, Gazne, Mezar- Şerif, Celalâbad ve Kunduz gibi illerdir. Nüfuslarının, tahmini olarak, elli bin kişinin üzerinde olduğu düşünülmektedir. Afganistan Kızılbaş toplumu ana dilleri olan Türkçeyi unutarak zamanla Deri Farsçasını konuşmaya başlamışlardır.¹⁹⁵

---

¹⁹⁴ <http://afghantrib.blogspot.com.tr/2016/06/19.html> (22.102017).

¹⁹⁵ a. yer.

4.20. Modern Dönemde Hazara Toplumu (Krallık Dönemi, Rus İşgali Dönemi, Taliban Dönemi ve Günümüzdeki Durumları)

4.20.1. Krallık Dönemi

Hazaralar, Afganistan coğrafyasının diğer yerli halkları, Peştunlar, Tacikler vs ile daha Afganistan siyasi birliği kurulmadan önce de irtibat halindeydiler. Bunun anlaşılabilmesi için Nadir Şâh Afşar ve Safevilerin son dönemlerine göz atmak gerekmektedir. Afgan Gılzaylarının İran topraklarını zapt etmeleri ve sonrasında Gılzayların da Nadir Şâh tarafından bozguna uğratılması, ardından Gılzayların ezeli rakibi olan Afganların Durrani boyunun Nadir Şah nezdinde itibar kazanmasına ve bazı Durrani büyüklerinin ordu içerisinde üst kademelerde yer almasına neden olmuştur. Bunlardan birisi de Ahmed Şah Durranıdır. Nadir Şâhın güvenini kazanarak ordunun önemli komutanları arasında yer almıştır. Nadir Şâh herhangi bir sefere çıktığında mutlaka Ahmed Şâhı da yanında götürmüştür. Nadir Afşar, Ahmed Şah'ın kahraman ve yiğitliğinden her daim övgüyle söz edermiş. Nadir Şâhın ölümü sonrası İran ve Horasan topraklarında feodalist bir yapı ortaya çıkmıştır. Derebeylik fırsatından faydalanan Afganlar, Nadir Şâhın torunu Şahruh'a bağlılıklarını ilan ederek Herat ve Kandahar vilayetlerinde toplanan Afgan aşiretleri, Ahmed Şah'ı başkan(1747) seçmişlerdir. Horasanda feodalizmin yaygınlaştığı ve merkezi bir hükümetin olmadığını farkedene Ahmed Şah, merkezi bir hükümet etrafında siyasi birliği sağlamıştır. Bu sırada Kızılbaşlar devletin kurulması ve düzene girmesinde önemli rol oynamışlardır. Devlet yönetimine ve tecrübesine sahip olan Kızılbaşlar, devlet ve ordunun üst mercilerinde yer almaktaydılar. Hazara beylerinin bir kısmı da Ahmed Şah'a bağlılık ilan ederek tabi olmuşlardır. Tabii bu konu Hazaracat etrafında yaşayan Hazaralar için geçerli olabilir. Ama Hazaracat sınırları içerisinde bulunan Hazara beylikleri kendi gelenek ve göreneklerine göre özgür bir şekilde yaşamaktaydılar. Hazara beylerinden Ali Derviş Han sahip olduğu nüfuz ve kabiliyetinden dolayı Herat hâkimi tayin edilir.¹⁹⁶

Ahmed Şahın ölümü üzerine ikinci oğlu Süleyman Şah, kayınpederi Şah Veli Han aracılığıyla tahta çıkar. Bu sırada veliaht ve padişahlık hakkının kendisine ait olduğunu iddia eden büyük oğlu Timur Şah Kandahar'a gelerek kardeşini tahtan indirip yerine geçer. Kardeş kavgalarına sebep olan ve Durrani aşiretlerinin büyüklerinden olan

---

¹⁹⁶ Gubar, a.g.e., ss. 351-356.

Şah Veli Han, yakalanarak idam edilir. Şah Veli Hanın idamı üzerine patlak veren aşiret kavgası ve anlaşmazlıkları yüzünden Timur Şah başkenti Kabil'e taşımaya mecbur olur. Durrani ve Gılzay aşiretleri, Timur'un güçlenmesini engellemek ve tahtan indirmek üzere Abdülhâlik önderliğinde yirmi beş bin kişilik bir ordu hazırlayarak Kâbil'e doğru yola çıkarlar. Durumdan haberdar olan Şah, kendine taraftar toplayarak savaş hazırlığına başlar. Asker eksikliğinden dolayı Kabil'de yaşayan Kızılbaş beylerine başvurmak zorunda kalır. Şahın isteğini geri çevirmeyen Kızılbaşlar yaklaşık altı bin kişilik bir orduyla Şahın ordusuna katılırlar. Kızılbaşların desteğini alan Timur Şah, düşman ordusunu hazimete uğratarak kesin zafer elde eder.¹⁹⁷

Timur Şah birçok kadınla evlendiği için çok sayıda çocuğu vardı. Kendisi hayattayken oğullarının çoğu büyük illerde valilik görevini yürütmekteydiler. Babasının ölümünün ardından, bazı Durrani ve Kızılbaş önderlerinin desteğiyle tahta çıkan Zaman Şah, kendisine karşı gelen kardeşlerini etkisiz hale getirmeye başlamıştır. Lakin Herat valisi olan kardeşi Şah Mahmut, uyarılmasına rağmen ayaklanma başlatır. Herat Kızılbaşlarının da desteğini alan Mahmut kendi devletini ilan ederek kardeşine meydan okur. Olay üzerine Zaman Şah, tam teçhizatlı ordusuyla harekete geçerek Şah Mahmut'u bozguna uğratar. İsyana karışmaktan dolayı da on iki bin Kızılbaş ailesini başta Kabil olmak üzere Kandahar ve Gazne gibi illere göç etmeye mecbur bırakır.¹⁹⁸

Mağlubiyet sonrası İran Şahına sığınan Şah Mahmut, kardeşinin Hint seferleri sırasında, Kaçarların yardımını alarak tekrar ülkesine geri döner, Herat ve Kandahar'da bulunan Afgan aşiretlerinin desteğini alarak kardeşine meydan okur. Kandahar yakınlarında karşı karşıya gelen iki ordu, Zaman Şahın ordusunun yenilmesiyle sonuçlanmıştır. Şah Mahmut dönemi Şifler için dramatik bir süreci de beraberinde getirmiştir. Kızılbaşların yükselmesine, devlet bürokrasi ve üst kademelerinde yer almasına katlanamayan bazı mutaassıp Durrani önderler ve fanatik Sünni âlimlerin vermiş olduğu fetvalar, mezhebi çatışmaları alevlendirmiştir. Çıkan savaşlar sonucunda birçok masum Kızılbaşın kanı akıtılmıştır.¹⁹⁹

Dost Muhammed Han (1830)Kâbil'de tahta çıkmasının ardından, Hazaracatla mücadelesini başlatır. Hazaracat'a yönelik savaşların bazısını kazanmış bazılarını da

¹⁹⁷ Ferhang, a.g.e., s. 106; Gubar, a.g.e., s. 376.

¹⁹⁸ Ferhang, a.g.e., s. 111.

¹⁹⁹ a.g.e., s. 135-136; Abdali, a.g.e., ss. 164-165.

kaybetmiştir. Dolayısıyla Hazaracat'ın hepsini ele geçirememiştir. Üstelik bu savaş her iki taraf arasında düşmanlığı daha da artırmıştır. Kâbil'e yakın bazı Hazara Mirleri kendilerini, kralın yakın dostu ve müttefiki olarak ilan etmişlerdi. Buna rağmen Dost Muhammed kendine bağlanan Hazaraları ağır vergilere bağlamıştır. Her zaman Hazara beylerinin arasına nifak tohumunu ekerek birleşmelerine izin vermemiştir.²⁰⁰

Dost Muhammed Hanın (1863) ölümünden sonra, Emir Şir Ali Han tahta geçince krallık idaresinin Hazaracat üzerindeki etkisi azalmış ve hatta orada bulunan bazı devlet memurları kaçarak canlarını kurtarmışlardı. Taht kavgalarından dolayı ikinci kez tahta geçtiğinde ve bu mücadele sırasında Hazara Mirleri, onun yanında olarak destek vermişlerdir. Bundan sonra Hazaralarla daha sıcak ve dostluğa dayalı iyi ilişkiler kurarak feodal yaşamlarına dokunmamıştır. Emir Şir Ali Han kendi muhafızlarını da Hazaralar arasından seçmiş ve onları askerlik hizmetine de almıştır. Bazı Mirler vergilerden aldıkları payların yanında devletten de maaş alıyorlardı. Emir Şir Han Hazaraların iç işlerine karışmıyordu, bu sebeple Hazara Mirleri bağımsız hareket ediyorlardı. O, bazı Hazara beylerinin vergi vermesiyle yetiniyordu.²⁰¹

Abdurrahman Han(1880) tahta çıktığında, Emir Şir Ali Hanın izlediği siyasetin tam tersini izlemiştir. Tahta çıktığı günlerde Hazara beyleri onu destekleyerek her türlü yardımı yapmışlardır. Mirlerin yardım verme sebebi de, eski kral gibi aynen statü kolarını koruma beklentisi içinde olmalarıydı. Ama olay bekledikleri gibi gitmiyordu. Abdurrahman Han fırsattan faydalanarak (1880-1890) yılları arasında Hazaracatta devlet etkisini arttırmak için her yere askeri üsler kurmaya başlar. Merkezlere vali tayin ederek her şeyi kontrol altına almak istiyordu. Beylerin arasındaki anlaşmazlıklardan faydalanarak Hazaracatı sömürgeleştiriyordu. Beylerin arasına nifak sokarak bazılarını kendi tarafına çekmiş ve onların bir araya gelmelerini engellemeye çalışıyordu. Bu arada Hazara beylerinin, Erbabların ve din adamlarının yetki sahibi olmalarını istemiyordu. Hoşlanmadığı ve sevmediği kişileri ortadan kaldırıyor ve eski kabilecilik sistemini yok ederek yeni bir devlet sistemi getirmek istiyordu. Ama bu sistem bambaşka şekilde yürüyordu. Halk ağır vergiler ödeyerek sıkıntılar içerisinde can çekişiyordu. Hadsiz hesapsız vergiler, zulüm, işkence ve baskılara maruz kalarak yaşamları çekilmez bir duruma gelmişti Emirler, beyler ve din adamlarının yetkileri

---

²⁰⁰ Hanof, a.g.e., ss. 147-150

²⁰¹ a.g.e., ss. 167-170

ellerinden alınmış ve halk ise ağır vergiler altında eziliyordu. Hiç kimse, hükümetten razı değildi. Daha önceleri vergiler Mirlerin cebine girerken, bu sefer devletin hazinesine aktarılıyordu. Parasız, yetkisiz kalan beyler ve ağır vergiler altında kalan halk, mecburen başkaldırma ve ayaklanmak zorunda kalmışlardır.²⁰²

Ayaklanmalar ilk önce Garcistan'ın merkezinde ortaya çıkarak yayılmaya başlar. Bu ayaklanmanın temel amacı vergileri azaltmak, din adamları ve mirler için af kararı çıkarmak ve eski geleneklerine geri dönmek arzusuuydu. Ayaklanma bir düzen içerisinde olmadığı için çok çabuk bastırıldı ve sadece Şeyh Ali halk kontrol altına alınamamıştı. Daha güçlü ve düzenli olan Şeyh Ali Hazaraları, Kâbil'den mezar-i Şerife ve Belh'ten Kâlbile giden devlet konvoylarını basarak ele geçirirler ve ayrıca bölgelerinde bulunan bir askeri tugayı ortadan kaldırarak bazı komutanları esir alırlar.²⁰³

Esirleri kurtarmak amacıyla gönderilen askerler de yolda, Şeyh Ali hazaraları tarafından yenilgiye uğrattılır. Bu galibiyetler sonucunda Şuyi ve Tatar boyları da isyancılara katılarak büyük bir güç oluştururlar. Abdurrahman Han bu ayaklanmayı şiddetli bir şekilde bastırmak için yaklaşık altı bin donanımlı asker gönderir. Şiddetli çatışmalar sonucunda, bazı hazara grupların düşman safına geçmesiyle Hazaralar savaşı kaybederler. Yakalanan bazı isyancıları idam ederler, bazılarını da köle olarak Kabile ve çiftçi kesimi ise Kandahar ve Türkistan'a gönderirler. Yer ve toprakları ise göçebe Afganlara dağıtılır.²⁰⁴

Ayaklanmalar bastırıldıktan sonra bir daha böyle bir olayın yaşanmaması için ele geçirilen bölgelere askeri kışlalar inşa ettirilir. Bu askerler kendi bölgelerinin her şeyinden sorumluydular. Kanun, yargılama ve idari işlerin tamamı bu askerlerin uhdesindeydi. Hazaralar çeşitli işkence, zulüm ve baskılara maruz kalırlar ve hatta köpeklerin yanına atılarak işkencelere maruz bırakılıyorlardı. Askerler yerleşir yerleşmez silâhsızlandırma faaliyetine başlayarak herkesin silahını toplarlar. Din adamları aşığılanıyor, hazara kadınları eşleri ve kızlarından ayrılıyor ve her türlü kötülükleri yapıyorlardı. Kerbelâîler, Züvvarlar, Seyyidler ve Erbabları tutuklayarak Kâbil'e gönderiyorlardı. Hazaracatın, Abdurrahman Han tarafından ele geçirilmesi köylü ve normal halk için o kadar önemli değildi. Çünkü Mirler tarafından feodal yaşam

---

²⁰² a.g.e., ss. 170-181.

²⁰³ a.g.e., ss. 182-183.

²⁰⁴ a.g.e., ss. 186-188.

da her türlü sıkıntıyı çekiyorlardı. Merkezi hükümete katılmakla bir nevi olsun yaşamlarının düzelmesini bekliyorlardı. Ama devletin tutumu bekledikleri gibi gitmiyordu.²⁰⁵

1892 yılında Afgan askerlerinin bir Hazara beyinin hanımına tecavüzü ve eşinin idam edilmesi sonucunda bu Hazara boyu kadın erkek bütün unsurlarıyla askeri kışlayı basarak ele geçirirler ve bütün askerleri öldürürler. Pehlivan Hazaralarının ardından Uruzgan Hazaraları da devlet askeri üslerini basarak hepsini öldürürler. Ele geçirdikleri ganimetler ve silahlarla güçlü bir ayaklanma başlatırlar, kısa zamanda bütün Hazara boyları bu ayaklanmaya katılırlar. Olay sonrasında toplanan Hazara beyleri, Kâbil emirine (Abdurrahman Han) karşı savaşıacaklarını ilan ederler. Ayaklanmadan sonra devlet taraftarı olanlar kim olduğuna bakılmaksızın ya öldürülmüş ya da kaçarak canını zor kurtarmıştır.²⁰⁶

Bu ittifak karşısında, saltanatını büyük bir tehlike altında gören Abdurrahman Han, ayaklanmayı bastırmak için şahsen askeri komutayı ele alır. Türkistan (kuzey Afganistan)'da bulun General Gulam Haydar Hana, Hazaracatı kuzey batısından kuşatma ve Sa'duddin Hanın Herat'tan, Serdar Abdullah Han'ın Kandahar'dan ve Emir Muhammed Han'ın Kâbil'den hareket ederek güney doğu tarafından saldırmasını emreder. Böylelikle Hazaracat'ın her tarafı kuşatılarak isyancılar çember altına alınır. Bu savaşa katılan devlet askerlerinin sayısı yaklaşık olarak kırk bini bulmaktaydı. Şiddetli çatışmaların ardından isyancılar yenilgiye uğratılır. Hazara emir ve hanların esir olarak Kâbil'e götürülür. Bölge mirler ve hanlardan temizlenir ve bir daha böyle bir olayın çıkmaması için isyan edenlerin hepsi ortadan kaldırılır.²⁰⁷

Abdurrahman Han'ın en önemli taktiklerinden biri, Hazaraları kâfir ilan ederek Sünni ulemadan cihat fetvası almasıydı. Böylelikle herkesin ilgisini Hazaracata çevirerek topyekûn bir savaş başlatır. Malları ve bütün varlıkları hediye kadınları cariye, erkek ve çocukları ise kölelerinizdir diyerek herkesi kıskırtır. İngilizlerin yardımıyla oluşan donanımlı bir orduyla saldıran Abdurrahman Han göçebe yaşayan Afganları ve diğer Sünni grupları Hazaralara karşı kutsal bir cihat için kıskırtır. Tabii göçebe yaşayan

²⁰⁵ a.g.e., ss. 193-196.

²⁰⁶ Basir Ahmed Devlet Âbâdi, *Hazaraha Az Katl-ı Âm Ta İhyay-i Huviyet*, Kum: 1384 s. 63; Hanof, a.g.e., ss. 198-201.

²⁰⁷ Emir Abdurrahman Han, a.g.e., ss. 267- 268.

bazı Afganların öteden beri Hazaraların topraklarında gözü vardı. Göçebe yaşayan bu halk, koyunlarını Hazaraların yeşil otlaklarında gütmek istiyorlardı.²⁰⁸

Abdurrahman Han, Hzaraların hâkim tabakasından herkesin tutuklanarak kabile gönderilmesini istedi. Bunun üzerine Mirler, Seyyidler, Kerbelâiler ve Züvvâlar aileleriyle birlikte Kâbil'e getirilir. Birçok Hazara Kâbil'de idam edilir. Binlerce kadın fabrikalarda çalıştırılmak amacıyla götürülür ve bir kısmı da köle olarak satılır ve yüzlercesi de askerlerle evlendirilir.²⁰⁹

Yenilgi sonrası bölgede oluşan yoksulluk, zülüm, tecavüz ve kitlesel baskı hazaraları komşu ülkelere hicret etmeye mecbur bırakır. Dolayısıyla Hazara toplumunun bir bölümü canlarını ve namuslarını kurtarmak için İran, Pakistan ve Özbekistan gibi komşu ülkelere göç etmek zorunda kaldılar.²¹⁰

Abdurrahman Han'ın en önemli projelerinden biri de Hazaracat'ı Sünnileştirmektir. Hazaralar herhangi bir cezai veya hukuki durumla karşı karşıya kaldıklarında ehlisünnet fıkhiyla hüküm veriliyordu. Ruhanilerin çoğu savaş sırasında öldürülmüştü ve geriye çok az din adamı kalmıştı. Hazaracatta birkaç cami inşa ettirerek çocuklara Hanefî mezhebinde eğitim vermeye başladılar. Hüseyiniye ve Tekyehaneleri camiye çevirerek buralarda Sünni İmamları istihdam ederler. Ama bu kadar çabaya ve baskıya rağmen Hazaraların itikadında ve düşüncelerinde herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır.²¹¹

Abdurrahman Han'ın ölümünün ardından tahta geçen oğlu Habibullah Han, bir genelge yayınlayarak göç eden Hazaraların Afganistan'a geri dönmeleri durumunda kendilerine yer verileceğini ve gelip ülkelerinde rahatça yaşamaları ve ülkenin kalkınması için katkıda bulunmalarını söyler. Genelge sonrası muhacir Hazaraların bir bölümü geri dönseler de büyük bir çoğunluğu geri dönmemişlerdir. Hatta ülkenin kuzeyine göç eden birçok aile de geri dönmeyi düşünmedi. Bu hicret Hazaraların sosyal

---

²⁰⁸ Devlet Âbâdi, s. 62.

²⁰⁹ Hanof, a.g.e., s. 247.

²¹⁰ a.g.e., s. 250.

²¹¹ Devlet Abadi, a.g.e., s. 73; Hanof, a.g.e., s. 258.

hayatını, siyasi düşüncelerini, toplumsal gelişme ve kalkınmalarını birçok açıdan etkilemiştir.²¹²

Emanullah Hanın iktidara gelmesiyle Hazaraların durumu öncesine göre daha iyi bir vaziyet kavuşmuştur. Emanullah Han Hazaraların dini merasimlerini kutlamaları ve tekyehanelerde açıkça ibadet edebilmeleri için kanun çıkartır, böylelikle Hazaralar rahat bir nefes alırlar. Kısa bir süre zarfında gelenek haline gelen Hazara köleliği de sona erer.²¹³

Kraliyet ailesinden olmayan ve Tacik kökenli olan Habibullah kelekâni, Emanullah Hanın reformlarına karşı İslamcı isyancıların başına geçerek bir devrimle hükümeti ele geçirir. Şah Emanullah'ı destekleyen Hazaralar ise, Kelekâni'ye karşı çıkarak hükümetini kabul etmediler. Gazne'de ki savaşta birçok Hazara önderi şehit edilir. Dokuz ay boyunca hükümeti elde tutan Kelekâni, Hazaracatı ele geçiremedi, bu süreçte gerçekleşen savaşlarda Kelekâni askerleri yenilgiye uğratılır ve Ne kadar elçi ve aracı gönderildiyse de Hazaralar, Kelekâni iktidarını kabul etmediler.²¹⁴

Yine kraliyet ailesinden Nadir Şah'ın tahtı ele geçirmesiyle devlet tekrar Peştunlara geçer. Nadir Şah, Hazaralara Emanullah Hanın hükümetini destekledikleri ve ona arka çıktıkları gerekçesiyle baskı uygular. Hazaralar'ın sahip oldukları birlik ve beraberliklerini bozmak için diğer etnikleri onlara karşı kışkırtır. Bazı kişileri ayarlayarak Hazara önde gelenlerine suikastlar düzenler. Bu suikastların bedeli Şah için çok ağır olmuştur. Çünkü kendisi de bu teröre kurban gitmiştir. Bir okulun karne törenine katılan Şah, bu sırada babasını intikamını almak için yanında tabanca getiren lise öğrencisi Abdulhâlik Hazara adlı bir genç tarafından öldürülür.²¹⁵

Bu suikast olayı Hazara-kraliyet ilişkilerine ağır bir darbe vurmuştur. Bir taraftan baskıcı bir şah öldürülmüş diğer taraftan Hazaralar üzerindeki baskı artmıştır. Bu olay Hazaraların nasıl bir konuma sahip olduğunu ve devletle nasıl bir ilişki içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır. Şah'ın öldürülmesi yıllardan beri gelen husumet ve intikam hissinden kaynaklanmış olabilir. Ama bu olay Hazara tarihinde bir destan ve

²¹² Hüseyin Nail, *Az Vazi' Câmaa-i Hazara*, İsmailiyân Yayınları, Kum: 1372, ss. 92-93.

²¹³ Gubar, a.g.e., s. 794.

²¹⁴ a.g.e., s. 830.

²¹⁵ Hüseyin Abdali, *Şiiyan-i Afganistan*, Naşri Mizrab, Tahran: 1391, ss. 259-260.

kahramanlık örneğidir. Çünkü o delikanlı milletin geleceği için bir tarih yazmıştır. Bugün Hazara halkı, nasıl bir lider veya bir kahramanla övünüyorsa onunla da aynı şekilde iftihar etmektedir.

Babasının ölümünün ardından tahta geçen Zahir Şah'ın yaşı küçük olduğu için devlet işlerini çoğu zaman amcaları yürütmüştür. Haşım Hâşim Han'ın başbakanlığı döneminde Hazaralara aynı şekilde baskıları arttırmıştır. Ağır vergiler altında ezilen hazaralar, çoğu zaman göçebe yaşayan Afganların saldırı ve tehditlerine maruz kalmışlardır. Devlet, uygulanan bu haksızlıklara, baskılara, adaletsizliklere sessiz kalınca, Hazaralar mecburen İbrahim Beg (1946) önderliğinde yeniden bir ayaklanma başlatırlar. İsyandan ciddi bir endişe duyan şah, bu olayın büyümesinden ve diğer vilayetlere de sıçramasından korkarak hemen müzakereye oturur. Hazaralar da dayatılan ağır vergilerin kaldırılması ve Hazaracat'ın gelişmesi ve kalkınması için desteklenmesini isterler.²¹⁶ Ama bu baskılar kraliyetin yıkılışı ve hatta cumhuriyeti kuran Muhammed Davud Han'ın hükümetinin sonuna kadar sürmüştür.

4.20.2. Komünist Rejiminde Hazaraların Durumu

Komünist rejiminde Afgan Şifleri genel olarak devlet yanlısı olanlar ve olmayanlar diye ikiye ayrılmaktaydı. Bir başka ifade ile Şif toplum politik ve ideolojik anlamda sağcı ve solcu gruplara bölünmüştü. Solcu kesim komünist rejimle işbirliği içerisinde ve sağcı/muhafazakâr kesim ise komünist rejimine karşı cihat ilan etmiş durumdaydılar. 1978 yılında gerçekleştirilen devrimle öldürülen Davud Han sonrası, devleti komünist cumhuriyetçiler ele geçirirler. Nur Muhammed Taraki'nin(1978) demokrat cumhuriyeti ilan etmesinin ardından, baskı altında olan Şifler rahat bir nefes almışlardır. İran Şif devriminin etkisiyle, Afganistan Şifleri de kalkınmaya, gelişmeye ve modern çağa ayak uydurmaya çalışmışlardır. Sovyet ordusunun Afganistan'a girmesi, Afgan halkının birleşmesine ve mezhep tartışmalarının ortadan kalkmasına sebep olmuştur.²¹⁷

Komünist rejimin gelmesinden sonra milliyetçilik ve mezhepçilik duyguları yerini milli düşünce ve Afganistan'ın geleceği için mücadele etme fikrine bırakmıştır. Nur Muhammed Taraki(1978), Hafizullah Emin, Karmal ve Nacibullah(1992)

---

²¹⁶ Abdali, a.g.e., s. 266.

²¹⁷ a.g.e., s. 279.

dönemlerinde, Afgan vatandaşları soyuna, ırkına, diline ve mezhebine bakılmaksızın devlet idaresinde görev alabiliyorlardı. Esas olan işin ehli olmaktı. Hazaralar iki asır sonra ancak üst düzey görevlere getirildiler. Başbakanlıktan bakanlıklara ve Cumhurbaşkanının birinci yardımcısı olarak, yani devletin ikinci yetkili kişisi olarak görev alma imkânı buldular. Hazaralar komünist rejiminin ilk dönemlerinde Garcistan adında bir dergi çıkardılar.²¹⁸ Fakat bu Hazaracat, komünizm ve Rus işgaline karşı olanlar için farklı bir durumu arz etmekteydi.

4.20.3. Hazaraların Rus İşgaline Karşı Direnişleri

Rusların, Afganistan'a müdahalesi ilk önce sosyal, siyasi ve kültürel yardımlarla başlamıştır. Rusya'da eğitim alan öğrencilerin ülkelerine dönmeleri Marksist ideolojisinin yayılmasında önemli rol oynamıştır. 1970 yıllarının başından beri güçlü ve etkin bir şekilde faaliyette olan SSCB yanlısı kesim, Halk ve Demokrat partisini kurmayı başarır. Devlet idaresi ve Ordu içerisinde önemli görevlere yükselen Marksist kesim ve subaylar 1978 yılında gerçekleştirdikleri askeri darbeye yönetimi ele geçirirler. Böylece Afganistan'da ilk komünist parti iktidara gelmiş olur. Komünistler ideolojilerini yaymak için ülkenin bütün sivil kuruluş ve birimlerinde yardım amaçlı propaganda başlatırlar. Söz konusu faaliyetlerden memnun olan Sovyetler, propagandaların başarıya ulaşması için her türlü desteği sağlıyordu.²¹⁹

Anayasa değişikliklerinde öngörülen toprak reformu, kadın eşitliği ve birçok sosyal, kültürel ve İslam karşıtı ilkeler İslamcı grupların siddetli tepkisine yol açar. Fırsatı kaçırmak istemeyen ABD başkanı Carter, islamcı muhalif gruplara silah ve mühimmat yardımında bulunarak tepkilerin daha da şiddetlenmesi neden olur. Sovyetler de yapmış oldukları çabaların boşa gitmemesi ve özellikle de Afganistanı ele geçirme fırsatını kaçırmamak için Afganistan'a asker gönderme kararı alır. Böylelikle Afgan ve Rus savaşı başlamış olur.²²⁰

Devrim öncesi yönetimin ırkçı ve dışlayıcı tutumundan rahatsız olan halk, bu sefer, komünizm ve Marksist ideolojisinin yayılmasından, İslam ve Afgan kültürüne uygun olmayan düşüncelerden rahatsızlık duymaya başlamıştır. Sosyalist yönetimin

---

²¹⁸ Âyefî, a.g.e., s. 69.

²¹⁹ <https://tr.sputniknews.com/analiz/201502171014023497/> (10.11.2017).

²²⁰ a.yer.

kurulmasının üzerinden birkaç ay geçmemişti ki ayaklanmalar patlak vermeye başlamıştır. İlk hükümet karşıtı hareketler Nuristan'da başlayarak kısa süre içerisinde ulusal direniş haline geldi. Ayaklanmanın ikinci durağı ise Hazaristan idi. Hazara beyleri, ruhani ve seyitleri de Şura-i İttifak adı altında bir birlik oluşturarak komünist rejime karşı cihat ilan ederler. Hareket önderleri genel olarak Ruhaniler, seyidler ve bazı aşiret önderlerinden oluşmaktaydı. Daha sonra Necef'te eğitim almış ve seyid ailesine mensup Ayetullah Behiştî, birlik hareketinin başına geçer. Hazaracat direnişçileri kısa sürede bütün Hazaracat'ı kontrolleri altına alırlar. Devlet askerleri kaybettikleri bölgeleri ele geçirmeye çalışmışsalar da başarılı olamamışlardır. Bir diğer yöntem olarak da hükümet, Hazaracata komşu olan Peştunlara silah vererek onları Hazaralara karşı kışkırtır. Lakin mücahit peştunlar aldıkları silahların namlusu hükümetin kendisine doğru çevrilir. Bu tarihten itibaren Hazaracat liderleri, komünizmin çöküşüne kadar bağımsız bir şekilde hareket etmişlerdir.²²¹

Bu ittifak ve birlik hareketi, çok geçmeden dağılım sürecine ve bir iç savaşa doğru sürüklenir. Dağılıma neden olan etkenler, halktan alınan aşırı vergi, dış ülkelerden alınamayan yardımlar ve özellikle de Şif olan İran'ın desteğini alamamaktır. Grubun radikal tutumu da örgütün parçalanmasına neden olmuştur. Kısa sürede Niru, Nuhzat, Sipah, Nasr, Pasdaran cihat gibi partilere bölünerek, Hazaracatın liderliğini elde etmek için birbirleriyle savaşırlar. Böylelikle Hazaracatın birlik ve beraberliği 1989 kadar sağlanamamıştır. Bu süreç içerisinde Hazaracat, birçok siyasi partinin kurulmasına sahne olmuştur. Çok partilik dönemi Hazaracatın yıpranmasına ve bölünmesine neden olmuştur. Hazaracatın iç karışıklığı da Rusların işine gelmekteydi ve böylelikle Hazaracatı kendi kaderine bırakmışlardır. Bu süreç içerisinde 1989 yılına kadar Hazara liderleri tarafından birçok parti kurulmuştur. Bu dönemde kurulan ve faaliyet gösteren belli başlı partiler şunlardır:²²²

1. Sazmân-ı Nasr
2. Hareket-i İslami
3. Sazman-ı Mücahidin Halk

²²¹ Yar Muhammed Kuhsar, *Cünbiş-i Hazaraha ve Ehl-i Teşeyy'u Der Afganistan*, Saba Kitabhane, Peşavir: 1378, s. 83.

²²² Faruk Ansari, *Âşina-i Ba Müslümânânı Cehan-ı İslam, Şifıyan-ı Afganistan*, Müessesesi Mutaliat endişe Sazan Nur, Tahran: 1390 s. 173.

4. Cünbiş-i Müstez'afin
5. Sazman-ı Ra'd İslami
6. Ruhaniyyat ve Cevan-ı Afganistan
7. Davet-i İslami
8. Nehzet-i İslami
9. Sazman-ı Niru-i İslami
10. Şura-i ittifak
11. İttihadiyyey-i Ulema
12. Sazman-ı Hizbullah...

Afgan Şiîleri tarih boyunca birlik ruhunu sağlayamamışlardır. Rusların çekilmesinin ardından, İran'ın arabuluculuk yapmasıyla 1989 yılında, bütün Şiî gruplar bir araya gelerek Vahdet-i İslami partisi çatısı altına toplanırlar. Lakin Hazara olmayan Peştun Şiîler kendi güvencelerini sağlama almak için partiden ayrılarak Hareket-i İslami grubunda toplanırlar.²²³

4.20.4. Mücahitler Döneminde Hazaraların Konumu

Afganistan'da komünizmin son kalesi olan Necibullah hükümetinin yıkılması sırasında, Afgan mücahitleri Kâbil'i abluka altına almış durumdaydılar. Devlet yönetimini ele geçirmeye çalışan etnik gruplar, çok geçmeden birbirlerine karşı savaşmaya başladılar. İlginç olan şudur, savaş ilk önce iki şii grup olan Hareket-i İslami ve Vahdet-i İslami partisi arasında gerçekleşir. Daha sonra savaş yaralarını sarmaya çalışan Vahdet-i İslami ile Peştun mücahitlerin partisi olan İttihad-i İslami arasında çatışma meydana gelir. Çatışmalardan herhangi bir fayda alamayacaklarını anlayan mücahitler, bir araya gelerek Burhanuddin Rabbani cumhurbaşkanlığında bir hükümet kurarlar. Ellerinden geldiği kadarıyla bütün etnik gruplara devlet idaresinden hak ayırmaya çalışırlar. Mamafih Rabbani hükümetinden razı olmayan ve istedikleri hakkı alamadıklarını düşünen Hazaralar, hükümetten ayrılma kararı alırlar.²²⁴

Nitekim 1994 yılında Hazaralar ve Tacikler arasında savaş başlar. Çatışma sırasında bir kısım Hazara önderlerinin düşman safına geçmesi, Vahdet-i İslami partisinin zayıflamansa ve nice masum insanın katline yol açmıştır. Bu sırada Tâliban

---

²²³ a.g.e., s. 173.

²²⁴ a.g.e., s. 175.

da Kâbil'in kapısına dayanmış durumdaydı. İki taraftan sıkışan Hazaralar, mecburen Talibanla anlaşmak ve masaya oturmak zorunda kalırlar. Kabil'in kapısını Taliban'a açan Hazaralar, kısa sürede Taliban örgütü tarafından silahsızlanmaya mecbur bırakılmak zorunda kalır. Üstelik anlaşma ilkelerine aykırı hareket eden Taliban, hain planını devreye sokarak Vahdet-i İslami lideri Abdul Ali Mezari'yi birçok silah arkadaşıyla birlikte pusuya düşürerek esir alırlar ve sonunda feci bir şekilde katlederler. Talibanın ilerleyişini engelleyemeyen Hazaralar, Muhammed Kerim Halili önderliğinde Kâbil'den geri çekilmek zorunda kalırlar. Kâbil'in Taliban örgütünün eline geçmesi sonrası, Vahdet-i İslami merkezini Bamyana taşır. Bu sefer kendi konum ve stratejik alanlarını yani kuzey Afganistan'ı Taliban tehlikesinden korumak için diğer etnik gruplarla işbirliği içerisine girerler.²²⁵

4.20.5. Tâliban Dönemi

Pakistan medreselerinde eğitim alan, çoğunu göç eden Peştunların oluşturduğu bir grup, Molla Ömer önderliğinde, yönetim boşluğundan ve mücahitlerin iç çekişmelerinden faydalanarak kısa süre de Kandahar(1994) ele geçirerek yaklaşık bir sene içerisinde Afganistan'ın güney ve doğu bölgelerini zapt ederler. Taliban 1995 yılında Kâbil'e yapmış olduğu saldırılarda mücahitlerin şiddetli direnişisiyle karşı karşıya kalır. Rabbani hükümetiyle araları iyi olmayan Hazaralar, Tâliban'la mecburen anlaşmak zorunda kalırlar. Anlaşmaya sadık kalmayan Taliban örgütü, hazaraların lideri olan Abdul Ali Mezari başta olmak üzere birçoğunu yakalayarak idam eder. 1996 yılda Kabil'i ele geçiren Taliban, Molla Muhammed Ömer'i devlet başkanı yaparak geçici hükümetini ilan eder.²²⁶

1997 yılında Afganistan kuzeyine saldıran taliban özbeklerin şiddetli direnişisiyle karşı karşıya gelir. Pakistan'ın araya girmesiyle, General Râşid Dostum'un generallerinden General Abdülmalik'i kandırırlar ve General Dostum'a karşı kışkırtarak anlaşmaya varırlar. Böylelikle Abdülmalik, Tâliban'ın kuzeyden girmesini sağlar. Daha sonra Tâliban'ın hain planını anlayan General Abdülmalik saldırıya geçer. Ağır yenilgi ve kayıplardan sonra Tâliban, kuzeyden çekilir. Bir sonraki sene (1998) Tâliban tekrar kuzeyden saldırıya geçer. Bu sefer Afganistan'ın kuzeyinin neredeyse tamamını, bir kaç yer hariç, ele geçirirler ve Mezar-ı Şerif şehrinde yaklaşık 3000 bin Hazaray

²²⁵ a.g.e., s. 176.

²²⁶ Uruzgani, a.g.e., ss. 278-280.

katlederler. Tâliban lideri Molla Ömer'in yazdığı bir mektubunda Hazaralar hakkında şöyle dediği iddia edilmektedir; 'Şii ve Rafızilerin çocuk ve erkeklerini öldürün ve kız, kadınlarını ise köle olarak alın. Tâliban örgütü Afganistan'da yaşayan etnik grupların büyüklerini ve ileri gelenlerini yakalayıp öldürüyordu. Kendilerine yakın bazı casuslar aracılığıyla hazaraların evleri tespit edilerek katliam yapıyorlardı. Hizb-i Vahdet-i İslami partisinin lideri, Abdul Ali Mezari'nin, kabrini açarak naşını dışarı çıkartıp taşlatırlar. Mezar-ı Şerif'in ardından Hazaraların merkezi konumunda olan Bamyân şehri başta olmak üzere Hazaracatın çoğunu ele geçirerek katliam yaparlar. Sadece Derre-i Suf denilen bölge Hazara direnişçilerinin elinde kalır.²²⁷

4.20.6. Hazaraların Günümüzdeki Durumları

Tâliban hükümeti, 11 Eylül saldırısı sonrası Amerika, NATO ve eski Mücahitlerin iş birliğiyle ortadan kaldırılır. 2001 yılında Almanya'nın Bon şehrinde yapılan konferans sonrası Hamid Karzai başkanlığında geçici hükümet kurulur. Anlaşma gereği her etnik grubun hakları tanınmaya gayret edilecekti. Dolayısıyla bu dönemde Afgan Şiiilerine beş bakanlık ve ayrıca cumhurbaşkanlığı ikinci yardımcılığı makamı da verilir.²²⁸

Daha önceki dönemlerde Şîa okullarında Hanefî fikhî, itikadî ve mezhebî görüşleri öğretiliyordu. Yargılamaları da yine aynı şekilde Hanefî fikhîna göre uygulanıyordu. Yeni dönemde Şiiilerin kendi mezheplerine göre yargılanacağı ve Şîa okullarında da imamiyye mezhebî fikhî ve görüşleri esas alınarak eğitimin yürütülmesi karara bağlandı. Bu düzenlemelerle ilgili maddeler oy birliğiyle yeni anayasaya konuldu. 2005 yılında gerçekleşen seçimlerde, çok sayıda aday olmasına rağmen, hazaralardan Hacı Muhammed Muhakkik kendini aday göstererek yüzde 12% oranında oy alarak üçüncü sıraya gelir.²²⁹ Taliban rejiminin ardından 2005 yılında gerçekleşen ilk cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, Hazaralar stratejik bir plan üzerinden hareket etmişlerdir. Seçimi kaybetme veya kazanma durumlarında seçimi kendi lehlerine çevirmeyi ön planda tutmuşlardır. Vahdet-i İslami partisi lideri Abdul Kerim Halili, güçlü adaylar arasında yer alan Hamid Karzai'yi desteklerken, bir diğer Hazara lideri

²²⁷ a.g.e., ss. 280-282.

²²⁸ a.g.e., s. 292.

²²⁹ Muhammed Aziz Bahtiyari, *Şiiyan-i Afganistan*, Şîa Şinas, Kum: 1385, ss. 218-219.

Haci Muhammed Muhakkık ise kendisini cumhurbaşkanlığına aday gösterir. Fakat seçimi Hamid Karzai kazanınca Halili ikinci cumhurbaşkanlığı yardımcılığına getirilir.

2014 yılında yapılan seçimlerde de Hazaralar etkin bir rol oynamışlardır. Bu seçimde iki güçlü rakip Eşraf Gani ve Abdullah Abdullah, Hazaraların oyunu kazanmak için cumhurbaşkanı oldukları takdirde ikinci cumhurbaşkanı yardımcılığı vadinde bulunur. Bu neden Server-i Danış önderliğinde bir grup Eşref Ganiyi, diğer bir grup ise Haci Muhammed Muhakkık önderliğinde Abdullah Abdullah'ı destekler. Adaylardan hangisi kazanırsa kazansın her halükarda Hazara toplumu bundan karlı çıkacaktı. Ama ikisi de kazandı. Çünkü seçim şeffaf bir seçim olmadığından dolayı devlet yönetimi iki aday arasında paylaşıldı.

4.21. Hazaraların Ayin, Erkan ve Merasimleri

Bütün dini grupların kendilerine has birtakım ayin, erkân ve merasimleri vardır. Uzun bir zaman aralığında teşekkül eden bu uygulamalar bir yandan gruba müstakil bir hüviyet kazandırırken bir yandan da grup mensuplarına içe dönük bir maneviyat ve mensubiyet imkânı verir. Bu açıdan Şîf Hazara toplumunun da kendilerine has birtakım merasimleri vardır. Büyük oranda İran Şîfliğinin etkisinde şekillenen bu uygulamalar bir yönüyle de Hazara toplumunun coğrafi ve kültürel özelliklerini taşımaktadır. Bunların başında hiç şüphesiz Muharrem törenleri gelmektedir.

4.21.1. Muharrem Törenleri

Muharrem törenleri Şîf kültürün tarihsel gelişimi içerisinde ortaya çıkan en belirgin ve ayırt edici merasimlerdir. Muharrem törenleri, Adurrahman Hanın katliamları sonrasında Hazaracatta ve diğer yerlerde takkiye prensibi gereğince gizliden yapılmıyordu. Ama 1960'lı yıllarda oluşan kısmi özgürlük ortamında Şîfler de birtakım özgürlükler kazanıp Hüseyiniler inşa ederler ve Muharrem törenlerini de açıktan kutlamaya başlarlar.²³⁰

Muharrem töreni mücavir alanlardaki Şîf havzalarda olduğu gibi, başta İran olmak üzere, Muharrem ayının ilk gününden onuncu gününe kadar yas tutarak ve buna bağlı uygulamaları gerçekleştirerek kutlanır. Bazı bölgelerde üç gün önce yani yirmi yedinci zülhicce tarihinde başlayarak muharrem ayının on üçüne kadar devam eder. Tören

²³⁰ Kasım Cevadi, Merasim Aşura Der Kabil, *Fasıl Name-i İlmi*, Kum: 1393, s. 155.

başlamadan önce, aksakallılar ve toplumun/cemaatin ileri gelenleri toplanarak, töreni hazırlama ve organize etmek için kararlar alırlar. İlk günlerde o kadar coşkulu olmasa da, yedinci günden itibaren tutku ve coşku ile kutlanmaya başlar. Onuncu veya on üçüncü günden sonra Sefer ayının yirmi yedisine kadar, haftalık olarak devam eder.²³¹

Hazara toplumu daha önceleri, yukarıda da ifade edildiği gibi, Muharrem törenlerini açıktan yapmıyorlardı veya daha doğrusu yapamıyorlardı. Yaptıklarında ise ancak kendilerine özgü Camilerde ve Hüseyniyelerde yapabiliyorlardı. 1430(2009) yılından itibaren Kâbil'de açıktan ve dışarıda kutlanmaya başlandı. Bu tarihten beri Muharrem törenleri her sene heyecan ve coşkuyla kutlanmaktadır.²³² Dolayısıyla takiyye yoluyla gizli kutlama yapma ihtiyacı ve ve zarureti ortadan kalkmış oldu. İran'a gidip gelen ve oralarda eğitim alan muhacir Hazaralar İran'daki muharrem kültürünü büyük oranda Afganistan'a taşımışlardır.

Muharrem günleri bazı imamlar ve seyyidlerin ismiyle adlandırmışlardır. Örneğin: beşinci gün Ali Ekberi, altıncı gün Kasım(r.a), yedinci gün Hz. Abbas ve dokuzuncu gün ise Ali Eşğari olarak adlandırılmaktadır. Âlem çubuğu olarak adlandırılan uzun bir çubuğun yukarısına Hz. Abbas'ın kesilen (pençe) elini hatırlamak için bir şey yerleştirirler. Çubuğa bazen sadaka niyetine para bağlarlar, merasim bitiminde toplanan paraları zikirçilere, ruhanilere verirler. Bir başka uygulama da merasim sırasında bir beşiğin konulmasıdır. Beşik, Hz Hüseyin'in küçük çocuğu hatırına hazırlanır. Dokuzuncu gecede hatibin konuşması ve diğer meddahların övgü dolu ağıtlarının ardından program sonrası, beşik ortaya konularak tekrardan toplu şekilde coşku ve heyecan artar ve ağıtlar yükselmeye başlar.²³³

Muharrem ayının onuncu gününe yaklaşınca tören daha da hararetlenmeye başlar. Sine Zenler, bir tekyehaneden diğerine koşarlar. Bunlar gruplar halinde giderler. Kâbil'de bunlara Mecrayi denilir. Sine zenler, saf tutarken bazen yuvarlak ve bazen küp şeklinde saf oluştururlar. Arkası açık siyah elbiselerle göğüslerine vurmaya başlarlar. Kullanılan zincir, iki şekildedir: Uçlu (tiğdar) ve uçsuz (bi tiğ)dur.²³⁴

---

²³¹ Bahtiyari, a.g.e., ss. 365-366.

²³² Müessese-i Mutalia, s. 144.

²³³ Cevadi, a.g.e., s. 121.

²³⁴ a.g.e., s. 123.

Tekyehanelerinde program düzenlenirken görev alan kişiler şunlardır. Tekyedar, Serferaş, Ser Zakir, Azadaran, Hatam-ı Meclisdir:

1. **Tekyedar:** genellikle özel tekyehanelere sahip olan kişilere verilen ad veya Şîî büyüklerinden birinin yaptırdığı tekyehanenin her şeyini üstelenen kişidir.
2. **Feraşha:** Muharrem törenleri boyunca, merasimi organize eden bir gruptur.
3. **Serzakir:** merasim sırasında, yapmış olduğu mersiye ve naatlarla sine zenleri coşturan kimsedir.
4. **Azadaran:** orada bulunan bütün insanlardır. Çünkü onlar oraya kerbela şehitlerinin yasını tutmaya gelmişlerdir.
5. **Hatam-ı Meclis:** tekyehanenin imamı, vaizi veya halk arasında dini ilmiyle tanınan kimsedir.²³⁵

4.21.2. Gadîr-i Hum Bayramı

Gadîr-i hum Bayramı Şîâ mezhebinin temel unsurlarındandır. Şîî bakış açısıyla Hz. Ali veda haccı dönüşünde Gadîr-i Hum denilen yerde Hz. Peygamber tarafından halife olarak tayin edilmiştir. Şîâ'nın hilafeti nas ve tayin üzerinden temellendiren yaklaşımının da en büyük argümanlarından birisidir Gadîr-i Hum. Afganistan Şîîleri de, İslam dünyasındaki diğer Şîî gruplar gibi, bu bayramı kutlamaktadırlar. Diğer bayramlar gibi kutlanmasa da yine de büyük şehirlerde çok önem verilmektedir.²³⁶

4.21.3. Ramazan ve Kurban Bayramları

Ramazan bayramı bütün Müslümanlar açısından kutsal, çok değerli günlerindedir. Bayramdan önce gelecek misafirler için her türlü yiyecek, içecek ve tatlılar alınır. Büyük küçük gücü yeten herkes yeni elbiseler alır. Çocuklar bayram gecesi ellerine kına sürerler. Bayram sabahı kılınan namazdan hemen sonra hazırlanan yiyeceklerle aile fertleriyle toplu kahvaltılar yapılır. İlk önce büyükler ziyaret edilerek bayramları kutlanır ve daha sonra yakınlar, dost ve akrabaların evine gidilerek bayram kutlaması yaparlar. bu günlerde misafirlikler kısa tutulur zira üç gün içerisinde insanlar tanıdıkları herkesi ziyaret etmek isterler. Şehirlerde grup halinde bayram ziyaretleri pek mümkün olmaz. Köylerde ise durum farklıdır. Herkes birbirini tanıdığı ve akraba ve komşu oldukları için gruplar halinde bayram kutlaması yaparlar. Kurban Bayramı da yine aynı şekilde müslümanların en önemli kutsal bayramlarındandır ve Afganistanın

²³⁵ a.g.e., ss. 124-126.

²³⁶ a.g.e., s. 291.

her yerinde coşkuyla kutlanır. Gücü yeten kimse kesmiş olduğu kurban etini, akraba, komşu ve dostlarıyla paylaşır. Diğer bayram şeker iken bu bayram et bayramı olarak bilinir.²³⁷

4.21.4. Nevruz Bayramı

Kışın bitişinden ve baharın gelişinden duyulan mutluluk olarak kutlanan nevruz bayramı Asya kavimlerinin, neredeyse, tümü tarafından büyük bir coşkuyla kutlanır. Nevruz bayramı Afganistan'ta 3 günlük resmi bir tatil çerçevesinde kutlanır. Ramazan ve Kurban bayramı gibi büyük bir sevinç ve coşku içinde kutlanır. Bu dönemde de yakın dost ve akrabaların evlerine bayram ve kutlama ziyaretleri yapılır. Halk bu dönemde, evliya, seyyid ve sahabelerin türbelerini ziyaret ederek adaklar adar, kurbanlar keser ve ikramlarını akraba, dost ve yoldan geçenlere takdim ederler. Nevruz kutlamalarını ve ziyaretlerini erkekler Cuma kadınlar ise Çarşamba günleri gerçekleştirirler.²³⁸

4.21.5. Çarşamba-i Suri

Şemsi aylarının son ayı olan Hut ayının son çarşambasında gerçekleşen bir bayramdır. Yani nevruz bayramına bir hafta kala gerçekleşmektedir. Bu günde millet kırsal alanlara giderek bayramlarını kutlarlar. Bu kutlamanın en önemli özelliği, gittikleri yerlerde ateş yakarak üstünden atlamalarıdır. Bu bayram eski Zerdüşt inançlarından kalmadır. Afgan Şiîleri arasında yaygın olan bir inanca göre, bugün Hz Peygamber, Hz Ali ile savaşa gittiğinde, Fatıma annemiz adak niyetine yemek yaparak halka dağıtmıştır. Dolayısıyla bugünün hatırasına hürmeten kadınlar adak niyetine yemek yaparak halka dağıtırlar. O yüzden bu bayram kadınlar için çok önem taşımaktadır. Dağıtılan bu yemeğe Dalde ve Nine Adağı(Nazrı bi bi) denilmektedir.²³⁹

---

²³⁷ Bahtiyari, a.g.e., s. 290.

²³⁸ a.g.e., ss. 292-293.

²³⁹ a.g.e., ss. 293-296.

SONUÇ

Afganistan uzun ve köklü tarihi boyunca birçok kültür, medeniyet ve etnik unsura ev sahipliği yapmıştır. Savaşlar, istilalar ve son 40 yılda aralıksız yaşanan çatışmalar bile bu zengin geçmişi tamamen yok etmeye muvaffak olamamıştır. Milattan önce Aryana olarak bilindiği dönemde Zerdüş inancının merkezi olmuş, rivayetlere göre Zerdüş öncüsü ve müessisi olduğu dinin temel kitabını da burada yazmıştır. Miladi birinci asırdan itibaren varlık göstermeye başlayan Türk kavimlerinin gelişiyile birlikte Budizm de bu topraklarda görünür olmaya başlamıştır. Ahmet b. Kays önderliğindeki bir İslam ordusunun gelişiyile Hz. Ömer döneminden itibaren İslam'la tanışan Afgan toprakları Abbasi hilafetinin ilk dönemlerinde neredeyse tamamen İslamlaşmıştı. Emevilerin sistematik baskısı ve Abbasi hilafetinin Ali evladı ile ilgili siyasetinin değişmesine bağlı olarak da Ehl-i beyt mensupları bu coğrafyaya sığınmışlardır. Ali evladının bu coğrafyaya yönelmesinin iki temel sebebi vardı. Bunlar da coğrafyanın hilafet merkezine uzaklığı sebebiyle sunduğu emniyet ve yöre halkının Ali evladına duyduğu sevgidir. İslam düşüncesinin gelişim çizgisine paralel olarak Şîî düşüncenin İmamî, Zeydî ve İsmailî unsurları bölgede faal olmaya başlamışlardır. Gazne devletinin yükselişi ile Şîîlik düşüş yaşasa bile her alanda varlık göstermeye devam etmiş, Gur, Samanî ve Gazne sarayında kısmi bir etkiye sahip olmuşlardır. Sonraki dönemlerde teşekkül eden İlhanlılar, Timurlular, Safeviler ve Avşarlar döneminde birçok Şîî ve seyyid aile Afgan topraklarının farklı bölgelerine yerleşmişlerdir.

Afgan topraklarında varlık gösteren ilk güçlü Şîî grup Zeydiye mezhebi mensupları olmuştur. Yaşanan politik ve mezhebi gelişmelere bağlı olarak zamanla sayıları azalmış ve bugün için hiçbir varlıklarından bahsedilmemektedir. Afganistan sadece Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin neslinden gelenlere değil Ehl-i beyt imamlarının ailelerine de barınak ve melce olmuştur. Bu açıdan Afgan coğrafyasında Ehl-i beyt kültürünün özel bir konumu vardır, buna bağlı olarak çok sayıda Sünni menşeli seyyid de mevcuttur. Günümüzde Afgan Şîîliğinin ana unsurunu oluşturan Hazara Şîîlerinin ve yaşadıkları Hazaracat bölgesinin tam olarak hangi dönemde İmamî/Şîî düşünceyle tanıştıkları bir tartışma konusudur. Zira bölgenin güçlü hâkimleri olan Gurluların da mezhebi temayülleri zamana bağlı değişiklikler göstermiştir. Nitekim Gur sultanlarının

bir kısmı Şafii, bir kısmı Hanefî bazıları ise İsmailî mezhebini benimsemişlerdir. Hazaracat bölgesinde Şîliğin istikrar bulmasının İlhanlı döneminde gerçekleştiği yönünde de yaklaşımlar vardır. Buna göre Gazan Han'ın tüm inançlara aynı mesafede ve müsamahalı davranması Şîliğin bu bölgede istikrar bulmasına zemin hazırlamış, Olcaytu'nun Şîliği benimsemesiyle de Şîlik güçlü bir şekilde yayılmıştır. Horasan bölgesindeki Sünnî devletlerin Şîî propagandayı baskı altında tutması Şîilerin Hazaracat'ın stratejik konumuna iltica etmelerine de yol açmış olmalıdır. Timurlular döneminde Sebzevar'dan çok sayıda seyyid ailesinin ve ulemanın göçü de Hazaracat'ın Şîî dokusunda etkili olmuş görünmektedir. Takip eden dönemlerde Safevi etkisine giren bölge Safevilerin Şîileştirme çabalarından belli bir oranda etkilenmiştir. Zira Safevilerin mezhep politikaları katı ve kesin idi. Bu bölgelerde uyguladıkları baskı ve şiddet politikaları 18. Yüzyılın başlarında o kadar artmıştır ki Afgan merkezli Gılzay/Galzay Türkleri Safevi başkenti İsfahan'ı işgal edip Safevi hanedanının sonunu hazırlamışlardır.

Etnik yapıları ve kökenleri itibarıyla da ciddi tartışmaların odağında olan Hazara toplumu umumiyetle Moğol kökenli ve Cengiz Han askerlerinin bakiyesi olarak kabul edilir. Bir başka yaklaşım ise Hazaraları Türk ve Moğol karışımı bir kavim olarak kabul eder. Günümüzde kâhir ekseriyeti İmamiye Şîasına mensup olan Hazaralar Afganistan'da Peştun ve Taciklerden sonra üçüncü büyük etkin grubu oluşturmaktadırlar. Dini, kültürel ve mezhebi yapılanmaları büyük oranda İran, özellikle son dönemlerde, Şîiliğinin etkisinde olan Hazaralar toplumsal açıdan kendilerine has bir sosyal yapıya sahiptirler. Aile yapılanmaları, toplumsal hiyerarşileri kendilerine özgüdür. Modern zamanların etkisiyle değişime uğrayan bu yapı halen müşahede edilebilecek kadar güçlüdür. Mezhebi/Şîî temayülleri sebebiyle farklı dönemlerde büyük baskılara maruz kalan Hazaralar kültürel ve mezhebi kimliklerinde sebatkâr olmuş ve bugüne kadar gelmişlerdir.

Modern zamanlarda Afgan/Hazara Şîiliğini etkileyen en büyük olay hiç şüphesiz İran/İslam devrimi olmuştur. Devrimden önce bir çeşit Hazara milliyetçiliği düşüncesine sahip olan Hazaralar devrimden sonra Şîî milliyetçiliği tarzı yeni bir mecraya sürüklenmişlerdir. Necef, Kum ve Kerbela gibi şehirlerde eğitim gören Şîî Hazara âlimler Humeyni devrimi sonrasında benzer beklentiler içine girmişlerdir.

Dolayısıyla İran/İslam devrimi Hazara toplumu nezdinde köklü dini, ideolojik ve toplumsal etkilere sahip olmuştur. Sovyet işgaliyle başlayan cihat döneminde Afgan toplumuna entegre olup Sovyet ordusuna karşı savaştan Hazaralar takip eden dönemde teşekkül eden Taliban döneminde büyük acılar ve kayıplar yaşamışlardır. Taliban örgütünün sistematik düşmanlığı ve şiddet politikalarıyla yüzleşmek zorunda kalan Hazara toplumu Taliban rejiminin çöküşüyle büyük bir rahatlama yaşamıştır. ABD işgali sonrasında yaşanan yeni siyasal yapılanma, Karzaî yönetimi ve ardından iktidara gelen Eşref Gani iktidarında topluma entegre olma sürecine girdiler.

İran, Irak, Lübnan, Bahreyn ve Yemen Şiîliğinden farklı olarak akademik ve ilmi araştırmaların dışında kalan, çok ciddi araştırmalara konu olmayan Afgan Hazara toplumu son yıllarda ciddi bir şekilde akademik, popüler ve farklı düzeydeki araştırmacıların dikkatini çekmeye başladı. Afganistan'ın sürekli bir güvenlik endişesi olarak dünyaya takdimi ve Hâlid Hüseyin benzeri Afgan kökenli popüler romancılar da bu süreçte etkili oldu. Bu açıdan mütevazı çalışmamızın daha sonraki çalışmalara ufak bir katkı sağlamasını temenni ediyoruz.

KAYNAKÇA

- ABDALİ Hüseyin, *Şiiyan-i Afganistan*, Tahran: Naşri Mizrab, 1391.
- ANSARİ Faruk, *Âşina-i Ba Müslümânânı Cehan-ı İslam, Şiiyan-ı Afganistan*, Tahran: Müessesesi Mutaliat endişe Sazan, 1390.
- ANVERİ Ahmed Câvid, *Muarrifiyi Merasim Tekayayi Şehri Kabul*, Kum: Amuziş Âliy-i İmam Humeyni, 1390.
- AYETİ Abdulkayyum, *Tamaddun ve Farhangi şiiyan-i Afganistan*, Kum: Merkezi Baynelmileli-i Tercüme ve Neşrul Mustafa, 1390.
- BAHTİYARİ Muhammed Aziz, *Şiiyan-i Afganistan*, Kum: Şia Şinas, 1385.
- CA'FERİYAN Rasul, *Tarih-i Taşayy'u Der İran Tâ Tolu'i Davlati Safavi*, Tahran: Neşri İlim, 1388.
- CEVADİ Kasım, *Merasim Aşura Der Kabil*, Kum: Fasil Name-i İlmi, 1393.
- CÜZCANİ Kadı Minhacus Sirac, *Tabakati Nasiri*, Delhi: y.y., 658.
- ÇELENK Mehmet, *16-17 Yüzyillarda İran'da Şiiliğin Seyri*, Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- DAVUDİ Abdulmacid Nasiri, *Tarihi Taşayy'u Der Afganistan*, Kum: Merkezi Cehani-i Ulumi İslami, 1386.
- DAVUDİ Abdulmacid Nasiri, *Teşeyyu Der Horasan Ahdi Timuriyan*, Meşhed: y.y., 1378.
- DEVLET ÂBÂDİ Basir Ahmed, *Hazaraha Az Katl-ı Âm Ta İhyay-i Huviyet*, Kum: y.y., 1384.
- EL BELAZURİ Ahmed b .Yahya, *Fütûhul- Büldân*, çev; Mustafa Fayd, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- EMİR ABDURRAHMAN HAN, *Tarih'ut Tavârih*, Peşaver: Merkez-i Neşeratı Mirend, 1375.
- FERHANG, Mir Muhammed Siddik, *Afganistan der Penç Ahir*, Peşaver: Aryana Afist Parentez, 1988.

- FIGLALI Ethem Ruhi, *İmamiyye Şiası*, İstanbul: Kent Basım Evi, 1984.
- GUBAR Mir Gulam Muhammed, *Afganistan der Mesir Tarih*, Kabil: İntişarat Muhsin, 1967.
- HABİBİ Abdulhay, *Âyâ Hazara Kelime-i Kadimter ast*, Kabil: Mecelle-i Aryana, 1341.
....., *Tarihi Afganistan Ba'd Az İslam*, Tahran: Dünya-i Kitap, 1367.
- HANOF Timur, *Tarihi Milli Hazara*, çev: Aziz Tuğyan, Kuvita: Nesli Nev Hazara, 1980.
- HULUSİ Muhammed, *Âşinayi ba Müslimanan Cihanı İslam Şiiyan-i Afganistan*, Tahran: Müessesei Mutaliat Endişe Sazan-ı Nur, 1390.
- İBN ESİR İzziddin, *El kâmil Fit-Tarih*, çev; Ahmet Ağırakça, İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- İBN ESİR İzziddin, *El Kamil Fit-Tarih*, çev; Seyid Hüseyin Ruhani, Tahran: İntişarat Esâtir, 1370.
- KUHSAR Yar Muhammed, *Cünbiş-i Hazaraha ve Ehl-i Teşeyy'u Der Afganistan*, Peşaver: Saba Kitabhane, 1378.
- MALLAYEF N, *Tarihi Edebiyat-ı Türkî Özbeki*, çev: Burhanuddin Nâmık Şehrâni, Kabil: Kabil Üniversitesi, 1988.
- MEHDİ Gulam Ali, *Nakşı Belh Der Neşri Hadis-i Şia*, Kum: Danişkede-i Ulum Hadis, 1391.
- MEHDİ Gulâm Ali, *Tarihi Hadisi Şia der Maverünnehir ve Belh*, Kum: Müessiseyi İlmi Ferhengi-i Darül Hadis, 1391.
- MELİKOFF, İrene Uyur İdik Uyardılar, çev. Turan Alptekin, İstanbul: Cem Yayınevi, 1994.
- MUSAVİ Seyit Asker, *Hazara Hâi Afganistan*, çev: Esadullah Şifahi, Tahran: İntişarat Müessisei Ferhangi Hüneri Nakşı Simurğ, 1379.
- Müessesei Mutaliat Endişe Sazan-ı Nur, *Taşayyu Der Afganistan*, Tahran, y.d., 1394.
- NAİL Hüseyin, *Az Vazi' Câmaa-i Hazara*, Kum: İsmailiyân Yayınları, , 1372.

TABERİ Muhammed b. Cerir, *Tarih-i Taberi*, çev: Ebu Kasım Pâyende, Tahran: Esatır Yayınları, 1353.

URUZGANİ Kurban Ali Muhakkık, *Barrasi-i Rişa hâi Tarihi Taşayy'u dar Afganistan*, Âşiyane-i Mihr, Kum, 1391.

YEZDANİ Hüseyin Ali, *Tarih Hazaraha*, Çâbhane-i Mehtab, 1368.

Afgan Ulusal Meclisi (Loya Jirga),. *Kanûni Esasiy-i Afganistan*, 2003.

Davlat-ı Cumhuri İslami Afganistan, *Vazi'yeti Şehir Ha-i Afganistan*, Kabul, 2015.

T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, *Afganistan Ülke Raporu*, 2017.

DİA KAYNAKLARI

ÇETİN Osman, ‘‘Horasan’’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, İstanbul:

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi(İSAM), 1988, cilt: 18, ss. 234-241.

GÜNDÜZ Tufan, ‘‘Safeviler’’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*,

İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi(İSAM), 2008, cilt: 35, ss. 451-457.

KURT HASAN, ‘‘Tâhirîler’’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*İstanbul:

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi(İSAM), 2010, cilt 39, ss. 403 404.

MERÇİL Erdoğan, ‘‘Gazneliler’’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*,

Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi(İSAM), 1996, cilt: 13, ss. 480-484.

MERÇİL Erdoğan, ‘‘Saffariler’’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*,

Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi(İSAM), 2008, cilt: 35, ss. 464-465.

ÖZ Mustafa; (2010), ‘‘Şîa’’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, İstanbul:

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi(İSAM), 2010, cilt: 39, ss. 111-114.

SARAY Mehmet, ‘‘Afganistan’’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi(İSAM),: 1988, cilt: 1, ss. 401-408.

USTAN Aydın, ‘‘Sâmânîler’’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi(İSAM),: 2009, cilt: 36, ss. 64-68.

ÜZÜM İlyas, ‘‘Kızılbâş’’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi(İSAM),: 2002, cilt: 25, ss. 546-557.

YAVUZ Yusuf Şevki, ‘‘Ehl-i Sünnet’’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi(İSAM),: 1994, cilt: 10, ss. 525-530.

TEZLER VE MAKALELER

ABDULLAH Hasan, *Afganistan Kökenli Hazaralar'ın Din Anlayışı*, Yayınlanmış Yüksek Lisan Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İsparta, 2004.

AY Zahide, ‘‘Orta Asyada Şiiik: Horasan raMaveünnehir Ve Bedahşan’a İsmaililiğin Giriş ve Gelişimi’’, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 2012, ss. 271-286.

ÇINARLI Özgür, Afganistanın Etnik Yapısı, *AKsaray Üniversitesi İİBF Dergisi*. Ocak 2012, Cilt:4 Sayı:1, ss. 74-84.

HAYRİ Aysultan, ‘‘Türkiye'ye Gelen Afganistanlı Öğrencilere Yabancı Dil olarak Türkçenin Öğretimi Üzerine bir Değerlendirme’’, Yayınlanmış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri ENSTİTÜSÜ, 2016.

HAYRİ Aysultan, Afganistan'da Dil Politikası, *Türkiye Sosyal Arastirmalar Dergisi*, 2010, ss 47-58.

ŞAHİN, Hanifi, *İlhanlılar Döneminde Şiiilik*, (Doktora Tezi), Ankara: Atatürk Ü.S.B.E. Temel İslam Bilimleri Anabilimdalı, 2008.

YILMAZ Aliye, “*Afganistan'a Kadının Sosyal Statüsü ve Din Eğitimi*”, Yüksek Lisan Tezi, 2009, Süleyman Demiral Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2005.

İNTERNET SİTELERİ

<http://worldpopulationreview.com/countries/afghanistan-population> (27.4.2017).

<https://gezimanya.com/asya/afganistanda-sosyal-yasam> (23.04.2017).

<http://www.ensani.ir/fa/content/57026/default.aspx> (20.11.2016).

<http://www.ismailihazara.com/?p=82> (25.03.2017).

<https://turkistanjenubi.wordpress.com> (02. 02. 2017).

<http://didban.ir/fa/news-details/5671/> (02.05.2017).

<http://ozgurakademi.com/kavramlar/dinikimlik.html>(27.08.2017).

<http://didban.ir/fa/news-details/5671/> (02.05.2017).

[http:// aslah. Blog. İr. //1393/11/11](http://aslah.blog.ir/)(13.10.2017).

<http://elmi.blogfa.com> (25.08.2017).

<http://afghantrib.blogspot.com.tr/2016/06/19.html> (22.102017).

<https://tr.sputniknews.com/analiz/201502171014023497/> (10.11.2017).

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	GulMohammed Soltanoghli
Tez Adı	Afganistan'da Siirle Tarihi ve Hazaralar
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Doç. Dr. Mehmet Gelecek
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	☒ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin Veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih :

İmza :

